

*“Dövlət Statistika Komitəsi
əsas orqanlardan biridir”*

Heydər Əliyev

**“Statistika xəbərləri” elmi-praktik
jurnalının redaksiya heyəti**

Baş redaktor

Sakit YAQUBOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Redaksiya heyəti:

Ziyad SƏMƏDZADƏ

iqtisad elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü

Şahin SADIQOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Ədalət MURADOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Vahid NOVRUZOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Nazim İMANOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Süleyman QASIMOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Tahir BUDAQOV

tibb üzrə fəlsəfə doktoru

Azər ƏMİRASLANOV

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Mehman TAĞIYEV

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Saleh MÖVLAMOV

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Aleksey PONOMARENKO

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent (Rusiya Federasiyası)

Roumen VESSELİNOV

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent (Amerika Birləşmiş Ştatları)

Alxan MANSUROV

məsul katib

**“Statistika xəbərləri” elmi-praktik jurnalının
rubrikaları**

Statistikanın inkişaf
strategiyası
və taktikası

Statistik təsnifatlar,
standartlar və
registrlər

Statistik müşahidə
metodları

Statistik məlumatların
toplanması, işlənməsi,
saxlanması və yayıl-
ması texnologiyası

İnformasiya şəbəkəsi,
məlumat bazası,
məlumat bankları

Statistik informasiya
sisteminin
təkmilləşdirilməsi

Milli Hesablar
Sistemi

Statistik tədqiqatlar

Statistika sahəsində
beynəlxalq əməkdaşlıq

Statistika:
xronika, informasiya

Bibliografiya:
yeni nəşrlər

Oxucuların rəy
və təklifləri

Statistika:
rəsmi sənədlər

Statistika:
metodoloji təminat
(metodoloji əlavələr)

Statistika:
faktlar və proqnozlar
(statistik əlavələr)

Mündəricat

səh.

İQTİSADI-STATİSTİK TƏDQİQATLAR

Yusif Yusifov, Vüqar Məmmədəlizadə

Rəsmi statistikada metaməlumatlar və təsnifatlar sisteminin inkişafı..... 5

Tahir Bağırov, Nicat Həsənov

Əmək bazarının formalaşmasında məşğulluğun və işsizliyin rolu..... 12

Рауф Салаев

Основные задачи в формировании эффективного налогового менеджмента в период пандемии COVID-19 в Азербайджане..... 18

Rauf Allahyarov

Neft-qaz sənayesi müəssisələrinin maliyyə hesabat formalarının təhlili..... 29

Hicran Köçərli, Səmirə Seyidova

Aqrar sahənin innovasiya potensialı və onun reallaşdırılmasının informasiya bazasının mövcud vəziyyəti..... 37

Zaur Rəsulov

Dağıcı innovasiyalar və karyera..... 44

METODOLOGİYA

Nazilə Ağayeva

Rəqəmsal texnologiyaların ictimai həyatda rolu..... 50

Elçin Babayev

Azərbaycanda tikinti sahəsi üzrə lizinq əməliyyatlarının uçotunun əsas problemlərinin təhlili və qiymətləndirilməsi..... 55

Zaur Əliyev

Müəssisə risklərinin araşdırılmasının nəzəri əsasları..... 60

Эльдар Абиев

Анализ состояния и перспектив развития экономики освобожденных от армянских оккупантов территорий Азербайджана..... 68

2022-ci İLİN I RÜBÜNÜN YEKUNU ÜZRƏ ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINA DAİR GÖSTƏRİCİLƏR

Makroiqtisadi göstəricilər..... 79

Ümumi Daxili Məhsul istehsalı..... 81

Maliyyə mənbələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər..... 81

İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlərin dəyəri..... 82

Pərakəndə ticarət dövriyyəsinin məhsullar üzrə strukturu..... 83

İqtisadiyyata kredit qoyuluşu..... 83

Dövlət büdcəsinin gəlirləri..... 83

Dövlət büdcəsinin xərcləri..... 84

Nəqliyyat sektorunda yük dövriyyəsi..... 84

Nəqliyyat sektorunda sərnişin dövriyyəsi..... 85

Azərbaycanın tərəfdaş ölkələrlə xarici ticarət göstəriciləri..... 85

İxrac olunan mühüm növ məhsullar..... 86

İdxal olunan mühüm növ məhsullar..... 87

Məqalələrin təqdim olunma qaydaları..... 88

UOT: 33.311

DOI: 10.338.70/2413-6557-2022-8-2-5-11

**RƏSMİ STATİSTİKADA METAMƏLUMATLAR VƏ TƏSNİFATLAR SİSTEMİNİN
İNKİŞAFI**

Yusif Yusifov

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi sədrinin müavini, i.ü.f.d.

AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81

e-poçt: yusif.yusifov@stat.gov.az

Vüqar Məmmədəlizadə

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin

Keyfiyyətin idarə edilməsi və metaməlumatlar şöbəsinin müdiri

AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81

e-poçt: vugar.mammadalizade@stat.gov.az

Açar sözlər: metaməlumatlar, standartlar, təsnifatlar, keyfiyyət məruzələri, metaməlumatlar sistemi.

Ключевые слова: метаданные, стандарты, классификаторы, отчеты о качестве, система метаданных.

Keywords: metadata, standards, classifications, quality reports, metadata system.

Məlumat mübadiləsinin qlobal xarakter aldığı müasir dövrdə istifadəçilər əldə etdikləri statistik məlumatların dəqiqliyinə, müqayisəliliyinə, vaxtlı-vaxtında olmasına, aktuallığına və anlaşılın olmasına böyük əhəmiyyət verirlər. Belə ki, dünyada qloballaşma meyillərinin və rəqabətliyin get-gedə dərinləşdiyi bir vaxtda statistik məlumat istifadəçiləri sosial-iqtisadi hadisələr haqqında daha dolğun məlumat almaq üçün məlumatların vahid metodologiya əsasında toplanmasında, qruplaşdırılmasında, yayılmasında və bu proseslərin hansı ardıcılıqla və hansı metodlarla aparıldığını öyrənməkdə maraqlıdırlar [11]. Qərarların qəbulu üçün alternativ və üstün həll variantlarının axtarışı prosesinin daha geniş vüsət alması əsas diqqətin daha çox rəsmi statistikaya yönəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu baxımdan tələbatın yüksəlməsi fonunda statistika sisteminin qarşısında duran yeni çağırışlar nəzərə alınaraq, beynəlxalq statistika qurumları interaktiv istifadə imkanları verən metaməlumatların yaradılması və yayılması ideyasını irəli sürmüşlər.

Metaməlumat dedikdə istifadəçi kontekstində statistik məlumat haqqında izahedici məlumat başa düşülür. Metaməlumat istehsal olunmuş statistik məhsulun ilkin məlumatlarının toplanmasından yekun statistik məhsulun yayılmasına qədər olan dövrdə bütün proseslərin istifadəçiyə daha aydın şəkildə izah edilməsidir. Başqa sözlə desək, metaməlumat məlumat mənbələri, metodlar, anlayışlar, təsnifatlar və məlumatların keyfiyyəti haqqında məlumatları təmin etməklə standartlaşdırılmış qaydada statistik məlumatların və proseslərin izahını özündə əks etdirən məlumatlardır. Geniş anlamda isə metaməlumat statistik ekosistemi əhatə edir və özündə istifadəçilərlə yanaşı, istehsalçıların da istehsal prosesinin bütün mərhələləri və iştirakçıları haqqında məlumata olan tələbatını əks etdirir.

Yuxarıda qeyd olunanlarla əlaqədar metaməlumatların tətbiq edilməsi, daha dəqiq desək, statistik məlumatlarla birlikdə onların metaməlumatlarının yayımlanması son dövrlərdə artıq zərurətə çevrilmişdir. Hazırkı tələblərə görə metaməlumatlara statistik məhsulun ayrılmaz tərkib hissəsi kimi baxılmalı, metaməlumatların növləri, standartları, strukturu və s. müəyyən edilməlidir [11]. Bu məqsədlə, hər bir milli statistika təşkilatının müasir və uzlaşan texnologiyaya əsaslanan beynəlxalq metaməlumat standartlarından istifadəsi məqsədmüvafiq hesab olunur. Bu məqsədlə dünya təcrübəsində müxtəlif standartlardan istifadə edilir ki, belə standartlara misal olaraq “Dublin özəyi”ni (DCMI, Dublin Core Metadata Initiative), “Məlumatların Sənədləşdirilməsi Təşəbbüsü”nü

(DDI, Data Documentation Initiative), “Statistik məlumatların və metaməlumatların mübadiləsi” standartlarını (SDMX, Statistical Data and Metadata eXchange) və s. nümunə göstərmək olar [1].

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi rəsmi statistik məlumatların istehsalı ilə məşğul olan əsas dövlət orqanı kimi istehsal etdiyi göstəricilərin istifadəçilər tərəfindən daha da anlaşılın olmasına böyük əhəmiyyət verməsi və müasir çağırışlara cavab olaraq metaməlumatlar sisteminin qurulması istiqamətində zəruri addımlar atmışdır. Dövlət Statistika Komitəsində metaməlumatlar sisteminin qurulmasında 2 beynəlxalq standartdan: “Dublin özəyi” və “Statistik məlumatların və metaməlumatların mübadiləsi” standartlarından istifadə edilmişdir. Bu məqsədlə 2011-ci ildən etibarən Komitədə metaməlumatlar sisteminin qurulmasına başlanılmışdır ki, ilkin olaraq sistemə həm statistik hesabat formalarına, həm də statistik göstəricilərə dair metaməlumatlar daxil edilmişdir [11]. Daha sonra Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 14 fevral tarixli 3672 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2018-2025-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəsmi statistikanın inkişafına dair Dövlət Proqramı”nda da qeyd edildiyi kimi [2] istifadəçilərin statistik təsnifatlarla bağlı məlumatlılığının yüksəldilməsi, təsnifatlardan daha geniş istifadəyə nail olunması məqsədilə, 2018-ci ildən statistik təsnifatlara da metaməlumatların yazılması həyata keçirilmişdir.

İnternet informasiya ehtiyatlarında istifadəsi baxımından “Dublin özəyi” metaməlumatlar standartı universal və xüsusişdirilmiş olmaqla dünyada ən çox yayılmış sistem sayılır. Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı tərəfindən ISO 15836 nömrəsi ilə qeydiyyatata alınmış “Dublin özəyi” metaməlumatlar standartı, həmçinin metaməlumatlar kataloqunun yaradılması və mövcud məlumat mənbələrinin qeyd olunmasında da istifadə edilir [5]. Bu standart statistika qurumları tərəfindən 2000-ci ildən etibarən tətbiq edilməyə başlanılmış və əsasən iki versiyada təqdim olunur. Bunlardan birincisi sadə versiya olmaqla 15 elementdən, digəri isə ixtisaslaşdırılmış versiya olmaqla 18 elementdən ibarətdir. Hazırda bu standartın sadə versiyasına bir neçə dəqiqləşdirici elementlər əlavə olunmaqla Dövlət Statistika Komitəsində rəsmi statistika hesabatları üzrə metaməlumatların yazılması həyata keçirilir.

2001-ci ildə bir neçə beynəlxalq təşkilat (BMT, Avrostat, BVF, İƏİT, Dünya Bankı və s.) tərəfindən həm statistik məlumatların, həm də metaməlumatların mübadiləsində beynəlxalq təcrübədə geniş istifadə olunan “Statistik məlumatların və metaməlumatların mübadiləsi” standartının (SDMX) yaradılması təşəbbüsü irəli sürülmüşdür. 2008-ci ilin fevral ayında isə BMT-nin Statistika Komissiyası SDMX standartını hazırlamış və bütün ölkələrin statistika qurumlarına bu standartdan istifadə etmək tövsiyə edilmişdir [11]. Bu standartda metaməlumatların təsviri və mübadiləsində olduqca səmərəli qəbul edilmiş XML (eXtensible Markup Language) formatından istifadə edilir. Standartın hazırlanmasında əsas məqsəd - müasir texnologiyalardan istifadə etməklə milli statistika orqanlarında istehsal prosesinin səmərəliliyinin artırılması, statistik məlumatların və metaməlumatların elektron mübadiləsi zamanı təkrarçılığa yol verilməsinin qarşını almaq olmuşdur. SDMX standartı əsasında yayımlanan metaməlumatı istənilən ölkə öz metaməlumat sisteminə inteqrasiya edə bilər, eləcə də beynəlxalq təşkilatlar ölkə məlumatlarına vahid keçid imkanı qazanmış olurlar. SDMX standartı Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı tərəfindən ISO/TS 17369 nömrəsi ilə qeydiyyatata alınmışdır [11]. Avropa Statistika Sistemi SDMX standartının tətbiq edilməsi məqsədilə vahid nümunə kimi metaməlumatlar üçün strukturlar hazırlamış və bütün ölkələrin milli statistika qurumlarına bu strukturların istifadəsini tövsiyə etmişdir. İlk olaraq Avropa Komissiyasının 2009-cu il 23 iyun tarixli 2009/498 nömrəli tövsiyəsinə əsasən Avropa Statistika Sisteminin Avro-SDMX Metaməlumat Strukturu (ESMS, Euro-SDMX Metadata Structure) hazırlanmışdır [3]. 2010-cu ildə isə vahid nümunə kimi Avropa Statistika Sisteminin Keyfiyyət Məruzəsinin Strukturunun (ESQRS, ESS Standard for Quality Reports Structure) istifadəsini tövsiyə etmişdir. Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən 2013-cü ildən başlayaraq bu strukturlar əsasında statistik göstəricilərə, müayinələrə və proseslərə dair metaməlumatlar və keyfiyyət məruzələri hazırlanmışdır. Həm metaməlumatlara, həm də keyfiyyət məruzələrinə əlçatanlığın təmin edilməsi məqsədilə hazırlanmış metaməlumatlar və keyfiyyət məruzələri Komitənin rəsmi internet sahifəsinin “Metaməlumatlar” bölməsində və “Keyfiyyətin idarə olunması” altbölməsində yerləşdirilmişdir. Bütün metaməlumatların istər statistik hesabatlara,

istərsə də göstəricilərə yazılmış metaməlumatların ən azı ildə bir dəfə aktuallaşdırılması həyata keçirilir.

Avropa Statistika Sisteminin həm metaməlumatlara, həm də keyfiyyət məruzələrinə hazırladığı ESMS və ESQRS strukturların bir çox sahələrində, bölmələrində uyğunluqların olması səbəbindən, metaməlumatların və keyfiyyət məruzələrinin hazırlanmasını asanlaşdırmaq və həmahəngləşdirmək, hər bir anlayışın və ya altanlayışın müxtəlif məqsədlər üçün (yəni metaməlumatların və keyfiyyət məruzələrinin istər istifadəçiyönümlü və ya istehsalçıyönümlü hazırlanması) bir dəfə yayılmasına və təkrar istifadəsinə imkan yaradan çərçivə kimi statistika orqanlarının hesabat yükünün azaldılması, həmçinin məruzələrin eyni məlumat bazasında saxlanması, nəzərdə tutularsa genişləndirilməsi, yəni anlayışların və ya altanlayışların əlavə edilməsi mümkünlüyü üçün Vahid İnteqrə edilmiş Metaməlumatlar Strukturu (SIMS, Single Integrated Metadata Structure) hazırlanmışdır [4]. SIMS Avropa Statistika Sistemində keyfiyyət məruzələrinin və metaməlumatların hazırlanmasında istifadə olunan anlayışların dinamik və vahid siyahısıdır [11]. Bu struktur, Avropa Statistika Sistemində 2012-2013-cü illərdə bu sahədə çalışan müvafiq işçi qruplarının Avropa Statistika Sisteminin Metaməlumatlar üzrə İşçi Qrupu ilə birlikdə əməkdaşlığı nəticəsində işlənilib hazırlanmışdır.

Metaməlumatların və keyfiyyət məruzələrinin strukturları olan ESMS və ESQRS əsasən aşağıdakı prinsiplər əsasında SIMS-də inteqrə edilmiş və ahəngləşdirilmişdir [4]:

- Mövcud metaməlumatlar və keyfiyyət məruzəsi strukturlarındakı bütün anlayışlar daxil edilmiş;
- Statistik anlayışlar yalnız bir dəfə yerləşdirilmiş;
- Avropa Statistika Sisteminin müxtəlif metaməlumat və keyfiyyət məruzəsi strukturlarında eyni anlayışlardan və eyni keyfiyyət göstəricilərindən istifadə edilmiş;
- Anlayışlara və altanlayışlara dair məlumatların toplanılması üzrə qaydalar və izahatlar təhlil edilmiş və uyğunlaşdırılmış;
- Anlayışlar SDMX-in Məzmunyönümlü Təlimatındakı siyahıda göstərilmiş SDMX statistik standartları ilə eyniləşdirilmişdir.

Məlum olduğu kimi metaməlumatlar müxtəlif məqsədlər və istifadəçilər üçün hazırlanmaqla statistik tədqiqatların əsasını təşkil edir. Onun daim təkmilləşdirilməsi və yeni çağırışlara uyğunlaşdırılması istifadəçilərin və istehsalçıların tələbidir. Bununla əlaqədar, həm Avro-SDMX Metaməlumatlar strukturunun (ESMS 2.0), həm də Avropa Statistika Sisteminin Keyfiyyət Məruzəsi Strukturunun standartının ikinci versiyası (ESQRS 2.0) hazırlanmışdır.

ESMS-in 19 anlayış və 56 altanlayışdan ibarət yenilənmiş versiyasında “10. Yayım formatı” və “11. Sənədlərə giriş” anlayışları “10. Bərabər giriş və aydınlıq” anlayışı adı altında, “16. Müqayisəlilik” və “17. Uyğunluq (əlaqələndirmə)” anlayışları isə “15. Uyğunluq (əlaqələndirmə) və müqayisəlilik” adı altında birləşdirilmiş, altanlayışlarda heç bir dəyişiklik olmamışdır. ESQRS-in 12 anlayış və 72 altanlayışdan ibarət yenilənmiş versiyasında isə “8. Müqayisəlilik” və “9. Uyğunluq” anlayışları “8. Uyğunluq və müqayisəlilik” adı altında birləşdirilmiş, “2. Statistik təqdimat, “2.1 Məlumatların izahı”, “2.2 Təsnifat sistemi”, “2.3 Əhatə edilən sektor”, “2.4 Statistik anlayışlar və təriflər”, “2.5 Statistik vahid”, “2.6 Statistik məcmu”, “2.7 İstinad zonası”, “2.8 Vaxt əhatəliyi”, “2.9 Baza dövrü”, “4.1 Keyfiyyət təminatı”, “4.2 Keyfiyyət qiymətləndirilməsi” anlayış və altanlayışlar əlavə edilmiş, “2. Giriş”, “8.3 Vaxt üzrə müqayisəlilik” anlayışları və “5.15 Məlumatların dəqiqləşdirilməsi” altanlayışı ləğv edilmişdir.

Metaməlumatların və keyfiyyət məruzələrinin standartlarının yeni versiyaları əsasında da özündə 19 anlayış, 80 altanlayış birləşdirən Vahid inteqrə edilmiş metaməlumatların strukturunun 2-ci versiyası (SIMS V2.0) hazırlanmış və Avropa Statistika Sistemi tərəfindən 2015-ci ilin noyabr ayında təsdiq edilmişdir. SIMS-in 2-ci versiyasının anlayış və altanlayışları aşağıda ətraflı formada qeyd edilmişdir:

1. Əlaqə, 1.1 Təşkilat, 1.2 Təşkilatın məsul struktur bölməsi, 1.3 Əlaqə üçün məsul şəxs, 1.4 Əlaqə üçün məsul şəxsin vəzifəsi, 1.5 Əlaqə üçün məsul şəxsin poçt ünvanı, 1.6 Əlaqə üçün məsul şəxsin e-poçtu, 1.7 Əlaqə üçün məsul şəxsin telefon nömrəsi, 1.8 Əlaqə üçün məsul şəxsin faks nömrəsi 2. Metaməlumatların yenilənməsi, 2.1 Metaməlumatların son təsdiqi, 2.2 Metaməlumatların son yerləşdirilməsi, 2.3 Metaməlumatların son yenilənməsi; 3. Statistik təqdimat, 3.1 Məlumatların

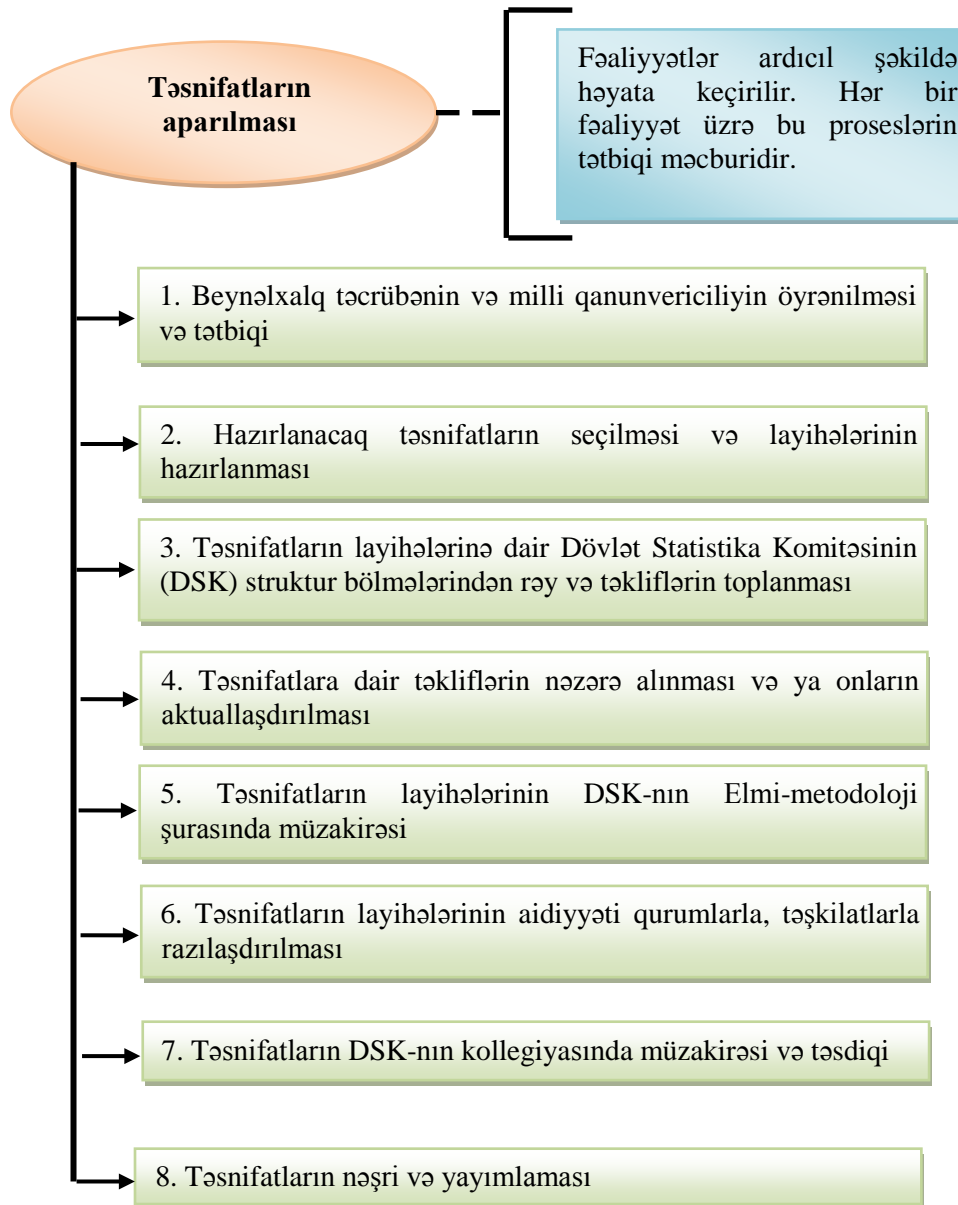
izahı, 3.2 Təsnifat sistemi, 3.3 Əhatə edilən sektor, 3.4. Statistik anlayışlar və təriflər, 3.5 Statistik vahid, 3.6 Statistik məcmu, 3.7 İstinad zonası 3.8 Vaxt əhatəliyi, 3.9 Baza dövrü; 4. Ölçü vahidi; 5. Hesabat dövrü; 6. İnstitusional mandat, 6.1 Hüquqi aktlar və digər razılaşmalar, 6.2 Məlumatların təşkilatlararası bölgüsü; 7. Məxfilik, 7.1 Məxfilik siyasəti, 7.2 Məxfi məlumatların işlənməsi; 8. Yayım (nəşr) siyasəti, 8.1 Yayım (nəşr) təqvimi, 8.2 Yayım təqviminə giriş, 8.3 İstifadəçi girişi; 9. Yayım tezliyi; 10. Bərabər giriş və aydınlıq, 10.1 Mətbu məlumat, 10.2 Nəşrlər, 10.3 Onlayn məlumat bazası, 10.3.1 Məlumat cədvəlləri - müraziətlər, 10.4 Mikroməlumatlara giriş, 10.5 Digər, 10.5.1 Metaməlumatlar - müraziətlər, 10.6 Metodologiya üzrə sənədlər, 10.6.1 Metaməlumatların dolğunluğu - nisbət, 10.7 Keyfiyyət üzrə sənədlər; 11. Keyfiyyətin idarə olunması, 11.1 Keyfiyyət təminatı, 11.2 Keyfiyyət qiymətləndirilməsi; 12. Aktuallıq, 12.1 İstifadəçi tələbatları, 12.2 İstifadəçi məmnunluğu, 12.3 Dolğunluq, 12.4 Məlumatların dolğunluğu - nisbət; 13. Dəqiqlik və etibarlılıq, 13.1 Ümumi dəqiqlik, 13.2 Seçmə xətası (istifadəçi üzrə göstəricilər), 13.2.1 Seçmə xətası (istehsalçı üzrə göstəricilər), 13.3 Qeyri-seçmə xətası, 13.3.1 Əhatəetmə xətası, 13.3.1.1 Artıq əhatəetmə - nisbət, 13.3.1.2 Ümumi vahidlər - nisbət, 13.3.2 Ölçülmə xətası, 13.3.3 Respondentə aid olmayan xəta, 13.3.3.1 Cavab verməyən respondentlər (istehsalçı üzrə nisbət), 13.3.3.2 Bəndlər üzrə cavab verməyən respondentlər (istehsalçı üzrə nisbət), 13.3.4 Emal xətası, 13.3.5 Modelin tətbiqində xəta; 14. Vaxtlı-vaxtında olma və tam vaxtında yerinə yetirmə, 14.1 Vaxtlı-vaxtında olma, 14.1.1 İlkin məlumatların alınması ilə ilk nəticələrin hazır olma vaxtı arasındakı vaxt (istehsalçı üzrə), 14.1.2 Hesabat dövrünün sonu və son nəticələrin tarixi arasında aralıq vaxt (istehsalçı üzrə), 14.2 Tam vaxtında yerinə yetirmə və V3. Tam vaxtında yerinə yetirmə - çatdırılma və nəşr (istifadəçi üzrə), 14.2.1 Tam vaxtında yerinə yetirmə - çatdırılma və nəşr (istehsalçı üzrə); 15. Uyğunluq (əlaqələndirmə) və müqayisəlilik, 15.1 Coğrafi müqayisəlilik, 15.1.1 Statistikanın güzgü axınının assimetriyası - əmsal, 15.2 Vaxt üzrə müqayisəlilik, müqayisəli dinamika sıralarının uzunluğu (istifadəçi üzrə), 15.2.1 Müqayisəli dinamika sıralarının uzunluğu (istehsalçı üzrə), 15.3 Sahələrarası uyğunluq, 15.3.1 Uyğunluq - yarımillik və illik statistika, 15.3.2 Uyğunluq - Milli Hesablar, 15.4 Daxili uyğunluq; 16. Xərc və yük; 17. Məlumatların dəqiqləşdirilməsi, 17.1 Məlumatların dəqiqləşdirilməsi siyasəti, 17.2 Məlumatların dəqiqləşdirilməsi təcrübəsi, 17.2.1 Məlumatların yoxlanılmasının orta ölçüsü; 18. Statistik emal, 18.1 İlkin məlumatlar, 18.2 Məlumatların toplanması dövriliyi, 18.3 Məlumatların toplanması, 18.4 Məlumatlara nəzarət, 18.5 Məlumatların ümumiləşdirilməsi, 18.6 Düzəlişlər; 19. Şərh. [5].

Rəsmi statistika sistemində Vahid İnteqrə edilmiş Metaməlumatlar Strukturunun 2-ci versiyasından istifadə edilməklə statistik göstəricilərə dair metaməlumatların və keyfiyyət məruzələrinin yazılması, onların Komitənin rəsmi internet sahifəsində yayılması istifadəçi tələbatının ödənilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi statistik göstəricilər və hesabat formalarından əlavə, istifadəçilərin statistik təsnifatlarla bağlı məlumatlılığının yüksəldilməsi, təsnifatlardan daha geniş istifadəyə nail olunması məqsədilə ölkədə tətbiq edilən bütün statistik təsnifatlara dair metaməlumatların yazılması və Komitənin rəsmi internet sahifəsində yayımlanması da həyata keçirilmişdir [6]. Təsnifatlara dair metaməlumatlar Avropa Statistika Bürosunun metaməlumatlara dair informasiya xidmətində yayımlanan təsnifatların metaməlumatlarına dair struktur əsasında təsnifatın adı, onu hazırlayan təşkilat, hüquqi əsas, tətbiq edilmə tarixi, təsnifatın qısa təsviri, əlaqə və s. bölmələri əhatə etməklə hazırlanmışdır [7].

Məlum olduğu kimi, Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən statistik məlumatların toplanması, işlənməsi və yayılması, məlumat bazalarının yaradılması üçün strukturlaşdırma alətlərinin aktualaşdırılması məqsədilə beynəlxalq müqayisəliliyi təmin edən təsnifləşdirmə sisteminin mövcudluğu baxımından Azərbaycan Respublikasının qanunları və beynəlxalq statistik təsnifatlar əsasında beynəlxalq təsnifatlarla uzlaşdırılmış və yerli şəraitə uyğunlaşdırılmış iqtisadi və sosial təsnifatların - statistik təsnifatların milli variantları hazırlanır [8]. Eyni zamanda "Rəsmi statistika haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda da məlumatların mübadiləsini aparan bütün hüquqi və fiziki şəxslərin milli statistik təsnifatlardan istifadə etmələrinin mütləqliyi xüsusi olaraq vurğulanmışdır. Bu baxımdan statistika sisteminin, eyni zamanda metaməlumatlar sisteminin əsasını təşkil edən təsnifatların hazırlanması Dövlət Statistika Komitəsinin vəzifələrindəndir.

Statistik təsnifatlar digər maraqlı müəssisə və təşkilatların da rəyləri nəzərə alınmaqla hazırlanır və elektron və ya kağız formada istifadəçilərə çatdırılır, həmçinin təsnifatların elektron versiyaları Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet sahifəsində “Təsnifatlar” bölməsində də yerləşdirilmişdir. Statistik təsnifatlar milli qanunvericilikdə baş vermiş dəyişikliklərə, həmçinin təsnifatların beynəlxalq versiyalarda baş vermiş dəyişikliklərə uyğun olaraq aktuallaşdırılır, aktuallaşdırılmış təsnifatlar istifadəçilərə, yerli statistika orqanlarına və digər istifadəçilərə çatdırılır. Təsnifatların hazırlanması prosesinin blok sxemi aşağıdakı şəkildə göstərilmişdir [9].

Şəkil. Təsnifatların aparılması prosesinin xəritəsi

Dövlət Statistika Komitəsi beynəlxalq səviyyədə tətbiq olunan, demək olar ki, bütün təsnifatların milli versiyalarını hazırlamaqla yanaşı, milli qanunvericilik əsasında da təsnifatlar hazırlamışdır. Komitə tərəfindən işlənib hazırlanmış 30 təsnifətdən 23-ü beynəlxalq analoq, 7-si milli qanunvericilik əsasında hazırlanmışdır (1. *İqtisadi fəaliyyət növləri təsnifatı*, 2. *Məhsul növləri təsnifatı*, 3. *Sənaye məhsullarının statistik təsnifatı, 2019*, 4. *Nəqliyyat statistikasına görə yük təsnifatı, 2007*, 5. *Ev təsərrüfatlarında şəxsi (fərdi) istehlak məqsədləri üçün istifadə edilən mal, məhsul və xidmətlərin təsnifatı*, 6. *Ev təsərrüfatlarına xidmət göstərən qeyri-kommersiya təşkilatlarının məqsədlər üzrə təsnifatı*, 7. *Məqsədlər üzrə istehsalçıların xərcləri təsnifatı*, 8. *Dünya ölkələri təsnifatı*, 9. *Məşğulluq təsnifatı*, 10. *Bina və qurğuların funksional təyinat üzrə təsnifatı*, 11. *Dövlət idarəetmə orqanlarının funksiyalarının təsnifatı*, 12. *Milli təhsil təsnifatı*, 13. *Valyutalar təsnifatı*, 14. *Ölçü vahidləri təsnifatı*, 15. *İqtisadiyyatın institusional sektorlarının təsnifatı*, 16.

Tullantıların statistik təsnifatı, 17. İqtisadi fəaliyyətdə xidmətlər təsnifatı, 18. Sənaye məhsullarının son təyinatına görə təsnifatı (siyahısı), 19. Enerji məhsullarının təsnifatı, 20. Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə fəaliyyət növləri və çəkilən xərclərin təsnifatı, 21. Statistik fəaliyyət təsnifatı, 22. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları xidmətlərinin statistik təsnifatı (Rabitə, Nəqliyyat və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi ilə birlikdə), 23. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları məhsullarının statistik təsnifatı (Rabitə, Nəqliyyat və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi ilə birlikdə), 24. Mülkiyyət növlərinin statistik təsnifatı, 25. Təşkilati-hüquqi formaların statistik təsnifatı, 26. İnzibati ərazi bölgüsü təsnifatı, 2019, 27. Bələdiyyələrin statistik ərazi təsnifatı, 28. Yüksək texnologiyalar məhsullarının təsnifatı (Rabitə, Nəqliyyat və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi ilə birlikdə), 29. Cinayətkarlığın statistik təsnifatı, 30. Vaxtdan istifadə statistikası üçün fəaliyyətlərin təsnifatı). Təsnifatların hazırlanması sahəsində əldə edilmiş uğurlu nəticələr kənar ekspertlər tərəfindən də müsbət qiymətləndirilmişdir. Belə ki, 2016-2017-ci illərdə Avrostat, BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyası və Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası tərəfindən Azərbaycanın Milli Statistika Sisteminin Qlobal Qiymətləndirməsinin (xarici auditinin) yekun hesabatında təsnifatlar sistemində müsbət məqamlar öz əksini tapmışdır. Hesabatda qeyd edilmişdir ki “Rəsmi statistikanın beynəlxalq standart və metodologiyalara keçməsinə dəstəkləyən dövlət siyasəti vardır. Milli təsnifatlar sistemi Avropa və beynəlxalq standartlara tam uyğundur ki, bu da ölkələrarası və beynəlxalq müqayisələrin aparılması üçün əsas şərt hesab olunur” [10].

Nəticə

Dövlət Statistika Komitəsində tətbiq olunan metaməlumatlar sistemi beynəlxalq standartlara, xüsusən də Avropa standartlarına tam cavab verir. İstifadəçi məmnunluğunun artırılması, statistik məlumatların keyfiyyətinin yüksəldilməsi, rəsmi statistika sistemində vahid platforma üzərində metaməlumatlarla müşayiət olunan məlumat bazalarının yaradılması istiqamətində Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən zəruri addımlar atılmışdır. Statistik göstəricilərə, müşahidələrə yazılan və yayımlanan istər istifadəçiyönümlü, istərsə də istehsalçıyönümlü metaməlumatlar Avropa Statistika Sistemi tərəfindən hazırlanan yayım standartları ilə uyğunluq təmin edilmişdir.

Milli təsnifatlar sisteminin inkişafı istiqamətində mühüm işlər görülmüş, demək olar ki, bütün beynəlxalq təsnifatların milli analoqları Azərbaycan qanunvericiliyi və ölkənin iqtisadi-sosial xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla hazırlanaraq təsdiq edilmiş, təsnifatların beynəlxalq versiyalarında və ya milli qanunvericilikdə baş vermiş dəyişikliklərə uyğun olaraq aktualaşdırılması daim diqqət mərkəzindədir, təsnifatlardan statistikanın ayrı-ayrı sahələrində aidiyyəti üzrə istifadə edilməsinə nail olunmuşdur. Eyni zamanda təsnifatlardan daha geniş istifadəyə nail olunması məqsədilə onlara metaməlumatlar yazılmış, təsnifatların yenilənməsi ilə əlaqədar onların metaməlumatlarının da aktualaşdırılması həyata keçirilir.

Yusif Yusifov, Vüqar Məmmədəlizadə

Rəsmi statistikada metaməlumatlar və təsnifatlar sisteminin inkişafı

Xülasə

Məqalədə rəsmi statistikada metaməlumatların tətbiqində istifadə edilən “Dublin özəyi”, “Məlumatların Sənədləşdirilməsi Təşəbbüsü”, “Statistik məlumatların və metaməlumatların mübadiləsi” kimi beynəlxalq standartlar haqqında ətraflı məlumat verilmiş, Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən rəsmi statistika sistemində metaməlumatlar sisteminin qurulması istiqamətində atılmış zəruri addımlara, eyni zamanda Vahid İnteqrə edilmiş Metaməlumatların Strukturu əsasında statistik göstəricilərə metaməlumatların və keyfiyyət məruzələrinin yazılaraq yayımlanmasına, həmçinin metaməlumatlar sisteminin əsasını təşkil edən təsnifatlara, beynəlxalq təsnifatlarla uzlaşdırılmış milli təsnifatların hazırlanması prosesinə, təsnifatların hazırlanması sahəsində əldə edilmiş uğurlara diqqət ayrılmışdır.

Юсиф Юсифов, Вугар Мамедализаде

Развитие системы метаданных и классификаций в официальной статистике

Резюме

В статье представлена подробная информация о международных стандартах, используемых при применении метаданных в официальной статистике, таких как

«Дублинское ядро», «Инициатива документации данных», «Обмен статистическими данными и метаданными», было уделено особое внимание необходимым мерам, предпринятым Государственным Комитетом по Статистике для построения системы метаданных в системе официальной статистики, написанию и публикации метаданных и отчетов о качестве статистических показателей на основе единой интегрированной структуры метаданных, а также классификациям, составляющих основу системы метаданных, процессу подготовки национальных классификаций, согласованных с международными классификациями, достижениям в области подготовки классификаций.

Yusif Yusifov, Vugar Mammadalizade
Development of metadata and classification system in official statistics
Summary

The article provides detailed information on international standards such as “Dublin Core”, “Data Documentation Initiative”, “Statistical Data and Metadata eXchange” used in the application of metadata in official statistics, focuses on the substantial measures taken by the State Statistical Committee on establishment of metadata system in the official statistical system, at the same time, developing and publishing metadata and quality reports on statistical indicators based on Single Integrated Metadata Structure, classifications, which form the basis of metadata system, development process of national classifications coordinated with international classifications, achievements in the field of preparation of classifications.

Ədəbiyyat

1. Part B - Metadata Concepts, Standards, Models and Registries <https://statswiki.unece.org/pages/diffpagesbyversion.action?pageId=9110092&selectedPageVersions=105&selectedPageVersions=104>
2. “2018-2025-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəsmi statistikanın inkişafına dair Dövlət Proqramı” https://www.stat.gov.az/menu/2/state_programs/2018_2025/
3. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009H0498&from=HR>
4. Technical manual of the Single Integrated Metadata Structure <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/64157/4373903/03-Single-Integrated-Metadata-Structure-and-its-Technical-Manual.pdf>
5. Single Integrated Metadata Structure V 2.0 (SIMS V2.0) and its underlying reporting structures the ESS quality and reference metadata reporting standards ESMS 2.0 and ESQRS 2.0 <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/64157/4373903/SIMS-2-0-Revised-standards-November-2015-ESSC-final.pdf>
6. <https://www.azstat.org/tesnifat/>
7. https://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/index.cfm?TargetUrl=LST_NOM&StrGroupCode=CLASSIFIC&StrLanguageCode=EN
8. “Rəsmi statistika haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
9. Keyfiyyətin idarə edilməsi sistemi sənəd toplusu (V nəşr), Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı 2017.
10. Azərbaycanın Milli Statistika Sisteminin Qlobal Qiymətləndirilməsi https://www.stat.gov.az/source/others/Q_Q.pdf
11. Vahid inteqrə edilmiş metaməlumatların (SIMS 2.0) və onun əsasını təşkil edən keyfiyyət məruzələrinin (ESQRS 2.0) və metaməlumatların (ESMS 2.0) strukturu, Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı 2016

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 01.03.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 04.03.2022

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 25.05.2022

ƏMƏK BAZARININ FORMALAŞMASINDA MƏŞĞULLUĞUN VƏ İŞSİZLİYİN ROLU

Tahir Bağırov

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
Əmək statistikasi şöbəsinin İşçi qüvvəsinin tədqiqatı sektorunun müdiri
AZ1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81
e-poçt: tahir.baghirov@stat.gov.az*

Nicat Həsənov

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
Əmək statistikasi şöbəsinin İşçi qüvvəsinin tədqiqatı sektorunun baş məsləhətçisi
AZ1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81
e-poçt: nijat.hasanov@stat.gov.az*

Açar sözlər: əmək bazarı, işsizlik, məşğulluq, işçi qüvvəsi, qeyri-formal məşğulluq.

Ключевые слова: рынок труда, безработица, занятость, рабочая сила, неформальная занятость.

Keywords: labour market, unemployment, employment, labour force, informal employment.

İqtisadi sistemdə əmək insanların ictimai və şəxsi tələbatı ödəmək məqsədilə yerinə yetirdiyi şüurlu, məqsəduyğun və səmərəli fəaliyyətini özündə əks etdirir. Bütün dövrlərdə cəmiyyətin formalaşması və inkişafında insanların əmək fəaliyyəti sosial-iqtisadi inkişafa öz təsirini göstərmişdir. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının fundamental əsasını təşkil edən əmək və əmək fəaliyyətinin xarakteri və fərqli cəhətləri ilə bağlı daim müxtəlif yanaşmalar olmuşdur. Əməyin cəmiyyətin inkişafındakı rolu sosial-iqtisadi sistemin xarakterindən asılı olmayaraq dəyişilməz qalır. Sosial-iqtisadi münasibətlər sisteminin, xüsusilə bazar iqtisadi münasibətlərinin spesifik xüsusiyyətləri baxımından əməyin xarakteri və əmək fəaliyyətinin nəticələrindən istifadə ciddi dəyişikliklərə məruz qalır. Bazar münasibətləri əmək potensialından istifadənin səmərəliliyinə, əməyin keyfiyyətinə və məhsuldarlığına əsaslı təsir göstərmirsə, iqtisadiyyatda olan dəyişikliklərin sosial səmərəliliyi də aşağı düşür. İnsanların məqsəduyğun, şüurlu fəaliyyəti hesab edilən əmək fəaliyyəti, onun formalarından, xüsusiyyətlərindən, tətbiqi sahələrindən asılı olmayaraq ağıl, güc, enerji sərfi, qabiliyyət və peşəkarlıq tələb edir. Bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində ictimai faydalı və məhsuldar əməklə bağlı fəaliyyət növləri dərinləşir və genişlənir, qeyri-istehsal və qeyri-məhsuldar fəaliyyət sahələri isə məhdudlaşır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əmək bazarı işçi qüvvəsinin formalaşması, təkrar istehsalı, bölüşdürülməsi qaydası, sistemli və planlı iqtisadi sistemindən köklü surətdə fərqlənir. Əmək bazarı digər bazarlardan fərqli olaraq passiv predmetlə deyil, insan resursları ilə bağlı olduğuna görə bu problemə real və xüsusi yanaşma növü, qaydası tələb olunur. Buna əsaslanaraq deyə bilərik ki, əmək bazarının təhlilinə, öyrənilməsinə yeni və ənənəvi metodoloji yanaşma tələb olunur. Əmək bazarını işəgötürənlə maddəli işçilər arasında əməyə olan tələb və onun təklifinin ödənilməsi dəyəri arasında formalaşan münasibətlər sistemi kimi də başa düşmək olar. Həmçinin əmək bazarı işçilərlə iş yerlərinin sayı arasındakı nisbətlərin nizamlanması mexanizmidir. Əmək bazarını işəgötürənlə maddəli işçilər arasında əməyə olan tələb və onun təklifinin ödənilməsi dəyəri arasında formalaşan münasibətlər sistemi kimi də başa düşmək olar. Həmçinin əmək bazarı işçilərlə iş yerlərinin sayı arasındakı nisbətlərin nizamlanması mexanizmidir. Əmək bazarı eyni zamanda ictimai münasibətlər sistemi kimi yaranmış və bu bazarda iştirak edən tərəflərin, sahibkarların, işçilərin və dövlətin arasında əldə edilmiş maraqları və inkişaf səviyyəsini əks etdirir. Hər bir ölkədə əmək bazarı əhalinin məşğulluq səviyyəsi, peşə-ixtisas, demoqrafik vəziyyətə görə məşğulluqda baş verən əsas dəyişiklikləri və istiqamətləri, işsizliyin miqyası, dinamikası və bunlara təsir edən amilləri özündə əks etdirir. Əmək bazarının dinamikasını

xarakterizə edən demografik amillərlə yanaşı əmək qabiliyyətli əhalinin iqtisadi fəallıq səviyyəsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əmək qabiliyyətli əhalinin iqtisadi fəallıq səviyyəsi məşğul və işsiz əhalinin əmək qabiliyyətli işçilərin cəmi sayına olan nisbəti ilə müəyyən edilir. İnkişaf etmiş ölkələrdə əmək bazarının seqmentləşməsinin yeni təzahür forması olan işçi qüvvəsinin qarışıq və peşəkar sahələrə bölünməsi təşkil edir. Bu seqmentlərə istehsalın daha çox elmtutumlu sahələri üzrə əmək bazarının, iqtisadiyyatın zəif inkişaf edən istiqamətlərini əhatə edən əmək bazarını aid etmək olar.

Cədvəl 1

Əmək bazarının əsas sosial-iqtisadi göstəriciləri [10]

	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
İqtisadi fəal əhalinin sayı - min nəfər	4380.1	4587.4	4915.3	5073.8	5133.1	5190.1	5252.5
kişilər	2268.8	2329.7	2510.8	2609.0	2637.4	2664.1	2685.0
qadınlar	2111.3	2257.7	2404.5	2464.8	2495.7	2526.0	2567.5
Məşğul əhalinin sayı - min nəfər	4062.3	4329.1	4671.6	4822.1	4879.3	4938.5	4876.6
kişilər	2104.7	2227.4	2408.2	2502.8	2529.4	2556.8	2525.1
qadınlar	1957.6	2101.7	2263.4	2319.3	2349.9	2381.7	2351.5
o cümlədən mülkiyyət növləri üzrə:							
dövlət	1229.8	1142.7	1176.1	1158.4	1154.9	1156.8	1123.2
qeyri-dövlət	2832.5	3186.4	3495.5	3663.7	3724.4	3781.7	3753.4
İşsiz əhalinin sayı, min nəfər	317.8	258.3	243.7	251.7	253.8	251.6	375.9
Məşğul qadınların sayı - min nəfər	1957.6	2101.7	2263.4	2319.3	2349.9	2381.7	2351.5
Muzdlu işçilərin sayı – min nəfər	1297.1	1382.9	1502.5	1525.0	1551.7	1646.6	1698.7
Muzdlu işçilərin orta aylıq nominal əməkhaqqı - manat	123.6	331.5	466.9	528.5	544.6	635.1	707.7
Kadrların peşə hazırlığı, nəfər	5254	4792	7453	4502	5629	5130	3478
İxtisaslarını artırmış rəhbər işçi və mütəxəssislərin sayı - nəfər	10022	22326	13045	11499	17676	26037	14122
İşçilərin peşə hazırlığının artırılmasına çəkilən xərclərin ümumi əmək xərclərində xüsusi çəkisi, faizlə	...	0.09	0.11	0.08	0.10	0.08	0.04

Cədvəldən görüldüyü kimi son 15 ildə iqtisadi fəal əhalinin sayı 19,9 faiz artmışdır. Digər tərəfdən iqtisadiyyatda məşğul əhalinin sayının 20,1 faiz artdığını görürük. İqtisadiyyatda məşğul olanların əsas artımı qeyri-dövlət mülkiyyət formasında olmuşdur. Bundan başqa iqtisadiyyatda məşğul olan qadınların sayına nəzər yetirsək burada da son 15 ildə 20,1 faiz çoxalma olmuşdur. Yuxarıda qeyd olunan göstəricilərdən aydın görmək olur ki, son 15 ildə əmək bazarında bir çox dəyişikliklər olmuşdur.

Əmək bazarının formalaşması, əhalinin məşğulluğunun optimallaşdırılması, yeni əmək münasibətlərinin yaranmasında və inkişafında əmək bazarının subyektləri olan muzdlu işçilər, sahibkarlar, həmkarlar təşkilatları və dövlət çox mühüm rol oynayırlar. Bu zaman işgötürənlərin əsas marağı daha çox mənfəət əldə etmək baxımından istehsal fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsindən ibarət olduğu halda, muzdlu işçilərin əsas marağı sərf etdikləri əməklərinin

müqabilində özlərinin və ailə üzvlərinin yaşayışı üçün zəruri miqdarda əməkhaqqı olmaqda ifadə olunur. Əmtəə istehsalında bazar münasibətlərinin əmək sferasını əhatə etməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bazar münasibətləri şəraitində maddəli əməyin rolu daha yüksəkdir. Maddəli əməyin qiyməti hər iki tərəfin tam sərbəstliyi əsasında müəyyənləşir. Tərəflər arasında əmək münasibətləri müqavilə bağlanması əsasında qurulur. Müqavilə işəgötürən və işçi arasında müddətli və müddətsiz bağlanır, müqavilə müddəti bitdikdən sonra hər iki tərəfin razılığı ilə ya dayandırılır, ya da müddəti uzadılır. Əmək bazarının formalaşması ümumilikdə özündə tələb və təklifin məqsədinə, prinsiplərinə tabe olmaqla digər əmtəə bazarlarından bir sıra xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Burada yalnız makroiqtisadi və mikroiqtisadi tənzimlənmə amillərindən deyil, həmçinin sosial və sosial-psixoloji amillərdən istifadə olunur. Əmək bazarının dinamikasına bir çox amillər təsir edir. İşçi qüvvəsinə olan təklif ilk növbədə demografik amillərlə doğumun səviyyəsi, əmək qabiliyyətli əhəlinin təbii artımı, orta yaş həddi və s. əmək bazarının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Ümumilikdə isə qeyd etmək olar ki, əmək münasibətlərinin təkmil xarakter daşması, eləcə də əmək bazarının formalaşması mexanizmi bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində cəmiyyətdə işsizliyin səviyyəsinin aşağı endirilməsində və əhəli məşğulluğunun təmin edilməsində mühüm rol oynayır.

İşsizlik həm makro, həm də mikro səviyyəli iqtisadi və sosial proseslərin dəyişməsinin nəticəsidir. İşçi qüvvəsində tələb və təklifin arasındakı uyğunsuzluq işsizliyin əsas səbəbidir. Bazar iqtisadiyyatı üçün işsizlik ən xarakterik cəhətlərdən biridir. İşsizliyi və məşğulluğu təkcə bazar iqtisadiyyatı və əmək bazarı ilə bağlamaq düzgün olmaz. İşsizlik mürəkkəb sosial-iqtisadi kateqoriya kimi həm hər bir insan, onun ailəsi və həm də dövlət, ölkə üçün zərərliyədir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının metodologiyasına əsasən işsizlərə işləməyən, iş axtaran, işləməyə hazır olan şəxslər aiddir. İşsizlik işçi qüvvəsinin bir hissəsinin əmtəə istehsalında məşğul olmaması nəticəsində yaranan sosial-iqtisadi formasıdır. Bu, işsizliyin statusunu, səviyyəsini, sosial hərəkətini, davamiyyətini, işsizliyə görə müavinətin müəyyən edilməsini və verilməsini, işsizliyin sosial-iqtisadi, sosial-psixoloji nəticələrini sistemli və kompleks halda öyrənilməsinə tələb edir. İşləmək arzusunda olub, sərbəst iş axtarmaqla aktiv məşğul olanlar, boş iş yerlərinin olmaması, yaxud kifayət qədər peşəkarlıq və təhsil səviyyəsinin olmaması baxımından iş tapa bilməyən insanlar işsiz statusuna malik olurlar. İşləmək istəməyənlər isə konkret olaraq iş axtarmırlar, bu və ya digər səbəbdən işləmək arzusunda olmurlar. Həmçinin işsizlərə müxtəlif səbəblərdən işdən azad olunanlar deyil, həm də iş yerini itirənlər və yeni iş yeri tapmağa çalışan şəxslər də aiddir.

Cədvəl 2

İşsiz əhəlinin sayı, (min nəfər) [11]

	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Cəmi	317.8	258.3	243.7	251.7	253.8	251.6	375.9
Kişilər	164.1	102.3	102.6	106.2	108.0	107.3	159.9
Qadınlar	153.7	156.0	141.1	145.5	145.8	144.3	216.0

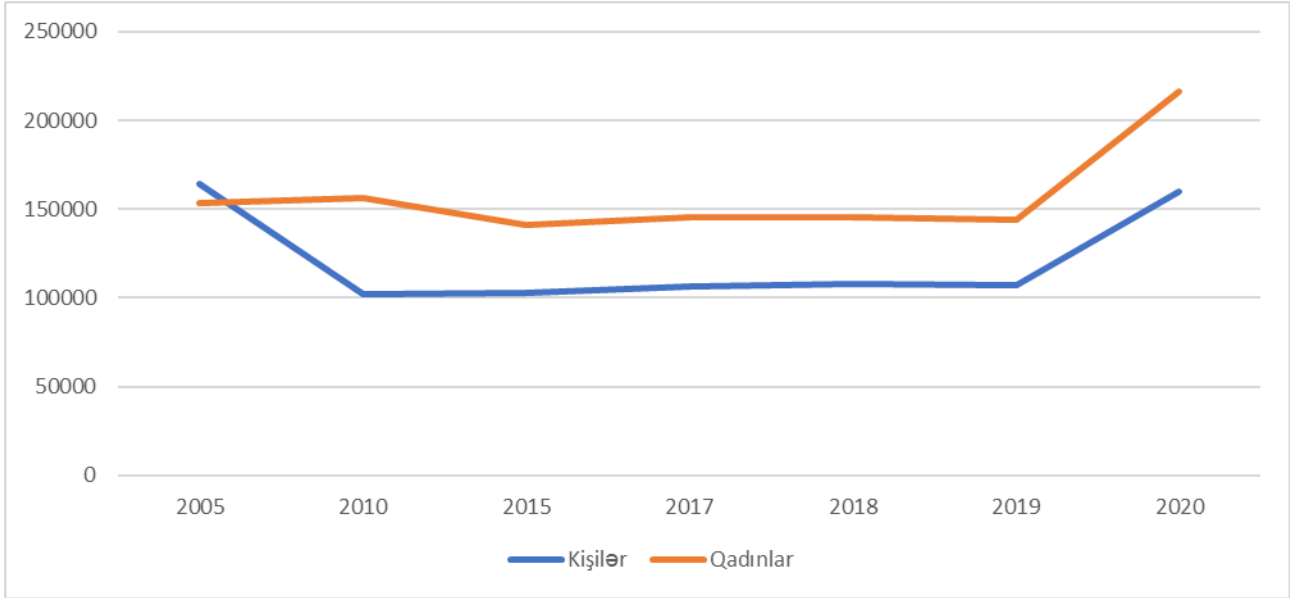
Cədvəl 3

İşsizliyin səviyyəsi, faizlə [11]

	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Cəmi	7.3	5.6	5.0	5.0	4.9	4.8	7.2
Kişilər	7.2	4.4	4.1	4.1	4.1	4.0	6.0
Qadınlar	7.3	6.9	5.9	5.9	5.8	5.7	8.4

Cədvəllərdə qeyd olunan məlumatlar Beynəlxalq Əmək Təşkilatının metodologiyasına əsasən (işsiz statusu verilmiş şəxslər də daxildir) hesablanmışdır [11].

İşçi qüvvəsinə olan tələb və təklif arasındakı tarazlıq pozulduqda yaranan hər iki göstərici, yəni tələb və təklif arasındakı nisbət, ayrı-ayrı regionlar, iqtisadiyyatın sahələri və bölmələri üzrədir. İşçi qüvvəsinin qiyməti daha çevik olduğu halda mövcud qeyri-tarazlıq pozula bilər, ancaq bir çox hallarda bu qiymət, əmək haqqı kifayət qədər sərt qaydada müəyyən olunur və asanlıqla dəyişdirilmir. İşsizliyi hər tərəfli xarakterizə etmək üçün işsizliyin təbii səviyyəsi anlayışından istifadə olunur. İşsizliyin təbii səviyyəsinə təsir edən amillər yüksək və aşağı əmək haqqı, istehlak məhsullarının qiymətləri tarazlıq vəziyyətində olduğu zaman əldə edilir. İşsizliyin təbii səviyyəsi həmişə sıfırdan yuxarı olur, çünki cəmiyyətdə işsizliyin struktur formaları həmişə mövcuddur [11].

Şəkil. İşsiz əhəlinin sayı

İşsizliyin dinamikasına, daha çox dövlətin iqtisadi və sosial siyasəti, demografik amillər iqtisadiyyatın quruluşundakı dəyişikliklər və s. təsir edir. İşsizlik əsas etibarilə əmək resurslarından iqtisadi cəhətdən istehsal güclərinin yüklənmə dərəcəsi əsas kapitalın səmərəli və məqsəduyğun istifadə edilməsini əhatə edir. İşsizliyin təbii səviyyəsi məhz əmək bazarındakı struktur uyğunsuzluqları ilə xarakterizə olunur və onun artması qeyri-formal məşğulluğu da əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Qeyri-formal məşğulluğa idxal-ixrac əməliyyatları həyata keçirən insanlar, xırda pərakəndə ticarətlə məşğul olanlar, qeydiyyatsız keçməmiş mühafizə strukturlarının işçiləri, qeyri-leqal bizneslə məşğul olanlar aiddir. Kiçik və orta sahibkarlığın mövcud əmək və intellektual potensialından hərtərəfli olaraq tam və səmərəli istifadə imkanlarına malik olmaları, artıq işçi qüvvəsi və qeyri-formal məşğulluğun daha çox olduğu regionlarda bunlardan optimal istifadə etmək imkanları ilə əlaqədardır. Odur ki, hər bir dövlət kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına istiqamətləndirilmiş məqsədyönlü siyasət aparır. Kiçik sahibkarlıqla bağlı vergi sisteminin tənzimləyici, həvəsləndirici və sosial funksiyalarının istiqamətində vergi islahatının aparılması vacib məsələlərdən biridir.

Əməkhaqqının yüksək olması nəticəsində işçi qüvvəsinə olan təklif tələbi üstələyir ki, bu da işsizliyin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu zaman işçilər öz iş qüvvəsini daha aşağı qiymətə təklif edirlər. Onlar öz iş yerlərini itirmək və ya hansısa müəssisədə iş yeri qazanmaq üçün buna razılaşırlar. Sahibkarlar isə əmək haqqının aşağı salınması şərti ilə işçi qəbul etməyə hazırdılar. Başqa halda isə əmək haqqının aşağı olması əmək bazarında tələbin təklifi üstələməsinə gətirib çıxarır. Belə olduğu zaman sahibkar boş qalan iş yerlərini doldurmaq məqsədilə əmək haqqını artırmağa məcbur olur. Bununla da istər birinci və istərsə də ikinci halda əmək bazarında tarazlıq bərpa olunur və tam məşğulluq şəraiti yaranır. Məşğulluq sferasında elmi əsaslandırılmış tənzimlənmə sisteminin yaradılması hazırkı şəraitdə islahatların ən mühüm sosial dayaqlarının formalaşmasına gətirib çıxarır.

İşsizliyin səviyyəsinin aşağı salınmasına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi sosial bazar iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir. İşsizliyin səviyyəsinin azaldılması məqsədilə tədbirlərin yerinə yetirilməsi üçün kompleks və sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib məsələdir. Bu tədbirlər sistemində dövlətin iqtisadi tənzimləmə vasitələrində istifadənin də xüsusi rolu vardır. Bazar iqtisadiyyatının formalaşması ilə əlaqədar olaraq, mülkiyyətin özəlləşdirilməsi, həmçinin azad rəqabət mühitinin yaradılması, dövlətin iqtisadi tənzimlənməsinə yönəldilmiş tədbirlərin yerinə yetirilməsi bazar özünü-tənzimlənmə vasitələrinin hakim mövqə tutması, dövlətin rolunun məhdudlaşdırılması, istehsalın stimullaşdırılmasında azad rəqabət mexanizmləri üstünlük qazanmışdır. Regionlarda fəaliyyət göstərən təsərrüfatlar öz fəaliyyətini dayandırması işsizliyin səviyyəsinin yüksəlməsi ilə nəticələnir. Bu vəziyyət dövlətin iqtisadi tənzimləmə vasitələrindən istifadə etməsinə obyektiv zərurətə çevrilir. Bazar iqtisadiyyatı dövlətin inzibati təsir mexanizmlərinin tətbiqini istisna edir və bu halda iqtisadi tənzimləmə vasitələrindən daha fəal surətdə istifadəsinə ehtiyac yaranır.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatda qarışıq sistemin tətbiq edilməsi, həmçinin bazar özünü-tənzimləmə mexanizmi ilə dövlətin iqtisadi tənzimləmə vasitələri arasında optimal qarşılıqlı əlaqə hər bir ölkənin davamlı iqtisadi inkişafına əlverişli şərait yaradır və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına eyni zamanda iqtisadiyyatda işsizliyin səviyyəsinin aşağı düşməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. İqtisadi vasitələrlə tənzimlənmə istifadə vasitələri hər bir ölkənin özünəməxsus xüsusiyyətlərinə əsaslanmalıdır. Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya, dövlətin iqtisadiyyata təsirinin xüsusiyyətindən və miqyasından birbaşa asılıdır. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində baş verən bir sıra dəyişikliklər, dövlətin iqtisadiyyata təsir vasitələrinin də əhəmiyyətli olaraq dəyişməsi ilə nəticələnir. Bütövlükdə baş verən iqtisadi böhranların təsir gücünün azaldılması baxımından dövlətin iqtisadi funksiyalarının artırılmasına xüsusilə ehtiyac duyulur. İqtisadi inkişafın təkmilləşdirilməsi istiqamətində hər bir dövlətin iqtisadi tənzimləmə vasitələrinin üzərinə mühüm yük düşür. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin vacibliyi birmənalı şəkildə əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsinə, yoxsulluğun səviyyəsinin aşağı salınmasına təsir mexanizmi kimi reallaşdırmaqdadır. İqtisadi tənzimləmə vasitələrini, dolaylı təsir vasitələri və dolaylı tənzimləyicilər kimi də xarakterizə etmək olar. Dolaylı tənzimləyicilər birbaşa tənzimləyicilərdən fərqli olaraq avtomatik və ünvansız xarakter daşıyır. Dövlət, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi, hüquqi və sosial-iqtisadi məkanın təşkilatçısı kimi çıxış edir. İqtisadi tənzimləmə vasitələrindən istifadə edilməsi beynəlxalq bazarda milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsinə əlverişli mühit yaradır, bu isə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə əlverişli şərait yaradır.

Nəticə

Bazar iqtisadiyyatının sosial modelini tərtib etmək məqsədilə səmərəli məşğulluq strategiyası hazırlanmalıdır. Strategiyada məşğulluq-yönümlü iqtisadi inkişaf siyasətinin həyata keçirilməsi, mikro, kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi, əmək bazarının tənzimlənməsi sahəsində normativ hüquqi bazanın və institusional strukturun təkmilləşdirilməsi, işçi qüvvəsinin bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi və əmək standartlarının təkmilləşdirilməsi kimi istiqamətlər müəyyən edilməlidir. Həmçinin aktiv məşğulluq tədbirlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və səmərəliliyinin artırılması, sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşların əmək bazarına inteqrasiyasının gücləndirilməsi, sosial dialoqun inkişaf etdirilməsi, əmək bazarının monitorinqi və proqnozlaşdırılması sisteminin təkmilləşdirilməsi də strategiyada əsas hədəflərdən olmalıdır.

Tahir Bağırov, Nicat Həsənov

Əmək bazarının formalaşmasında məşğulluğun və işsizliyin rolu

Xülasə

Məqalədə qeyd olunur ki, bütün iqtisadi proseslərinin mərkəzində əmək münasibətləri durduğundan bu sahənin araşdırılması vacibdir. Əmək münasibətləri əmək bazarında tələb və təklif əsasında tənzimləndiyindən bu bazara təsir göstərən ilkin amil olan insan kapitalı araşdırılmışdır.

Məqalədə 2005-2020-ci illərdə əmək bazarının əsas sosial-iqtisadi göstəriciləri təhlil edilmiş, ölkədə mövcud vəziyyəti, beynəlxalq reytinglərdəki yeri və inkişaf istiqamətləri, bu sahədə çətinliklər araşdırılmış və beynəlxalq təcrübədən istifadə edilməklə problemin həlli yolları qeyd edilmişdir.

Тахир Багиров, Ниджат Гасанов

Роль занятости и безработицы в формировании рынка труда

Резюме

В статье отмечается важность изучения данной области, поскольку в основе всех экономических процессов лежат трудовые отношения. Ввиду того, что трудовые отношения на рынке труда регулируются на основе спроса и предложения, был изучен человеческий капитал, как первичный фактор, влияющий на этот рынок. Также проанализированы основные социально-экономические показатели рынка труда в 2005-2020 годах, рассмотрена текущая ситуация в стране, её место в международных рейтингах и тенденции развития, исследованы недостатки в этой сфере и отмечены пути их решения с учётом использования международного опыта.

Tahir Baghirov, Nijat Hasanov

The role of employment and unemployment in the formation of the labour market

Summary

The article states that the analysis of this field is important since the labor relations stand at the center of all economic processes. While labor relations are regulated by supply and demand in the labor market, human capital which is the initial element affecting this market has been analyzed. In the article, the main socio-economic indicators of the labor market for the period of 2005-2020 are analyzed, the current situation in the country, its international rankings, and development prospects, and the challenges in this field are investigated, and finally, solutions by using international experiences are mentioned.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı 29 dekabr 2012
2. “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
3. Azərbaycanca təhsil, elm və mədəniyyət, statistik məcmuə, 2015
4. “Əmək bazarı”, statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. 2020
5. T.Ə.Quliyev, Əməyin iqtisadiyyatı, Bakı- 2003
6. T.Ə.Quliyev, İnsan resurslarının idarə edilməsi. Bakı – 2013
7. Mehbalıyev S, İsgəndərov R. Əmək bazarı və əhəlinin sosial müdafiəsi. Bakı 2002
8. İsmayılzadə Ə.A. İnsan resurslarının idarə edilməsi və sosial inkişafı, Bakı 2013
9. «Общества и Экономика», 2011, № 11
10. https://www.stat.gov.az/source/labour/az/001_1.xls
11. https://www.stat.gov.az/source/labour/az/001_7-8.xls

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 30.03.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 04.04.2022

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 25.05.2022

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ В ФОРМИРОВАНИИ ЭФФЕКТИВНОГО НАЛОГОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID-19 В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Рауф Салаев

Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Кандидат экономических наук, доцент кафедры «Экономика»

AZ 1072, город Баку, улица Гасана Алиева 135

e-почта: salayev@unec.edu.az

Açar sözlər: vergilər, vergi menecmenti, Vergi Məcəlləsi, vergi daxilolmaları, vergi güzəştləri, dövlət büdcəsi, vergi siyasəti.

Ключевые слова: налоги, налоговый менеджмент, Налоговый Кодекс, налоговые поступления, налоговые льготы, государственный бюджет, налоговая политика.

Keywords: taxes, tax management, Tax Code, tax receipts, tax incentives, state budget, tax policy.

Налоговый менеджмент основан на принципах стратегического видения тенденций и закономерностей формирования структуры элементов налогового потенциала и методов обеспечения их продуктивного воздействия на факторы экономического роста. Изучение налоговой системы Азербайджанской Республики требует достаточно глубоких знаний теории и практики принятия управленческих решений в области налогового менеджмента.

Налоговый менеджмент является системой управления налоговыми потоками государственными органами и установленных процедур, и элементов налогового процесса, с использованием рыночных форм и методов для финансовой поддержки производства общественных благ и обеспечения необходимого объема и качества.

Налоговый менеджмент предполагает принятие эффективных решений в области управления входящими и исходящими налоговыми потоками. В отличие от макроэкономического налогового менеджмента, управленческие решения на уровне бизнеса принимаются только в отношении тех элементов налогового процесса, которые руководство бизнеса самостоятельно регулирует и использует в управлении. Принятие таких решений осуществляется в рамках налогового процесса, организуемого государством на уровне экономики в целом. Налоговый менеджмент как система управления имеет свой объект управления и субъект управления [2].

Субъектами налогового менеджмента выступают государство в лице законодательных и исполнительных органов власти, а также сами налогоплательщики – юридические лица (предприятия, организации) [2].

Объектами налогового менеджмента являются налоговые потоки, совершающие свое движение в результате выполнения налогами своих функций (совокупного эквивалента ценности услуг государства, фискальной, регулирующей и контрольной), а также налогового процесса на макро- и микроуровне. Только комплексным управлением входящими и исходящими налоговыми потоками в целом и на каждом уровне в отдельности можно достигнуть желаемой цели и обеспечить эффективность налогового менеджмента [2].

Налоговые администрации во всем мире принимают или рассматривают меры по поддержке налогоплательщиков в целом или отдельных категорий налогоплательщиков, пострадавших от пандемии COVID-19. Меры для индивидуальных налогоплательщиков обычно направлены на предотвращение лишений и снижение налогового бремени с учетом ограничений, действующих в ряде стран. Меры для предприятий, как правило, направлены на облегчение проблем с денежным потоком, чтобы избежать эскалации таких проблем, как увольнение сотрудников, временная неплатежеспособность и, в худшем случае, закрытие или банкротство.

Основными задачами, решаемыми финансовой системой в процессе осуществления налогового менеджмента на нынешнем этапе развития Азербайджанской Республики, являются: соблюдение экономических законов; налоговая поддержка решений, которые

ускорят рыночные реформы и макроэкономическую стабильность; определение источников мобилизации налогооблагаемой базы и финансовых ресурсов, их состава, структуры, возможных резервов роста.

Ограничения и снижение экономической активности, связанные с пандемией коронавируса (COVID-19), оказали серьезное влияние на предпринимательство. Правительство Азербайджана предприняло важные шаги для минимизации негативного воздействия и оказания большей поддержки предпринимателям в этой сложной ситуации.

В связи с распространением пандемии в Азербайджанской Республике и введением специального карантинного режима с 1 января 2020 года было принято решение о применении временного налогового режима сроком на 1 год, внесены изменения в Налоговый Кодекс [1]. Согласно решению, к налогоплательщикам, затронутым изменениями, были применены льготы и разрешения, предусмотренные временным налоговым режимом.

Основы государственного налогового менеджмента

Государственный налоговый менеджмент представляет собой систему управления органами государственной власти налоговыми потоками в рамках установленных процедур и элементов налогового процесса рыночно ориентированными формами и методами с целью финансового обеспечения производства и предоставления требуемого объема и качества общественных благ (выгод, услуг).

Как указано выше, в основе государственного налогового менеджмента лежат принципы стратегического видения тенденций и закономерностей формирования структуры развития экономического, финансового и налогового потенциала, а также методы обеспечения их продуктивного воздействия на факторы экономического роста.

Законодательные органы власти рассматривают и принимают законодательные акты в области налогообложения, бюджеты на очередной финансовый год и отчеты об их исполнении, осуществляют другую деятельность по правовому обеспечению налогового процесса в стране. Президент Азербайджанской Республики определяет стратегию налоговой политики, в том числе в ежегодном Бюджетном послании Милли Меджлису Азербайджанской Республики, утверждает налоговые законы, дает поручения Кабинету Министров Азербайджанской Республики по решению налоговых вопросов и т.д. Кабинет Министров Азербайджанской Республики осуществляет общее руководство и контроль за разработкой и реализацией государственной налоговой политики, дает распоряжения центральным органам исполнительной власти по выработке предложений и осуществляет нормативное обеспечение налогового процесса и налоговой политики [2].

Министерство Финансов Азербайджанской Республики совместно с Государственной Налоговой службой при Министерстве Экономики Азербайджанской Республики разрабатывает налоговую политику, а также самостоятельно готовит проекты законов по вопросам налогообложения и развития налоговой системы, проект и отчет об исполнении государственного бюджета, осуществляет общее руководство деятельности подведомственных налоговых управлений.

Целью государственного налогового менеджмента является обеспечение устойчивого налогового равновесия, долгосрочной сбалансированной реализации налогами всех своих функций (денежного эквивалента ценности общественных благ, фискальной, регулирующей и контрольной) на основе рационализации процедур и элементов налогового процесса, оптимизации входящих и исходящих налоговых потоков. Центральное место в структуре государственного налогового менеджмента отводится оптимизации налоговых потоков путем принятия эффективных управленческих решений в области налоговых доходов, налоговых расходов и использования налоговой прибыли.

Государственный налоговый менеджмент представляет собой науку, искусство и практику принятия управленческих налоговых решений на многовариантной основе путем выбора наиболее эффективных из них. Принятие управленческих решений направлено на

достижение цели и решение функциональных задач (функций) государственного налогового менеджмента. К таким функциональным задачам можно отнести следующие [2]:

- анализ и оценка с налоговых позиций показателей экономического роста, финансового состояния налогоплательщиков, государственных доходов и расходов;
- обеспечение оптимального ценового равновесия совокупного налогового бремени с объемом и качеством предоставляемых общественных благ (выгод, услуг), рационализация структуры налогового бремени и государственных расходов;
- разработка налоговой концепции и приоритетов налоговой политики в фискальном, регулирующем и контрольно-фискальном направлениях, обеспечение функционального налогового равновесия;
- принятие долгосрочных, стратегических налоговых решений в области определения оптимальных параметров и структуры системы налогов, принятие решений о замене или изменении отдельных их видов и (или) элементов налогообложения отдельных налогов;
- принятие долгосрочных, стратегических решений по выбору наиболее эффективных форм и методов налогообложения и налогового регулирования, обеспечивающих необходимый фискальный и регулирующий эффект;
- разработка по доходной и расходной части среднесрочного и текущего налогового бюджета, управление его исполнением и мониторинг;
- прочие функции, связанные с защитой от рисков налоговых поступлений, снижением налоговых недоимок, созданием системы внутреннего контроля и информационного обеспечения и т.д.

Государственный налоговый менеджмент в целом и принятие налоговых решений осуществляется в рамках установленного налогового процесса и его элементов (налоговое право, система налогообложения, налоговая система, налоговая политика, налоговый механизм). С процессуальных позиций государственный налоговый менеджмент связан с организацией налогового процесса, государственным налоговым планированием (прогнозированием), государственным налоговым регулированием и государственным налоговым контролем. Названные составляющие налогового менеджмента одновременно выступают элементами налогового механизма (и здесь нет никаких противоречий, поскольку через налоговый механизм реализуются функции налогов и управления ими).

Организация субъектами государственного налогового менеджмента налогового процесса представляет собой всю организационную деятельность по составлению, рассмотрению и утверждению бюджетов, по непосредственному сбору налоговых платежей, правовому обеспечению налогового процесса, формированию концепции государственной налоговой политики, государственному налоговому планированию (прогнозированию), государственному налоговому регулированию и государственному налоговому контролю. При этом решаются следующие основные задачи:

- образование доходной части бюджетов и внебюджетных фондов всех уровней путем мобилизации налоговых доходов;
- оптимальное распределение налоговых ресурсов между звеньями бюджетной и налоговой систем;
- создание рациональной системы налогов на основе оптимизации уровня и структуры налогового бремени по сферам, отраслям и группам налогоплательщиков;
- разработка краткосрочных, годовых, среднесрочных и долгосрочных планов и программ поступления налогов для принятия их к исполнению и принятия управленческих решений;
- организация процедур налогового бюджетирования и принятие к исполнению налоговых бюджетов;
- организация и осуществление налогового контроля и деятельности налогоплательщиков и мониторинга действий и исполнения управленческих решений субъектами государственного налогового менеджмента.

Оценка эффективности налогового менеджмента и его влияние на развитие налоговой системы в период пандемии COVID-19 в Азербайджанской Республике

В последнее десятилетие система налогового менеджмента использовалась в крупных государственных структурах развитых стран, включая налоговые администрации, и уже продемонстрировала свою эффективность. Это также позволяет построить новую аналитическую платформу. Использование этих технологий создаст основу для улучшения отчетно-аналитической системы и сократит время, затрачиваемое на подготовку налоговой отчетности.

На сегодняшний день расходы на налоговое администрирование составляют 0,35 процента от общих налоговых поступлений. Таким образом, налоговая служба Азербайджана имеет самую эффективную систему налогового менеджмента на европейском пространстве.

Одним из важнейших условий для поддержания высоких темпов экономического развития и повышения финансовой стабильности в Азербайджане является налоговый менеджмент, который влияет на эффективное развитие налоговой системы. Налоговая система должна обеспечивать защиту прав и интересов налогоплательщиков и общества. Для защиты конкурентоспособности товаров национальных производителей, предотвращения развития противоправной деятельности, поощрения соблюдения принципа социальной справедливости и налоговой нейтральности, обеспечения национальной безопасности страны и т.д.

Продуманная амортизационная политика для развития, модернизации и структурного изменения национального производства в стране играет важную роль в развитии экономики. Учитывая важность этого фактора, в международной практике принято использовать ускоренную и нелинейную амортизацию, переход амортизации от индивидуальной к групповой. Определение правил расчета расходов, будущих расходов, изменений в бухгалтерском учете и налоговом менеджменте дает прочную основу для оценки многих вариантов налоговой нагрузки.

Внедрение упрощенной системы в налоговом законодательстве Азербайджана является важнейшим нововведением, стимулирующим национальное производство. Использование упрощенного налога улучшает стимулирующую функцию налогов и создает благоприятные условия для развития малого и среднего бизнеса.

Процесс налогового менеджмента должен быть тесно связан с экономическим положением предприятий в реальном секторе экономики. Дело в том, что процесс увеличения количества предприятий в промышленной сфере в некоторой степени усиливается, уровень рентабельности снижается, а процесс банкротства ускоряется явно или тайно. В таких условиях, поскольку процесс легализации капитала, переведенного в теневую экономику, чрезвычайно сложен, предпринимателям и бизнесменам необходимо создать такие налоговые условия, при которых их капитал не попадет в теневую экономику.

Следует обратить внимание на определенные налоговые режимы, которые создают условия для развития или возрождения определенных отраслей. Например, сегодня очень важно ввести налоговый режим, который создаст условия для возрождения легкой промышленности, где скорость обращения доходов намного выше, чем в экономике в целом. Налоговая система более чувствительна с точки зрения стимулирования экономики региона и привлечения иностранных инвесторов. Иностранные инвесторы и бизнесмены вкладывают средства в наиболее прибыльные направления. Поэтому они должны иметь стимул вкладывать свой капитал в самые отдаленные, отсталые, особенно, в приграничные регионы, и быть уверенными в условиях для обеспечения необходимой безопасности своих вкладов. Для продвижения деятельности иностранных компаний и предприятий в регионах, в том числе азербайджанских бизнесменов, необходимо создать достаточно благоприятные налоговые условия (вплоть до освобождения от налогов), а также условия для удержания некоторых налогов в этих регионах, пошлин в местные (муниципальные) бюджеты. В целом, чтобы привлечь иностранные инвестиции в Азербайджан, необходимо сосредоточить внимание на двух элементах в налоговом менеджменте: простоте налоговой системы с

минимальными налоговыми льготами для иностранных инвесторов и согласовании налоговой политики с другими импортерами капитала (страны-экспортеры).

Причины такой ориентации:

Во-первых, иностранных инвесторов больше привлекает стабильная макроэкономическая ситуация, прозрачная система регулирования и отсутствие ограничений на репатриацию прибыли, нежели специальные налоговые льготы.

Во-вторых, очень сложны проблемы, связанные с налогообложением импорта-экспорта прибыли.

В целях обеспечения диверсификации экономики Азербайджана в последние годы в налоговой системе была проведена большая работа по созданию инфраструктуры, созданы благоприятные условия для развития местного производства. Инфраструктурная государственная поддержка, направленная на конкретные проекты в целях ускорения расширения местного производства экспортной направленности, создающего в настоящее время дополнительное валютное требование, заменяющего импорт и приносящего стране валюту, внесет вклад в более быстрый рост местного производства, целенаправленное и эффективное использование государственных инвестиций, занятость населения.

Отнесение к этим проектам налоговых льгот в соответствии с подписанными документами, связанными с поощрением инвестиций, создает стимул для их успешного выполнения, в результате укрепляется сырьевое обеспечение производственной и перерабатывающей промышленности, в значительной степени снижается зависимость от внешних факторов.

Основной целью налогового менеджмента является оформление трудовых отношений, дополнительный импульс развитию ненефтяного сектора и создание у предпринимателей экономической мотивации для открытия новых рабочих мест. С этой целью в ненефтяном секторе введены долгосрочные налоговые льготы для платежей, связанных с заработной платой и применение единого администрирования.

Проведение этих мероприятий создает условия для прироста производства, расширения налоговой базы и таким образом увеличивает поступления в государственный бюджет. И по этой причине государственный бюджет должен превратиться в главный инструмент роста экономики. В этом контексте необходимо усиливать контроль за расходованием средств государственного бюджета.

Таблица

**Поступление налогов и прочих платежей в государственный бюджет
Азербайджана за 2010-2021 годы (сумма в млн. манат) [3]**

Показатели	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Доходы - Всего	11403.0	15700.7	17281.5	19496.3	18400.6	17498.0	17505.7	16516.7	22508.9	24398.5	26077.9	26631.7
Налог на добавленную стоимость	2082.5	2222.7	2366.9	2710.0	3119.6	3454.7	3623.5	3668.6	4287.6	5185.1	4818,3	5214,5
Акциз	514.9	480.2	531.5	593.3	797.3	647.8	625.1	612.6	728.6	854.7	898,2	1105,8
Налог на прибыль юридических лиц	1429.9	2134.0	2252.0	2374.8	2302.7	2211.1	1983.2	2285.9	2499.7	2546.0	2351,7	2958,4
Земельный налог	35.3	35.3	30.6	33.1	35.4	48.7	50.3	50.4	50.6	50.0	40,8	45,7
Подоходный налог с физических лиц	590.2	715.7	813.0	859.7	980.3	982.5	1145.7	1040.3	995.9	952.1	1151,0	1194,6
Налоговые поступления от внешнеэкономической деятельности	291.8	433.1	592.5	675.2	684.7	934.5	861.2	903.0	1143.7	1343.2	1160,6	1360,0
Налог на имущество	101.8	103.9	105.1	125.1	141.3	148.2	174.7	178.6	182.2	212.6	186,8	211,3
Прочие налоги	90.3	140.6	157.6	161.5	192.7	247.7	457.0	505.7	561.6	477.5	413,8	418,8
Прочие поступления	6136.2	9305.4	10306.5	11842.1	10030.4	8706.7	8474.7	7160.5	11921.6	12643.5	14926,5	13984,2
Промысловый налог	130.1	129.8	125.8	121.5	116.2	116.1	110.3	111.1	137.4	133.8	130,2	138,4

Из приведенных данных таблицы видно, что ежегодно наблюдается рост налоговых поступлений в государственный бюджет Азербайджана, как в общем объеме, так и по отдельным видам налогов.

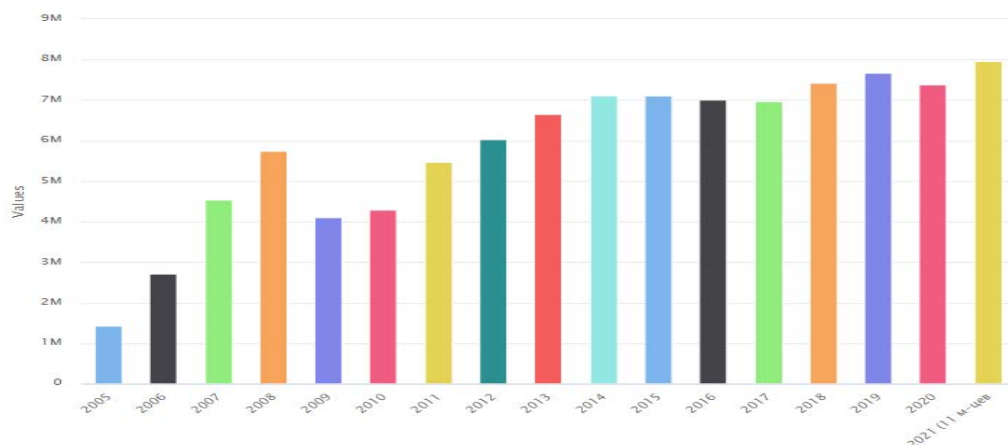

Рисунок. Поступление налогов и прочих платежей в государственный бюджет Азербайджана за 2005-2020, 2021 год (11 месяцев) (сумма в тыс. манатах) [4]

В 2021 году поступления НДС из нефтегазового сектора выросли на 17%, по акцизам - на 25%, а по налогу на прибыль - на 16,3%. Рост налоговых поступлений в нефтегазовом секторе отмечены в сфере общественного питания - на 84,1%, розничной торговли - 53,7%, промышленности - 29,3% и секторе услуг - 19,7% [6].

В Азербайджане налоговые поступления в 2021 году превысили прогноз на 17,6% и выросли по сравнению с 2020 годом на 15,5%. В нефтегазовой отрасли налоговые поступления составили 6,4 миллиарда манатов, что превышает прогноз на 12,1%, а показатель 2020 года - на 13,4% [7].

В 2021 году поступления в государственный бюджет от НДС выросли на 17%, акцизов - на 25%, налога на прибыль - на 16,3%, деятельности объектов общепита - на 84,1%, оптовых продаж - на 53,7%, нефтегазовой промышленности - на 29,1%. Предпринимательская активность в Азербайджане в 2021 году выросла на 8%. Количество юридических лиц на 01.01.2022 года превысило 167 тысяч. Количество трудовых договоров в нефтегазовой отрасли в 2021 году выросло на 43,2%, или 233,128 тысячи, а в частном секторе - на 45,9%. В Азербайджане предприниматели сегодня используют 52 тысячи новых кассовых аппаратов. Оборот по этим кассовым аппаратам в 2021 году вырос в 1,8 раза по сравнению с 2020 годом - до 15,6 миллиарда манатов. В 2021 году был обеспечен возврат НДС на 138,5 миллиона манатов, а в 2020 году - на 33,4 миллиона манатов [7].

В 2021 году Государственный Таможенный Комитет (ГТК) Азербайджана перечислил в государственный бюджет 4,342 миллиарда манатов, что на 10,3% больше, чем в 2020 году. В отчетный период поступления в государственный бюджет от таможенных пошлин выросли на 18,6% по сравнению с 2020 годом и составили 1,205 миллиарда манатов. Поступления от НДС в госбюджет в 2021 году выросли на 6,9% и составили 2,93 миллиарда манатов. Поступления от дорожного налога выросли на 19 процентов и составили 43,622 миллиона манатов. Поступления от акцизов выросли на 13,6% по сравнению с 2020 годом и составили 163,115 миллиона манатов [7].

В декабре 2021 года поступления в госбюджет по линии ГТК от налогов и пошлин составили 405,49 миллиона манатов, что на 14,9% превышает показатель аналогичного месяца 2020 года [7].

Следует отметить, что в январе 2022 года в Азербайджане объем валового внутреннего продукта (ВВП) составил 9 257 600 000 манатов, что на 5,8% больше, чем за аналогичный период 2021-го года. В нефтегазовом секторе экономики добавленная стоимость увеличилась на 0,6%, а в нефтегазовом - на 8,8%. 54,4% ВВП пришлось на промышленность, 8,4% - торговлю, ремонт транспортных средств, 6,6% - транспорт и складское хозяйство, 3% -

строительство, 2,4% - сельское хозяйство, лесное хозяйство и рыболовство, 1,4% - сферу информации и связи, 1% - размещение туристов и общепит, 15,6% - на другие отрасли. Чистые налоги на продукцию и импорт составили 7,2% ВВП. ВВП на душу населения - 922,2 маната [5].

Правительство Азербайджана предприняло важные шаги для минимизации негативного воздействия пандемии COVID-19 и оказания большей поддержки предпринимателям в этой сложной ситуации.

В соответствии с Распоряжением Президента Азербайджанской Республики от 19 марта 2020 года «О ряде мер по снижению негативного влияния пандемии коронавируса (COVID-19) и вызванных ею резких колебаний, происходящих на мировых энергетических рынках и рынках акций, на экономику Азербайджанской Республики, макроэкономическую стабильность, вопросы занятости в стране и субъектов предпринимательства». В распоряжении было указано: «В последнее время наблюдается расширение сферы охвата и географии коронавирусной инфекции (COVID-19). Возрастает также негативное влияние новой инфекции на глобальную экономику, международные финансовые и товарные рынки, в том числе цены на нефть. В целях предотвращения распространения коронавируса в нашей стране введены особые режимы работы в области торговли, туризма, общественного питания и др. сферах, обеспечена социальная изоляция населения. Все принятые меры, естественно, могут ослабить деловую активность в стране и негативно отразиться на развитии большинства отраслей экономики. В нынешней ситуации необходимо устранить возможные воздействия на стабильность экономики, защитить социальное благосостояние населения и обеспечить устойчивость экономического развития. Для достижения поставленных целей требуется объединение всех усилий и инициатив в стране. Азербайджанское государство располагает необходимыми экономическими и финансовыми возможностями для достойного отражения негативных тенденций, которые могут произойти в экономике. Опираясь на эти возможности, государство всегда в самые сложные моменты оказывало поддержку защите благосостояния народа и развитию частного сектора» [9].

В результате дальновидной политики Президента Ильхама Алиева широкомасштабные меры по минимизации негативного воздействия пандемии коронавируса на население дают результаты, и граждане Азербайджана с большим одобрением воспринимают шаги, предпринимаемые главой государства. Среди этих мер особое место занимает поддержка занятости и социального обеспечения. План мероприятий, утвержденный во исполнение Распоряжения главы государства от 19 марта 2020 года, включает осуществление десяти мероприятий в четырех направлениях по поддержке занятости и социального обеспечения населения. В соответствии с новыми мерами поддержки, объявленными Президентом Азербайджанской Республики 17 апреля, было выделено 600 миллионов манатов, направленных на обеспечение занятости и социальной поддержки 2,5 миллиона граждан [10].

Значительная часть заработной платы граждан, работающих в сферах, наиболее затронутых пандемией, покрывается государством, а число людей из этой категории составило более 300 тысяч. В то же время государство выделило большие средства для обеспечения финансового состояния около 300 тысяч представителей микро- и частного предпринимательства. Таким образом, только 600 тысяч человек из этой категории получили финансовую поддержку от государства. Заработная плата работников государственного сектора выплачивается в полном объеме. В целом, была обеспечена занятость с сохранением заработной платы более 1,6 млн. работников, в том числе 910 тысяч работников по государственному сектору и 719 тысяч - по негосударственному [10].

Всем государственным структурам были даны соответствующие указания о недопущении любых необоснованных увольнений. В рамках установленной квоты задействовано минимальное количество работников для продолжения деятельности жизненно важных учреждений. Устойчивость доходов других работников, отправленных в отпуск, обеспечивается с сохранением их заработной платы. В связи с пандемией особое внимание уделяется необоснованному увольнению работников в частном секторе, предотвращению

здесь сокращений и сохранению рабочих мест. С этой целью Министерство труда и социальной защиты населения через электронную систему «Уведомление о трудовом договоре» заранее направило работодателям уведомление (предупреждение), этот вопрос находится на ежедневном контроле.

Была оказана финансовая поддержка наемным работникам и представителям микро- и частного предпринимательства, работающим в сферах, пострадавших в результате пандемии коронавируса. Государство предоставило финансовую поддержку предпринимателям в размере 215 миллионов манатов для выплаты определенной части заработной платы работающих по трудовым договорам 300 тысяч наемных работников, занятых в сферах деятельности, пострадавших от пандемии. Также предоставлена финансовая поддержка в размере 80 миллионов манатов 300 тысячам индивидуальных предпринимателей, занимающихся предпринимательской деятельностью в сферах, пострадавших в результате пандемии COVID-19 [10].

Механизмы поддержки безработных и неформально занятых лиц, которые лишились работы из-за пандемии, включают ряд мер. Наиболее важным из них является предоставление единовременной выплаты в размере прожиточного минимума в стране - 190 манатов. Кабинет Министров принял соответствующее постановление, и в чрезвычайно сжатые сроки - спустя всего два дня - начали производиться выплаты. В целом, с 9 по 17 апреля были произведены единовременные выплаты 140 тысячам безработным. По поручению Президента Азербайджана единовременными выплатами в апреле-мае 2020 года было охвачено 600 тысяч человек [10].

В связи с распространением пандемии коронавируса в Азербайджанской Республике в Налоговый Кодекс была добавлена глава XVIII «Временный налоговый режим, применяемый в связи с существенным изменением экономической ситуации в результате распространения пандемии коронавируса». В эту главу была включена статья 224 «Освобождения и льготы».

Так, например, к лицам, осуществляющим деятельность, указанную в статье 222.5 Налогового Кодекса, применяются освобождения и льготы по следующим видам налога [1]:

- в полном размере по имущественному и земельному налогам;
- 75 процентов полученной прибыли (дохода);
- 50 процентов по сумме упрощенного налога, установленной статьей 220.5 Налогового Кодекса, в отношении лиц, осуществляющих деятельность, указанную в статье 222.5.1 Налогового Кодекса;
- 50 процентов по сумме упрощенного налога, установленной статьей 220.1-1 Налогового Кодекса, в отношении лиц, осуществляющих деятельность, указанную в статье 222.5.5 Налогового Кодекса.

В отношении лиц, воспользовавшихся правом стать плательщиком упрощенного налога в соответствии со статьей 218 Налогового Кодекса, сумма упрощенного налога, начисленного по ставке, указанной в статье 220.1 Налогового Кодекса, уменьшается на 50 процентов [1].

В целях обеспечения здоровья населения и удовлетворения его потребностей в необходимых продовольственных продуктах, в течение временного налогового режима экспорт продуктов (товаров), перечень которых определяется органом (структурой), установленным соответствующим органом исполнительной власти, освобождается от НДС.

В течение временного налогового режима воздушные суда, используемые перевозчиками для деятельности по перевозке пассажиров воздушным транспортом, освобождаются от имущественного налога [1].

Сумма налога, удерживаемого у источника выплаты согласно статье 124 Налогового Кодекса по недвижимому имуществу, взятому в аренду у физических лиц лицами, осуществляющими деятельность, указанную в статье 222.5 Налогового Кодекса, уменьшается на 50 процентов.

Следует помнить, что процесс налогового менеджмента в Азербайджане должен быть последовательным и предсказуемым. Основными задачами налогового менеджмента являются нижеследующие [2]:

- обеспечение налоговыми доходными источниками деятельности субъекта управления;
- эффективное использование налоговых доходов и налоговой прибыли;
- оптимизация входящих и исходящих налоговых потоков;
- обеспечение роста налоговой прибыли (разницы между налоговыми доходами и налоговыми расходами) при допустимом уровне налоговых рисков;
- минимизация налоговых рисков при заданном объеме налоговой прибыли;
- достижение финансовой устойчивости и платежеспособности субъекта управления;
- внедрение в практику управления системы налогового планирования и бюджетирования;
- повышение эффективности мер налогового регулирования и налогового контроля.

Результатом решения этих задач является обеспечение налогового равновесия и сбалансированности налоговых потоков, т.е. надлежащее выполнение налоговым менеджментом всех своих функций.

Заключение

Налоговый менеджмент выступает составной частью финансового менеджмента предприятий системы управления их финансовыми (денежными) потоками путем принятия стратегических и тактических решений.

Налоговый менеджмент обычно представляется как особый научно-практический процесс, направленный на обеспечение заданного законом режима функционирования налогового механизма, емкий и многогранный по своему содержанию, целевым установкам и условиям организации. Многогранность налогового менеджмента определяется рядом причин: сложностью его объекта управления, ориентацией на реализацию многих функций управления, многоуровневостью и многоаспектностью системы управления налоговым процессом, как на конкретном предприятии, так и в стране в целом [2].

Налоговый менеджмент, с одной стороны, является результатом применения научных знаний, а с другой, сферой практической деятельности. В первом случае речь идет о разработке концептуальных основ налогового менеджмента: его предмета и объекта, совокупности принципов, подходов и инструментария; во втором случае о конкретных формах, методах и приемах принятия решений по управлению налогами, налогообложением и налоговыми потоками на разных уровнях [2].

Методология организации деятельности по налоговому менеджменту, основанная на прочном теоретическом фундаменте, использовании опыта Азербайджана и других стран в этой области, а также систематическая и последовательная правовая база, станут необходимой основой для достижения фундаментального укрепления и частью экономической стабильности Азербайджанской Республики.

В Азербайджанской Республике налоговый менеджмент в целом основывается на положениях налогового законодательства и составляет ядро всей структуры элементов налогового механизма. Это особое направление налогового менеджмента, перед которым ставятся следующие цели:

- оценка объема среднесрочных налоговых поступлений на основе прогнозных расчетов увеличения прибыльности предприятий, отраслей и экономики в целом;
- внедрение новых налоговых концепций для улучшения бизнеса без ущерба для государственных экономических и социальных программ;
- подготовка налоговых обоснований для обеспечения протекционистской политики в системе внешнеэкономической деятельности.

В связи с распространением пандемии в Азербайджанской Республике и введением специального карантинного режима с 1 января 2020 года было принято решение о применении временного налогового режима сроком на 1 год и внесены изменения в Налоговый Кодекс.

Этот процесс включал выплату заработной платы и разовых пособий, также снижение ответственности налогоплательщиков перед государством. Обязательства налогоплательщиков перед государством - налоговые платежи и другие выплаты. Эти обязательства будут применяться в период после пандемии, чтобы предприниматель мог обеспечить устойчивость своей деятельности. Этот процесс охватит период 2021-2022 годов и даже более.

На основании вышеуказанного, можно отметить, что основными направлениями налогового менеджмента являются:

- предоставление источников налоговых поступлений для управленческой деятельности;
- обеспечение роста налоговой прибыли (разницы между налоговыми поступлениями и налоговыми расходами) с приемлемым налоговым риском;
- сокращение налоговых рисков при заданной сумме налоговой прибыли;
- обеспечение финансовой устойчивости и платежеспособности управленческой задачи;
- своевременное предоставление упрощенных налоговых льгот для микробизнеса;
- освобождение налогоплательщиков от налога на прибыль (прибыль) на соответствующий период и сумму;
- снижение упрощенного налога для лиц, работающих в сфере общественного питания, и освобождение от налога на прибыль (выплаты прибыли) для плательщиков налога на прибыль (плательщиков прибыли);
- освобождение части налогоплательщиков от НДС за рассматриваемый период;
- нулевая (0) ставка НДС за предоставление плательщиком бесплатных услуг в связи с профилактикой во время пандемии.

Успешная реализация налоговой политики в период восстановления после коронавирусной ситуации должна осуществляться максимально с использованием не только практики налогового менеджмента, но и имеющихся научных разработок, как в части цифровизации, а также с точки зрения фундаментальных комплексных разработок по реформированию налоговой системы Азербайджана на долгосрочную перспективу.

Rauf Salayev

Azərbaycanda COVID-19 pandemiyası dövründə səmərəli vergi menecmentinin formalaşdırılmasında əsas məsələlər

Xülasə

Məqalədə qeyd olunur ki, vergi menecmenti maliyyə idarəetməsinin tərkib hissəsidir. Maliyyə elminin və praktikasının obyektivi dövlətin və müəssisələrin maliyyə təsərrüfatıdır.

Vergi menecmenti daxil olan və gedən vergi axınlarının idarə edilməsi sahəsində səmərəli qərarların qəbul edilməsini nəzərdə tutur. Belə qərarların qəbulu bütövlükdə iqtisadiyyat səviyyəsində dövlətin təşkil etdiyi vergi prosesi çərçivəsində həyata keçirilir.

Bütün dünyada vergi administrasiyaları COVID-19 pandemiyasından əziyyət çəkən ümumi və ya xüsusi kateqoriyalar üzrə vergi ödəyicilərini dəstəkləmək üçün tədbirlər görür və ya nəzərdən keçirir.

Azərbaycan Respublikasında COVID-19 pandemiyasının yayılması və 2020-ci il yanvarın 1-dən xüsusi karantin rejiminin tətbiqi ilə əlaqədar 1 il müddətinə müvəqqəti vergi rejiminin tətbiqi barədə qərar qəbul edilib və müvafiq dəyişikliklər Vergi Məcəlləsinə əlavə edilib.

Bu gün Azərbaycan hökuməti pandemiya dövründə mənfi təsirləri minimuma endirmək və sahibkarlara daha çox dəstək vermək üçün mühüm addımlar atır.

Рауф Салаев

Основные задачи в формировании эффективного налогового менеджмента в период пандемии COVID-19 в Азербайджане

Резюме

В статье отмечается, что налоговый менеджмент составляет часть финансового менеджмента. Объектом финансовой науки и практики выступает финансовое хозяйство государства и предприятий.

Налоговый менеджмент предполагает принятие эффективных решений в области управления входящими и исходящими налоговыми потоками. Принятие таких решений осуществляется в рамках налогового процесса, организуемого государством на уровне экономики в целом.

Налоговые администрации во всем мире принимают или рассматривают меры по поддержке налогоплательщиков в целом или отдельных категорий налогоплательщиков, пострадавших от пандемии COVID-19.

В связи с распространением пандемии COVID-19 в Азербайджанской Республике и введением специального карантинного режима с 1 января 2020 года принято решение о применении временного налогового режима сроком на 1 год и внесены изменения в Налоговом Кодексе.

Сегодня правительство Азербайджана предпринимает важные шаги для минимизации негативного воздействия пандемии COVID-19 и оказания большей поддержки предпринимателям в период пандемии.

Rauf Salayev

The main tasks in the formation of effective tax management during the COVID-19 pandemic in Azerbaijan.

Summary

The article notes that tax management is part of financial management. The object of financial science and practice is the financial economy of the state and enterprises.

Tax management involves making effective decisions in the field of managing incoming and outgoing tax flows. The adoption of such decisions is carried out within the framework of the tax process organized by the state at the level of the economy as a whole.

Tax administrations around the world are taking or considering measures to support taxpayers in general or specific categories of taxpayers affected by the COVID-19 pandemic.

In connection with the spread of the COVID-19 pandemic in the Republic of Azerbaijan and the introduction of a special quarantine regime from January 1, 2020, a decision was made to apply a temporary tax regime for a period of 1 year and amendments were made to the Tax Code.

Today, the Azerbaijani government is taking important steps to minimize the negative impact and provide more support to entrepreneurs during the pandemic.

Литературы

1. Налоговый Кодекс Азербайджанской Республики, 2022
2. Садыгов М.М., Магерамов Р.Б., Салаев Р.А., Мамедова Г.М., Мамедзаде Н.Р. «Налоги и налогообложение в Азербайджане». Второе издание. Учебник. Баку, 2020, 460 стр.
<http://unec.edu.az/application/uploads/2020/09/PDF-19082020.pdf>
3. <https://www.stat.gov.az/source/finance/>
4. <https://www.taxes.gov.az/az/page/dovlet-budcesine-vergi-ve-sair-daxilolmalar>
5. <https://ru.oxu.az/economy/573972>
6. <https://ru.oxu.az/economy/566137>
7. <https://www.trend.az/business/3560530.html>
8. <https://www.trend.az/business/finance/3543059.html>
9. <https://president.az/ru/articles/view/36228>
10. https://azertag.az/ru/xeber/Azerbaidzhan_vo_vremya_pandemii_koronavirusa_provodit_ushesh_nuyu_socialnuyu_politiku-1466813

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 11.03.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 15.03.2022

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 25.05.2022

NEFT-QAZ SƏNAYESİ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN MALİYYƏ HESABAT FORMALARININ TƏHLİLİ

Rauf Allahyarov

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti,
Mühasibat uçotu və audit kafedrasının doktorantı, i.ü.f.d.
AZ1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 22
e-poçt: allahyarovrauf50@gmail.com*

Açar sözlər: maliyyə hesabatı, mühasibat uçotu, auditin təşkili, vergitutma, iqtisadi inkişaf, neft-qaz sənayesi.

Ключевые слова: финансовая отчетность, бухгалтерский учет, организация аудита, налогообложение, экономическое развитие, нефтегазовая промышленность.

Keywords: financial reporting, accounting, audit organization, taxation, economic development, oil and gas industry.

Hər bir biznesin müəyyən maliyyə məqsədlərini dəstəkləmək və investora, qərar qəbul edənlərə və kreditorlara faydalı məlumat təqdim etməyə kömək etmək üçün maliyyə hesabatlarına ehtiyacı vardır. Effektiv maliyyə hesabatı gündəlik, həftəlik və aylıq maliyyə hesabatları vasitəsilə müəyyən bir dövrü əhatə edən mühüm maliyyə məlumatlarını çatdırır. Bunlar daxili biznes potensialını artırmaq üçün tətbiq edilən güclü alətlərdir. Məlumata əsaslanan maliyyə hesabatı müəssisənin maliyyə vəziyyəti ilə bağlı hər hansı əhəmiyyətli irəliləyişi və ya dəyişiklikləri yeniləmək üçün effektiv vasitədir. O, həmçinin, maliyyə hesabatını, pul vəsaitlərinin hərəkətini və maliyyə vəziyyətini ölçməyə kömək edir. Maliyyə hesabatı aparmaqla şirkətin pul vəsaitinin idarə olunması ilə yanaşı uzunmüddətli gəlirliliyin artırılması da mümkündür.

Ümumi təyinatlı maliyyə hesabatları mövcud və potensial investorların, kreditorların və səhmdarların ehtiyac duyduğu bütün məlumatları vermir və təmin edə bilmir. Həmin istifadəçilər digər mənbələrdən, məsələn, ümumi iqtisadi şərait və gözləntilər, siyasi hadisələr, sənaye və şirkət perspektivləri kimi müvafiq məlumatları nəzərə almalıdırlar. Böyük ölçüdə maliyyə hesabatları dəqiq təsvirlərə deyil, təxminlərə, mülahizələrə və modellərə əsaslanır. Konseptual Çərçivə həmin təxminlərin, mülahizələrin və modellərin əsasını təşkil edən anlayışları müəyyən edir [3, s. 76]. Ümumi təyinatlı maliyyə hesabatları hesabat verən təşkilatın maliyyə vəziyyəti haqqında məlumat verir ki, buna da təşkilatın iqtisadi resursları və hesabat verən təşkilata qarşı tələbləri daxildir. Maliyyə hesabatı həmçinin hesabat verən təşkilatın iqtisadi resursları və tələbləri, dəyişən əməliyyatları və digər hadisələrin təsiri haqqında məlumat verir.

1. Maliyyə hesabatı formaları

Cəfərlinin iqtisadi təhlil mövzusunda tədqiqatına əsasən əsas maliyyə fəaliyyəti göstəriciləri menecerlərə və maliyyə mütəxəssislərinə biznesi təhlil etməyə və strateji məqsədlərə doğru irəliləyişi ölçməyə kömək edən seçilmiş ölçülərdir. Müxtəlif müəssisələr tərəfindən onların uğurlarını izləmək və genişlənməyə təkan vermək üçün müxtəlif maliyyə göstəriciləri istifadə olunur. Hər bir şirkət və onun işi üçün ən əhəmiyyətli olan göstəriciləri müəyyən etmək vacibdir. Bunlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar [3, s.274-285]:

Balans hesabatı: müəyyən bir müddətin sonunda müəssisənin maliyyə vəziyyətini göstərir. O, biznesin öhdəlikləri, aktivləri və səhmdar kapitalı haqqında ümumi məlumat təqdim edir;

Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında hesabat: hesabat dövründə formalaşan gəlirlər, zərərlər və digər məcmu gəlirlər barəsində məlumatları əhatə edir;

Maliyyə vəziyyəti hesabatı: təşkilatın xalis aktivlərini (ümumi aktivlər və ümumi öhdəliklər arasındakı fərq) təfərrüatları ilə izah edir. Bu bəyanat təşkilatın maliyyə gücü və onun gələcək məqsədlərini dəstəkləmək üçün mövcud olan resurslar haqqında məlumat verir;

İllik mənfəət və ya kəşir mühasibat uçotunun tam hesablama metodu əsasında, müvafiq pul vəsaitlərinin nə vaxt qəbul edildiyi və ya ödənilməsindən asılı olmayaraq, onun əldə edildiyi dövrdə gəliri və çəkildiyi zaman xərclərini tanımaqla təqdim edilir;

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat müəyyən dövrlər ərzində biznesin pul vəsaitlərinin hərəkətini təfərrüatlandırır və müəssisənin həmin müddət ərzində nağd pul qazandığını və ya itirdiyini göstərir. Həmçinin, əməliyyat, investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətləri nəticəsində il ərzində pul vəsaitlərinin hərəkətini təqdim edir. Bu hesabat il ərzində nağd pul vəsaitlərinin necə yığıldığı və istifadə edildiyi, o cümlədən borc alınması və borcun qaytarılması, əsas vəsaitlərin əldə edilməsi və xaric edilməsi haqqında məlumat verir [12, s. 99].

Maliyyə Fəaliyyəti Hesabatından fərqli olaraq, təşkilatın xalis pul vəsaitlərinin hərəkəti təşkilata daxil olan pul vəsaitləri ilə nağd pulun çıxması arasındakı fərqi ölçür;

Müəssisə özünün uçot siyasəti kimi ya ilkin dəyər modelini, ya da yenidən qiymətləndirmə modelini seçməli və həmin siyasəti əsas tikili və avadanlıqların bütün sinfinə tətbiq etməlidir.

Xərc Modeli: aktiv kimi tanındıqdan sonra torpaq, tikili və avadanlıqlar hər hansı yığılmış amortizasiya və hər hansı yığılmış dəyərsizləşmə itkiləri çıxılmaqla ilkin dəyərlə uçota alınmalıdır. Xərc modeli bir məhsul və ya xidmətin çatdırılması üçün qoyulan ümumi dəyərin müəyyən edilməsi üçün bir üsul və ya çərçivədir. Prosesin əhatə dairəsi və təfərrüatı vəziyyətdən asılı olaraq dəyişə bilər, lakin bütün məsrəflərin modelləşdirilməsinin məqsədi dəyər çıxışı ilə müqayisə üçün dəyər daxilolmalarını qiymətləndirilməsi sahəsində dəqiq üsul tapmaqdır. Bu, müəyyən bir biznes müəssisəsinin potensialını və ümumi gəlirliliyini qiymətləndirmək, qiymət nöqtələrini təyin etmək üçün zəruri bir addımdır;

Yenidən Qiymətləndirmə Modeli: müəssisəyə əsas vəsaiti yenidən qiymətləndirilmiş dəyərində saxlamağa imkan verir. Yenidən qiymətləndirmədən sonra, mühasibat uçotunda uçota alınan məbləğ sonrakı yığılmış amortizasiya və yığılmış dəyərsizləşmə zərərləri çıxılmaqla aktivin ədalətli dəyəridir [12, s. 121]. Yenidən qiymətləndirmə gəlirləri, əvvəllər mənfəət və zərər haqqında hesabatda tanınmış eyni aktiv üzrə yenidən qiymətləndirmə zərərlərini ləğv etmədiyi halda, kapitalda tanınır. Bu şəraitdə yenidən qiymətləndirmədən əldə edilən gəlir mənfəət və zərər haqqında hesabatda da tanınacaqdır. Yenidən qiymətləndirmə aktivin amortizasiya oluna bilən məbləğini dəyişir, beləliklə, sonrakı amortizasiya xərclərinə təsir edir.

2. Qlobal neft-qaz şirkətlərinin maliyyə hesabatı

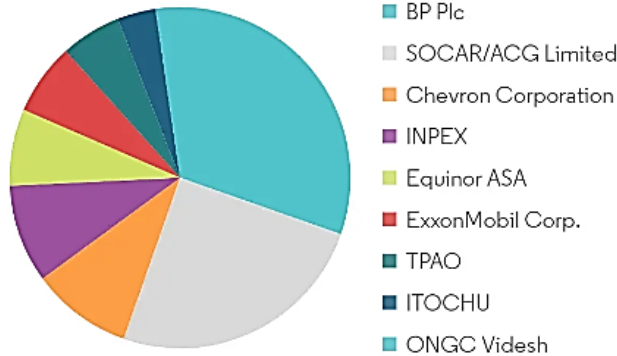
Azərbaycan BP, Equinor, Chevron, Inpex və başqaları kimi bir çox xarici şirkətlərin ölkədə neft və qaz kəşfiyyatı və hasilatına sərmayə qoyması üçün qaynar nöqtə olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) Azərbaycanda ümumi neft hasilatının təqribən 20%-ni, qalan hissəsini isə beynəlxalq neft şirkətləri istehsal edir [7, s. 108].

Azərbaycanın əsas hasilat yataqlarının işlənməsi üçün yaradılmış Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin (ABƏŞ) ən böyük səhmdarı olan BP tərəfindən idarə olunan Azəri-Çıraq-Günəşli (AÇG) kompleksidir. AÇG yataqlarında maraqlı olan digər şirkətlərə Chevron, Inpex, Statoil, Türkiyə Petrolleri, ExxonMobil, SOCAR, ITOCHU və ONGC Videsh daxildir. Maraqlı tərəflər Azərbaycan hökuməti ilə AÇG üzrə hasilatın pay bölgüsü sazişini (PSA) 2049-cu ilə qədər uzatdılar. 2019-cu ilin aprel ayında BP layihə tərəfdaşları ilə birlikdə Azərbaycanın dənizdə yerləşən Mərkəzi Şərqi (ACE) layihəsinə 6 milyard ABŞ dolları sərmayə qoyub [2, s. 324]. Bundan başqa, Equinor və SOCAR 2019-cu ilin sonunda eyni bölgədə qiymətləndirmə quyusu qazmağı planlaşdırmışdılar.

Dünya üzrə ən ümumi göstərici olan Brent markalı neft 2019-cu il aprelin 21-də bir barel üçün 17,51 dollara kimi ucuzlaşmışdır. 2019-cu ildə Brent orta hesabla 64 dollar, 2020-ci ildə isə 32,8% azalaraq orta hesabla 43 dollar olub ki, bu da bir çox şirkətin balans hesabatlarına mənfi təsir edib [10, s. 210]. Nəticədə, Amerikanın ExxonMobil, Chevron, ConocoPhillips, Halliburton, Schlumberger, Baker Hughes və French Total, Royal Dutch Shell, Britaniyanın BP, İtaliyanın ENI, Norwegian Equinor, Rusiyanın Lukoil, Rosneft və Səudiyyə Ərəbistanı kimi iri neft şirkətlərinin gəlirləri azalmışdır.

Bundan əlavə, neft və qazın kəşfiyyatı və hasilatı ilə bağlı hökumət siyasəti və dəstəyinin də sənayedə rol oynayacağı və şirkətləri Azərbaycanın neft və qaz investisiyalarını artırmağa təşviq

edəcəyi gözlənilir. Buna görə də, artan investisiya ilə neft və qazın yuxarı axını bazarının idarə olunması gözlənilir. Dünya üzrə neft və qaz anbar bazarı 2019-cu ildə 2,97 milyard ABŞ dolları dəyərində qiymətləndirilib və 2026-cı ildə 19 faizdən çox artaraq 3,54 milyard ABŞ dollara çatacağı proqnozlaşdırılır [2, s.179].

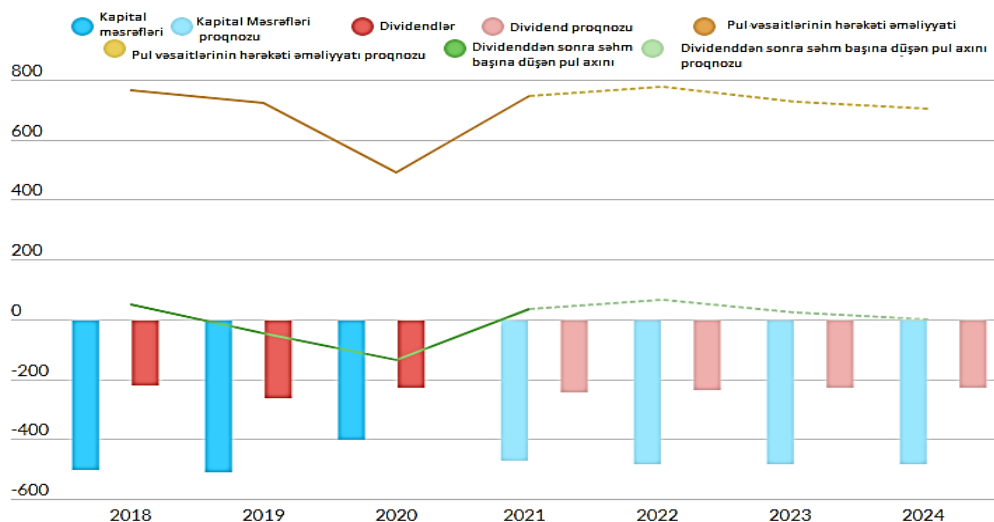
Şəkil 1. 2019-cu il üzrə qlobal neft-qaz şirkətlərinin faiz göstəriciləri [11]

Qlobal neft və qaz bazarının 2021-2026-cı illər arasında proqnoz dövründə əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsi gözlənilir. 2021-ci ildən bazar sabit sürətlə və əsas oyunçular tərəfindən artan strategiyaların qəbulu ilə böyüyür; bazarın proqnozlaşdırılan istiqamətdə yüksəlişi gözlənilir. Qlobal neft və qaz bazarının 25,5% mürəkkəb illik artım tempi ilə 2020-ci ildəki 4677,45 milyard dollardan 2021-ci ildə 5870,13 milyard dollara qədər artım müşahidə olunmuşdur. Artım, əsasən, şirkətlərin əməliyyatlarını yenidən təşkil etmələri və əvvəllər sosial uzaqlaşma, uzaqdan işləmə və əməliyyat problemləri ilə nəticələnən kommersiya fəaliyyətlərinin bağlanması ilə bağlı məhdudlaşdırma tədbirlərinə səbəb olan COVID-19 təsirindən bərpaedilmə ilə bağlıdır. Bazarın 2025-ci ildə 6% artım temp ilə 7425,02 milyard dollara çatacağı gözlənilir [11]. Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə aşağı faiz dərəcələri neft və qaz sənayesinə müsbət təsir göstərmişdir.

Neft sənayesi üç seqmentə bölünür: yuxarı, orta və aşağı axın. Yuxarı axın neft quyusunun kəşfi və onu yerdən çıxarmaq üçün kəşfiyyat və qazma işlərindən ibarətdir. Orta axın fəaliyyətləri daşınma və saxlanmadan ibarətdir, aşağı axın isə hazır məhsulun emalı və marketinqi ilə məşğul olur. Məlumdur ki, ən vacib olan yuxarı axın fəaliyyətidir.

Ən böyük qlobal neft istehsalçıları ABŞ, Səudiyyə Ərəbistanı və Rusiyadır. Bu üç ölkə 2020-ci ildə gündə təxminən 40 milyon barel neft hasil edib. Bu, ümumi dünya istehsalının 43%-ni təşkil edir [2, s.18].

Qlobal neft və qaz kəşfiyyatı və hasilatı sektoru qlobal iqtisadiyyatın böyük bir hissəsini təşkil edir və bu sənayenin artımının gələcəkdə yalnız artacağını göstərir. OPEC-in xam neft hasilatı 2021-ci ildə orta hesabla 32,11 milyon barel olmuşdur, 2022-ci ildə isə 34,15 milyon barel olacağı proqnozlaşdırılır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə neft və qaz hasilatına son tələbi artırır [9, s. 25]. Bu, xüsusilə BRIC-in həddindən artıq sıx olduğu ölkələrə aiddir: Braziliya, Rusiya, Hindistan və Çin. Bundan əlavə, bütün dünyada çoxlu neft ehtiyatları var, baxmayaraq ki, bu ehtiyatların bəziləri istifadə edilmir.

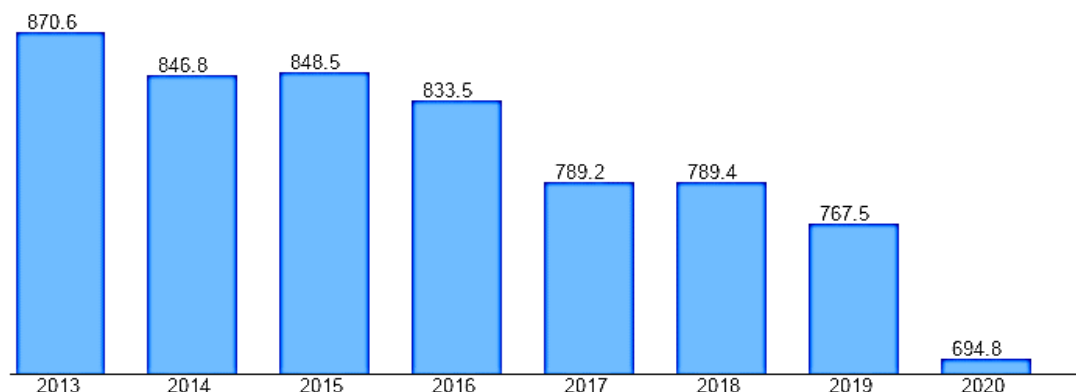

Şəkil 2. 2018-2024-cü illər üzrə qlobal neft və qaz sektoru məcmu pul hərəkəti, milyard dollar [5]

Son zamanlar neftin qiymətinin aşağı düşməsi ümumilikdə qlobal iqtisadiyyata, əsas neft ixrac edən ölkələrin iqtisadiyyatına təsir edib. Qlobal neft-qaz şirkətlərinin pul vəsaitlərinin hərəkəti 2022-2023-cü illərdə geniş şəkildə sabit olacaqdır. Qlobal statistik məcmuya əsasən illik kapitalın 2020-ci ildə 17%, 2021-ci ildə 21% azaldıqdan sonra, 2022-ci ildə cüzi 3% artacağı gözlənilir və şirkətlərin təxminən yarısı kapitalı əhəmiyyətli dərəcədə aşağı (10%) saxlayır. Yalnız 30%-i 2021-ci ilə nisbətən 2022 və 2023-cü illərdə dividendlərini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq, bu da neftin qiymətinin tənzimlənməsi ilə bağlı fərziyyələrini əks etdirir, lakin bəzi şirkətlər səhmlərin geri alınmasını da həyata keçirə bilər. Şirkətlərin 70%-dən çoxunun dividendləri 2018-2019-cu illərdəki 50%-dən bir qədər çox olduğu halda, 2022-ci ildə müsbət neytral pul vəsaitlərinin hərəkətinin aktivləşməsi proqnozlaşdırılır [5].

3. Azərbaycan neft-qaz müəssisələrinin statistik dəyərləndirilməsi

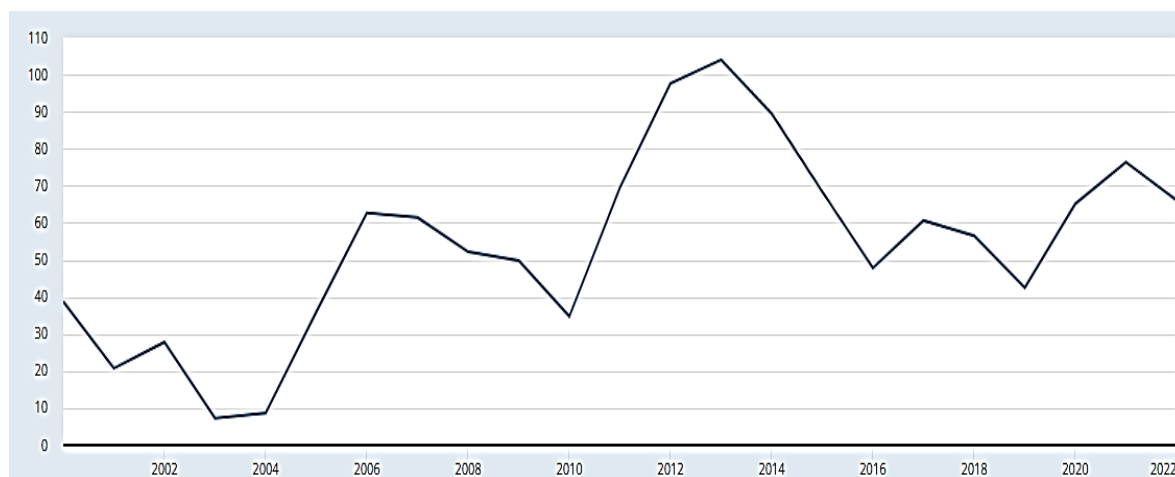
Azərbaycan həm xam neft istehsalçısı (2019-cu ildə təbii qaz kondensatı daxil olmaqla 37,5 milyon ton), həm də təbii qaz istehsalçısıdır (2019-cu ildə 24,5 milyard kubmetr əmtəəlik təbii qaz). Azərbaycan 2018-ci ildə dünyada 24-cü ən böyük xam neft istehsalçısı və Aİ4 Enerjisi üzrə diqqət mərkəzində olan ölkələr arasında Qazaxıstandan sonra ikinci olub. Azərbaycanın yeganə neft emalı zavodu yerli xam neft və NGL-dən 5,8 milyon ton neft məhsulları istehsal edir. Azərbaycan, həmçinin xam neft (təbii qaz kondensatı daxil olmaqla) (2019-cu ildə 31,2 milyon ton) və təbii qazın (2019-cu ildə 11,8 milyard kubmetr) əsas ixracatçısıdır [14].

Şəkil 3. Azərbaycanda 2013-2020-ci illər üzrə orta gündəlik neft hasilatı, min barel [14]

Şəkil 3-ə əsasən 2020-ci ildəki son dəyər gündəlik 694,82 min bareldir. Müqayisə üçün qeyd etmək mümkündür ki, 2020-ci ildə 190 ölkə əsasında dünya üzrə orta göstərici gündəlik 399,67 min barel təşkil edir. COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar olaraq artıq 2019-cu ildən neft

hasilatı 767.5 min barel aşağı düşmüşdür, ən aşağı göstərici isə 694,8 min barel-2020-ci il üzrə göstəricidir [14].

Şəkil 4. Azərbaycan üzrə neftin itkisiz qiyməti [6]

Şəkil 4-də təsvir edildiyi kimi, Azərbaycan üzrə neftin itkisiz qiyməti ən yüksək həddə 2013-cü ildə çatmışdır. Lakin sonrakı illərdə dünyada yaranan iqtisadi çətinliklər və pandemiya şəraiti ilə bağlı neft hasilatının qiymətində ucuzlaşma qeyd edilmişdir. 2022-ci ildə yenidən artım müşahidə edilmişdir [6].

4. SOCAR şirkətinin maliyyə hesabatı

SOCAR tam dövlətə məxsusdur və onun reytingi Fitch-in Hökumətlə Əlaqədar Şəxslərin (GRE) Reyting Meyarlarına uyğun olaraq Azərbaycanın reytingi ilə bərabərləşdirilib. Bu şirkətə maliyyə zəmanətləri, pul köçürmələri və kapital qoyuluşları şəklində göstərilən dövlət dəstəyi, həmçinin SOCAR-ın sosial funksiyaları və neft-qaz layihələrinin inkişafı üçün dövlət dəstəqli şirkət kimi yanaşmaq mümkündür.

SOCAR 2020-ci ildə 1,734 milyard manat xalis zərərlə, 2019-cu ili isə 651 milyon manat xalis mənfəətlə başa vurmuşdur. SOCAR-ın maliyyə hesabatlarına əsasən, 2020-ci ildə 2019-cu illə müqayisədə SOCAR-ın gəlirləri 41% və ya 34,145 milyard manat azalaraq 49,607 milyard manat olub. 2019-cu ildə SOCAR 83,75 milyard manat gəlir əldə edib. 2019-cu ilin sonunda SOCAR-ın cəmi aktivləri 65,375 milyard manat olub, 2020-ci ilin sonunda isə 64,155 milyard manata düşüb [13, s. 56].

2019-cu ilin sonunda SGC və Goldman Sachs International (GSI) qarşısında müəyyən aktivlərin xaric edilməsi ilə bağlı əməliyyatlar nəticəsində yaranan öhdəlikləri borc öhdəlikləri kimi qəbul edilir. Buraya, əsasən, Şahdəniz PSA-da və Cənubi Qafqaz Boru Kəməri Şirkətində SGC və GSI 10% payın və SOCAR Türkiyə Enerji A.S-də 13% payın satışı daxildir.

2019-cu ildə SOCAR-ın dövriyyə aktivləri və qısamüddətli öhdəlikləri 1 faizdən bir qədər də aşağı düşüb. Hesabatda göstərilir ki, şirkətin gəliri 49,3 milyard dollar (83,8 milyard manat) təşkil edib [4, s. 72]. Bu göstəricinin mühüm hissəsi üçüncü şəxslər tərəfindən neft və neft məhsulları ticarətinin payına düşür. Ötən il üçüncü şəxslərdən alınan xam neft və neft məhsullarının dövriyyəsinin məhdud olmasına baxmayaraq, ticarət əməliyyatlarının səmərəliliyi və onların mənfəət əmsalı yüksəldilmişdir.

Hesabat dövründə şirkətin ümumi gəlirlərinin 92,7 faizi xarici bazarlarda qeydə alınıb ki, bunun da 37,5 milyard dolları (63,7 milyard manat) İsveçrədəki SOCAR Ticarət və SOCAR Enerji Holding şirkətləri vasitəsilə ticarət dövriyyəsinin payına düşüb. Mənfəət nisbətinin yüksək olduğu istehsal və nəqliyyat sənayelərində şirkətin gəlirləri keçən il artmağa davam etmişdir. Belə ki, bu artım Türkiyədə 88,6 faiz, Gürcüstanda isə 4,3 faiz təşkil etmişdir. 2019-cu ildə xam neftin satışından 30,1 milyard dollar (51,1 milyard manat), neft məhsullarının satışından isə 13,06 milyard dollar (22,2 milyard manat) gəlir əldə edilib [13, s. 67].

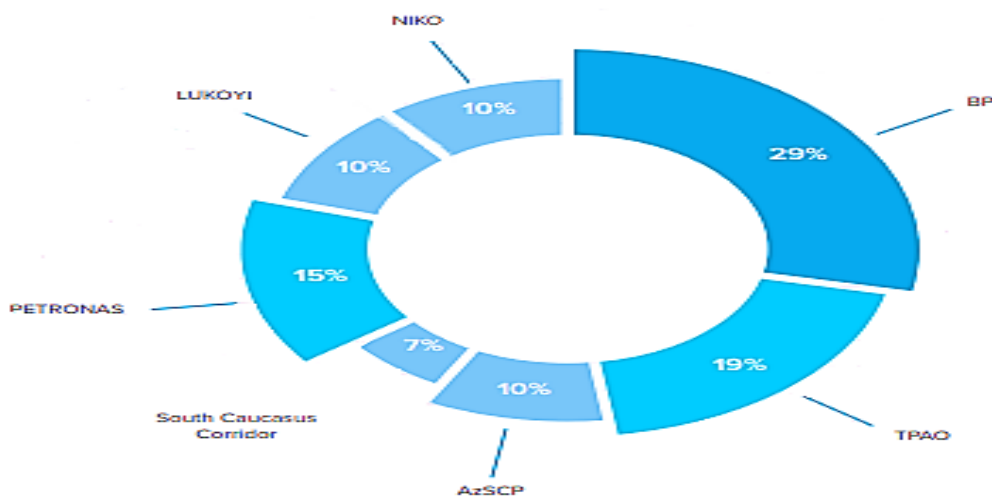
SOCAR bütün istehsal-satış zəncirində şaquli inteqrasiya olunmuş şirkətdir. Onun əməliyyatlarına Xəzər dənizinin quruda və Azərbaycan sektorunda neftin kəşfiyyatı, tədqiqatı və

işlənəsi, emalı, daşınması və pərakəndə satışı daxildir. SOCAR yerli pərakəndə satış fəaliyyəti ilə yanaşı, Gürcüstan, Rumıniya, İsveçrə və Ukraynada da fəaliyyət göstərir. SOCAR-ın səhmlərinin 100 faizi dövlətə məxsusdur və bununla da şirkətə maliyyə və strateji dəstək olunur. Bu illər ərzində dövlət və şirkət arasında böyük maliyyə axınları olmuşdur. Dövlət kapital artımını maliyyə cəhətdən dəstəkləyir, subsidiyalar ayırır, investisiyalar yatırır, kreditlər və vergi güzəştləri verir. SOCAR isə öz növbəsində vergi ödəyir, investisiyalar qoyur. Bununla belə, SOCAR-ın dövlətlə maliyyə münasibətlərini tənzimləyən dəqiq qaydalar mövcud deyil. Mövcud qaydalar dövlət və ölkə iqtisadiyyatında xüsusi rolu olan şirkət arasında konkret yanaşmanı əks etdirmir.

5. Neft-qaz sektorunda maliyyə mənbələrinin hesabatı

Genişmiqyaslı investisiyalarla SOCAR həm yerli, həm də global səviyyədə neft, qaz və neft-kimya sənayesində iştirak edir. Ölkə daxilində ARDNŞ neft və qaz yataqlarının axtarışı, kəşfiyyatı və işlənəsi, neft, qaz və qaz kondensatının hasilatı, emalı və nəqli, habelə neft, qaz və neft-kimya məhsullarının həm dünya, həm də daxili bazarlarda satışını həyata keçirir. Ümumiyyətlə, 51 125 (2017-ci ildə 50 424) işçi qüvvəsi ilə ölkənin ən böyük şirkəti olan SOCAR Azərbaycanın davamlı inkişafında mühüm rol oynayır [9, s. 94].

2020-ci il hesabatında ARDNŞ ölkədə, eləcə də Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda 7 407,3 min ton neft (kondensat daxil olmaqla) hasil edib ki, bunun da 6 109,9 min tonu “Azneft” İstehsalat Birliyinin (İB) payına düşür. 1 297,4 min ton cəmiyyətin pay sahibi olduğu yataqlardan hasil edilmişdir. Şirkət proqnozlaşdırılandan 201,5 min ton çox olmaqla planı (102,8%) üstələyib [13, s.41].

Şəkil 5. Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin səhmdarlar üzrə strukturu [13]

2020-ci ildə Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin istismar xərcləri (CQBK) 47 milyon dollar, əsaslı xərclər isə 13 milyon dollar təşkil etmişdir. 2020-ci il ərzində CQBK-nın orta sutkalıq ötürmə qabiliyyəti gündə 33,8 milyon kubmetr qaz olmuşdur. Şəkil 5-də göstəriləyi kimi BP CQBK 29% səhminə sahib olaraq ən böyük səhmdarlardan biri olmuşdur. CQBK 2006-cı ilin sonlarından fəaliyyət göstərir və “Şahdəniz” qazını Gürcüstan və Türkiyəyə nəql edir. Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin Genişləndirilməsi (CQBKG) 2018-ci ilin iyununda Türkiyəyə və 2020-ci ilin dekabrında Avropaya kommersiya tədarüklərinə başlayıb [8, s.34].

Bundan əlavə, SOCAR davamlı inkişafı və fəaliyyətinin davamlılığını təmin etmək üçün şirkətin vahid siyasətinin tərkib hissəsi kimi daxili resurslardan istifadə etməklə iqtisadi, sosial və ekoloji tədbirlər kompleksini həyata keçirir. Şirkətin təhlilinə əsaslanan biznes profili, əməliyyatların əhatə dairəsi, daxili və xarici risklər və imkanlar bu siyasətin bir hissəsidir. SOCAR 2020-ci ildə dayanıqlı inkişafa vahid yanaşma və şirkətin idarəetmə sistemini müəyyən etmək üçün “Dayanıqlı İnkişaf Siyasəti”ni hazırlayıb və təsdiqləyib.

Nəticə

Neft və təbii qaz hasilatı enerji bazarında əsas sənaye sahələridir və dünyanın əsas yanacaq mənbələri kimi global iqtisadiyyatda təsirli rol oynayır. Neft və qazın hasilatı və paylanması ilə bağlı proseslər və sistemlər olduqca mürəkkəbdir, kapital tutumludur və ən müasir texnologiya tələb edir.

Maliyyə hesabatlarının auditoru şirkətin ilin sonuna olan daxili nəzarət və prosedurların effektivliyinə dair rəhbərliyin təsdiqi haqqında hesabat verməlidir. Bəzi şirkətlər mürəkkəb mühasibat uçotu məsələlərini müəyyən etmək üçün kənar auditorlardan istifadə edirdilər. Bu, maraqların toqquşmasının bir formasıdır, çünki auditor şirkətin nəzarətini, prosedurlarını və hesabatlarını qiymətləndirməkdə müstəqillikdən imtina etmişdir.

Bəzi şirkətlərdə mürəkkəb mühasibat uçotu məsələləri ilə mübarizə aparmaq üçün lazımı təlim keçmiş kadrlara malik olmadıqları aşkar edilmişdir, bununla yanaşı kənar auditorlara təlim keçmiş mühasibat işçiləri ilə təmin etmək üçün təzyiq göstərilməsi halı yaranmışdır. Bu, bəzi audit firmalarını yoxlayacaqları şirkətlərin sayını və növünü azaltmağa vadar edir. Maliyyə hesabatlarının düzgün planlaşdırılması və yerinə yetirilməsi üçün bir sıra amillər vacibdir:

- Resurs portfellərinin sadələşdirilməsi və optimallaşdırılması;
- Əmək bazarında ixtisaslı işçilərin cəlb edilməsi və öyrədilməsi;
- Ekoloji, sosial və idarəetmə (ESG) tələblərinə ciddi riayət edilməsi.

Neft-qaz sektorunda artıq sadəcə olaraq neftin qiyməti dövriyyəsinə idarə etmək kifayət etmir. 2022-ci ildən bir çox neft və qaz şirkətləri kapital nizam-intizamını tətbiq etməklə, maliyyə hesabatlarına diqqət yetirməklə, iqlim dəyişikliyi ilə bağlı öhdəlik götürərək və biznes modellərini dəyişdirməklə şirkət strategiyalarını yeniləməyə çalışırlar.

Rauf Allahyarov

Neft-qaz sənayesi müəssisələrinin maliyyə hesabat formalarının təhlili

Xülasə

Bu məqalədə, müəssisələrin maliyyə nəticələri və maliyyə vəziyyəti haqqında müxtəlif maraqlı tərəflərə məlumatlarının açıqlanmasını əhatə edən maliyyə hesabatlarının formaları nəzərdən keçirilmişdir. Məqalədə müəssisələrin uçot siyasəti kimi tətbiq etdiyi xərc modeli və yenidən qiymətləndirmə modeli nəzəri cəhətdən izah edilmişdir. Bu baxımdan global neft-qaz sənayesi müəssisələri, həmçinin SOCAR neft şirkətinin maliyyə hesabatları araşdırılmışdır. SOCAR-ın maliyyə funksiyaları və neft-qaz layihələrində apardığı strategiyalar, xüsusilə SOCAR-ın investisiya və maliyyə mənbələrinin cəlbini əsas götürən davamlı inkişaf strategiyasının təhlili aparılmışdır.

Рауф Аллахьяров

Анализ форм финансовой отчетности предприятий нефтегазовой промышленности

Резюме

В данной статье рассматриваются формы финансовой отчетности, которые охватывают раскрытие информации о финансовых результатах и финансовом состоянии предприятий различным заинтересованным сторонам. Теоретически объясняются модель затрат и модель переоценки, которые организация использует в качестве своей учетной политики. В связи с этим, были исследованы предприятия глобальной нефтегазовой промышленности, а также финансовая отчетность SOCAR. Был проведен анализ финансовых функций и проведенных стратегий SOCAR в нефтегазовых проектах, в частности стратегии устойчивого развития, основанной на привлечении инвестиций и финансовых ресурсов.

Rauf Allahyarov

Analysis of the forms of financial reporting of oil and gas industry enterprises

Summary

This article examines the forms of financial reporting that cover the disclosure of financial data about the financial results and financial condition of enterprises to various stakeholders. The

cost model and revaluation model applied as accounting policy by the entity are theoretically explained. In this regard, the global oil and gas industry enterprises as well as the financial reporting of SOCAR have been statistically and analytically examined. An analysis of SOCAR's financial functions and strategies in oil and gas projects, in particular SOCAR's sustainable development strategy based on investment and financial resources are clarified.

Ədəbiyyat

1. Abbaslı N. və b. Audit: Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti / N.Abbaslı, V.Ağayev, C.Ağakışiyev. - Bakı: Azərənəşr, 2011. - 2-ci nəşri. - 504 s.
2. Castrillon, M.A.G. (2021). The Concept of Corporate Governance // *Vision De Futuro*, №25(2). - pp.178-190.[Online]. Available at: <https://www.redalyc.org/> (Accessed: 02.02.2022)
3. Cəfərli H.A. İqtisadi təhlil. - Bakı: Elm və təhsil, 2009. - 560 s.
4. EY. (2020). Consolidated financial statements prepared under International Financial Reporting Standards. - Available at: <https://socar.az/> (Accessed: 01.02.2022)
5. Fitch Rating. (2022). Fitch Revises Outlook on Azerbaijan's SOCAR to Stable. - Available at: <https://www.fitchratings.com/> (Accessed: 30.01.2022)
6. Fred economic data. (2022). Breakeven Fiscal Oil Price for Azerbaijan. - . Available at: <https://fred.stlouisfed.org/> (Accessed:01.02.2022)
7. Hansen, O. (2018). Oil and Gas Production. - 2nd ed.- Denmark: Laserprint.
8. Hasiholan, D.L., Daryanto, M.W. (2018). Financial performance analysis and evaluation of gas industry in Indonesia: case study of state-owned enterprise (soe) perusahaan gas negara for the period of 2013 – 2017 // *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics, and Law*. - №17 (2). - pp.36-46. - Available at: <https://seajbel.com/> (Accessed: 02.02.2022)
9. Inkpen, A., Moffett, H, M. (2011). The Global Oil and Gas Industry: Management // Strategy and Finance. - USA: Rights House.
10. Mirzəcanzadə A.X. və b. Neft və qaz yataqlarının işlənilməsi və istismarı / A.X.Mirzəcanzadə, M.Ə.İskəndərov, M.Ə.Abdullayev. - Bakı, 2010. - 444s.
11. Mordor Intelligence. (2022). Azerbaijan oil and gas downstream market - growth, trends, covid-19 impact, and forecasts (2022 - 2027). - Available at: www.mordorintelligence.com/ (Accessed:01.02.2022)
12. Rüstəmov P.H. Müasir idarəetmə sistemində innovasiyalı yanaşma(Azərbaycanın neft-qaz sənayesi təmsalında). - Bakı: «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2015. - 168s.
13. SOCAR. (2020). Annual Sustainable Development Report. - Available at: <https://socar.az/>
14. The Global Economy. (2020). Azerbaijan Oil Production. - Available at: <https://www.theglobaleconomy.com/> (Accessed: 02.02.2022)

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 03.03.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 07.03.2022

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 25.05.2022

AQRAR SAHƏNİN İNNOVASIYA POTENSİALI VƏ ONUN REALLAŞDIRILMASININ İNFORMASIYA BAZASININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

Hicran Köçərli

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Maliyyə və mühasibat uçotu kafedrasının baş müəllimi

AZ 5008, Sumqayıt şəhəri, 43-cü məhəllə

e-poçt: kocerlih@gmail.com

Səmirə Seyidova

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Maliyyə və mühasibat uçotu kafedrasının assistenti

AZ 5008, Sumqayıt şəhəri, 43-cü məhəllə

e-poçt: samira_seyidova@inbox.ru

Açar sözlər: innovasiya fəaliyyəti, sürət, informasiya bazası, iqtisadi mexanizm, prioritetlər, aqrar sahə, stimullaşdırma.

Ключевые слова: инновационная деятельность, скорость, информационная база, экономический механизм, приоритеты, аграрный сектор, стимулирование.

Keywords: innovation activity, speed, information base, economic mechanism, priorities, agricultural sector, stimulation.

"İnnovasiya potensialı "elmi-texniki işlərin nəticələri, ixtiralar, layihə-konstruktor işləmələrinin, yeni texnika və məhsul nümunələri haqqında yığılmış müəyyən informasiyanın miqdarıdır" [1, səh.126]. Zənnimizcə, belə yanaşma informasiya və bilik arasında ciddi fərq qoyulmadığı halda məqbuldur.

Azərbaycanda mövcud olan və hazırda formalaşma tempi bir qədər yüksəlmiş aqrar informasiya sisteminin sadələşdirilmiş strukturu aşağıdakı kimidir. İnformasiya sistemində hazırda vahid informasiya bazası təşəkkül mərhələsindədir. Elektron kənd təsərrüfatının artıq formalaşmış komponentləri həmin baza statusunda verilənlər bazasının təşəkkülünə xidmət edir. Hazırda vahid bazaya toplanan informasiya, əsasən aqrar fəaliyyətin aşağıdakı istiqamətlərini əhatə edir:

- toxum istehsalı, toxumçuluq, orijinal, superelit, elit, birinci və ikinci reproduksiya toxumlarının yetişdirilməsi və istehsalı, introduksiya olunmuş toxumların rayonlaşdırılması, sort-sınaq proseslərindən keçməsi, patent alınması;

- baytarlıq və baytarlıq preparatlarına nəzarət, heyvan sağlamlığı üçün həyata keçirilən digər tədbirlər;

- bitki mühafizə tədbirləri, bitkiçiliyə ziyan vuran xəstəliklərə və zərərvericilərə qarşı mübarizə tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi, fitosanitar nəzarəti;

- torpaqların keyfiyyət analizi, aqrokimyəvi tədbirlər;

- su kadastrı məlumatları, suvarılan torpaq sahələri, meliorasiya və irriqasiya (suvarma) şəbəkələri, hidrotexniki qurğular, nasos stansiyaları, subartezian quyuları, şorlaşma və şorakətləşmə vəziyyəti barədə məlumatlar;

- lizinqə verilmiş kənd təsərrüfatı istehsal vasitələri (kənd təsərrüfatı texnikası, texnoloji avadanlıq, damazlıq heyvanlar, suvarma sistemləri dəsti və avadanlığı) barədə məlumatlar;

- kənd təsərrüfatının texniki vasitələri və onların istismarına texniki nəzarət;

- sahənin maşın, qurğu və avadanlıqlarla təminatı;

- bitkiçilik sahələrinin inkişafında mineral və üzvi gübrələrdən istifadə, ekoloji tələblərə riayət edilməsi dərəcəsi;

- aqrar fəaliyyətin maliyyə təminatı, sahə və müəssisə səviyyəsində maliyyə durumu, kredit təminatı, sahənin investisiya cəlbəediciliyi, investisiya tələbatı, əsas kapitalla investisiyaların dinamikası və s.

Kənd təsərrüfatının idarə edilməsinin təşkilati strukturunda son illər baş verən dəyişikliklər haqqında danışılan informasiya sisteminin informasiya axınlarında müəyyən, zənnimizcə pozitiv dəyişikliklərlə müşayiət olunur. Deyək ki, toxumçuluq, bu istiqamətdə sort-sınaq işləri, baytarlıq və baytarlıq preparatlarına nəzarət, bitki mühafizəsi və fitosanitar nəzarət və kənd təsərrüfatı texnikasına texniki nəzarət informasiyasının aqrar xidmətlər qrupunda birləşdirilərək strukturlaşdırılması vahid informasiya bazasının formalaşması tələblərinə uyğundur.

Aqrar elm, təhsil və aqrar bilik (konkret halda bilik klassik variantda da qəbul edilə bilər) informasiya axınlarının inteqrasiya olunmuş blokunu formalaşdırmasa da, vahid bazanın yaradılması, yenilənməsi və istifadəsi baxımından bu axınların əsas xarakteristikaları məqbul hesab edilir. Aqrar sahənin innovasiya potensialının gücləndirilməsi baxımından məhz bu blokun mühüm rolu, hazırda elmi informasiya təminatı məsələlərini aktualaşdırılmışdır. Odur ki, Aqrar Elm və İnnovasiya mərkəzində əhatə olunan ET institutları və regional AEİM-lərinin fəaliyyətin bütün əsas istiqamətlərini xarakterizə edən göstəricilər müvafiq bazaya toplanmaqdadır.

Aqrar sahədə innovasiya potensialını əks edirən informasiya bazasında aşağıdakı massivlərin olması, onun faktiki vəziyyətini və innovasiya fəaliyyəti mühitini xarakterizə etməsi baxımından, zənnimizcə vacibdir (Cədvəl 1). Hazırda həmin massivlər ölkənin aqrar informasiya bazasında bu və ya digər detallaşdırma dərəcəsinə formalaşdırılır.

Kənd təsərrüfatının innovasiya potensialını əks edirən informasiya bazasında əhatə olunan informasiya toplularının funksional baxımdan fərqli qruplarda birləşdirilməsi, ənənəvi yanaşma olsa da, elektron hökumətin yaradılması tələblərinə uyğundur. Belə ki, normativ-hüquqi, istehsal, maliyyə, elm-təhsil, institusional, təşkilati, marketinq, sosial, kooperasiya və inteqrasiya, nəhayət informasiya qruplarında birləşdirilməsi, funksional meyarları önə çəkməklə aqrar sahənin informasiya təminatında təşkilati və digər xüsusiyyətləri, habelə dəyişiklikləri nəzərə almağa imkan verir.

Cədvəl 1

Aqrar sahənin innovasiya potensialını əks edirən informasiya bazasında zəruri massivlər

Massivin adı	Əsas təşkilədicilər
Normativ-hüquqi	müvafiq qanunverici baza; normativlər; innovasiyalı inkişaf proqramları; patent və lisenziya fəaliyyətinə dəstək; sahənin inkişaf strategiyaları
İstehsal	istehsal, iş yerlərinin sayı; istehsal-texnoloji baza; keyfiyyət modernləşdirmə; infrastruktur
Maliyyə	investisiya mühiti; maliyyə dayanıqlığı; innovasiyaya maliyyə dəstəyi
Elm, təhsil	elmi kadr hazırlığı; elmi-tədqiqat institutları və mərkəzləri; ali, orta ixtisas təhsil sistemi; ixtisasartırma və yenidən hazırlanma; kiçik innovasiya müəssisələri
İnstitusional	innovasiya infrastrukturunu inkişaf institutları
Təşkilati	istehsalın idarə edilməsi; innovasiyaların istifadəsi strukturları
Marketinq	bazarın tutumu; bazarda pay; dövlət sifarişi; məhsula tələb; rəqabət qabiliyyəti
Sosial	məşğulluğun strukturu; əmək şəraiti; sosial müdafiə; əməyin və yaradıcılığın motivləşdirilməsi
Kooperasiya və inteqrasiya	aqrar-sənaye inteqrasiyası; üfüqi və şaquli kooperasiya; xarici qurumlarla əməkdaşlıq; elmi-təhsil əməkdaşlığı
İnformasiya	istehsalın idarə edilməsində İKT; informasiyanın mübadiləsi; informasiyanın mühafizəsi; informasiyaya əlyətənlik

Milli iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi kənd təsərrüfatının da innovasiya potensialı investisiya siyasətinin prioritetləri və onların reallaşdırılması ilə bilavasitə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, aqrar sahədə investisiya siyasətinin prioritetləri, həlledici dərəcədə milli iqtisadiyyatın

inkışafının strateji prioritetləri və onların detallaşdırılması meyarlarının seçimi (əsaslandırılması) algoritmi ilə şərtlənir. Aqrar sahənin innovasiya potensialının mövcud vəziyyətini əks etdirən informasiya bazasında investisiya proseslərinin xarakteristikalarının özünəməxsus və mühüm yeri vardır. Haqqında danışılan investisiya prosesləri innovasiyalı fəaliyyətin, demək olar ki, bütün aspektlərini əhatə edir. Odur ki, innovasiya potensialının və onun reallaşdırılmasının informasiya bazasının mövcud vəziyyəti innovasiya və investisiya proseslərinin birgə formalaşdırdığı informasiya axınlarının xarakteristikaları ilə müəyyən olunur.

Aqrar sahənin innovasiya potensialı və onun reallaşdırılmasının informasiya bazasının mövcud vəziyyətində investisiya proseslərinin yeri və rolu kifayət qədər mühümdür. Odur ki, həmin proseslərin innovasiyalı aqrar fəaliyyət mühitində oynadığı rolun dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır. İlk növbədə onu qeyd edək ki, aqrar sahədə innovasiyalı fəaliyyətə vəsait qoyuluşu müxtəlif xarakterli yeniliklərdən (iqtisadi, sosial, texnoloji, ekoloji və s.) irəli gələn mütərəqqi xarakterli struktur dəyişikliklərinin investisiyalaşdırılması prosesidir. Bu prosesdə yaranan informasiya münasibətləri və informasiya axınları aşağıdakı xarakteristikaları əhatə etməlidir:

- sahədə və aqrar - sənaye inteqrasiyası arealında investisiya fəallığının səviyyəsini əks etdirən göstəricilər;

- investisiya resurslarının mövcudluğu və onların dinamikası;
- innovasiyalı fəaliyyətin institusional təminatı vəziyyəti;
- modernləşdirmə proseslərinin xarakteristikaları;
- istehsalın innovasiyalı inkişaf tələblərinə uyğunlaşdırılması tədbirlərinin xarakteristikaları;
- aqrobiznesdə sərbəst maliyyə vəsaitlərinin investisiyaya transformasiyası perspektivləri;
- sahəyə özəl investorların təşviqi layihələrinin xarakteristikaları;
- maliyyə resurslarından innovasiyalı istifadə xarakteristikaları;
- tətbiq edilən texnoloji innovasiyalar;
- tətbiq edilən aqrotexnologiyalarda innovasiyalı aqrotexnologiyaların xüsusi çəkisi;
- yeni aqrotexnoloji mühitin tələbləri üzrə hazırlanmış və hazırlanan standartlar;
- texnoloji transferlərin sayı və əsas xarakteristikaları;
- sənəd dövriyyəsində elektron versiyaların xüsusi çəkisi və s.

Kənd təsərrüfatında innovasiyalı inkişafa mane olan amillər, əslində onun innovasiya potensialının formalaşdırılması və istifadəsi proseslərini ləngidən amillərdir. Rəsmi statistikada yalnız sənayedə, o cümlədən aqrar-sənaye sahələrində innovasiya proseslərini ləngidən amillərin sorğular əsasında müəyyən edilmiş rəqəm ifadələri öz əksini tapır. Tərəfimizdən həyata keçirilmiş araşdırmalar və mütəxəssislərlə aparılmış sorğular Azərbaycanın sənaye innovasiyaları barədə rəsmi statistikada təqdim olunan göstəricilərin tərkibinin, bəzi qeyd-şərtlərlə aqrar sahə üçün məqbul olduğunu söyləməyə əsas verir.

İndi isə həmin göstəricilərin tərkib baxımından aqrar sahədə innovasiyalı inkişafa mane olan amillərə nə dərəcədə uyğun gəldiyini aydınlaşdırmaq lazımdır. İlk növbədə, sənaye üçün təqdim olunan həmin göstəricilərə nəzər salaq.

Sənaye müəssisələrində innovasiyalara mane olan iqtisadi amillər:

- xüsusi pul vəsaitlərinin kifayət etməməsi;
- yeni məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbin azlığı;
- yeniliklərin dəyərinin yüksək olması;
- yüksək iqtisadi risk;
- yeni məhsullara məsrəflərin ödənilməsi müddətinin uzun olması.

Sənaye müəssisələrində innovasiyalara mane olan istehsal amilləri:

- müəssisələrin innovasiya potensialının aşağı olması;
- ixtisaslı işçilərin çatışmaması;
- yeni texnologiyalar haqqında məlumatsızlıq;
- müəssisələr tərəfindən yeniliklərin qəbul edilməməsi;
- satış bazarları haqqında məlumatsızlıq;
- digər müəssisələr və elmi təşkilatlarla kooperasiya imkanlarının olmaması.
- rəqabətə davamlı məhsulların istehsalının olmaması.

Aqrar sahədə innovasiyalara mane olan iqtisadi amillər qismində yeni məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbin azlığı amilinə münasibətdə aşağıdakını söyləmək olar. Sahədə yeni məhsul, ərzaq təyinatlı və delikates xarakterli olmadıqda ödəniş qabiliyyətli tələbin məhdudlaşdırıcı iqtisadi amil olmaq ehtimalı o qədər də yüksək deyildir. Sənayedə sorğu əsasında qiymətləndirilən innovasiyalara mane olan istehsal amillərinin hamısı aqrar sahədə də analoji təsirə malikdir. Odur ki, haqqında danışılan bütün əsas göstəricilər, zəruri detallaşdırma dərəcəsi ilə aqrar sahənin innovasiya potensialı və onun reallaşdırılmasının informasiya bazasında öz əksini tapır. Aqrar sahədə innovasiyalara mane olan digər amillər qismində torpaqların şoranlaşma səviyyəsinin yüksək olması, eroziya proseslərinin əhatə dairəsi və intensivliyi, su ilə təminatın arzuolunan səviyyədə olmaması da müvafiq informasiya bazasında əks olunur.

Kənd təsərrüfatının innovasiya potensialı və onun reallaşdırılmasının informasiya bazası rəsmi statistika ilə yanaşı digər mənbələr hesabına formalaşdırılmalıdır. Odur ki, bu məqsədlə çoxsaylı sorğular aparılır. Tərəfimizdən aqrar sahədə innovasiya potensialı və onun reallaşdırılmasının informasiya bazasının mövcud vəziyyətini aydınlaşdırmaq üçün aparılmış sorğunun sualları aşağıdakı kimi olmuşdur:

- şəbəkə texnologiyalarından yararlanma bilərsinizmi?
- innovasiya ehtiyaclarınız barədə Sizdən informasiya alınırımı?
- innovasiya ehtiyaclarınıza verilən reaksiya Sizi qane edirmi?
- texnoloji transferlər barədə informasiyanız varmı?
- marketing informasiyası kifayətdirmi?
- innovasiyaların stimullaşdırılması barədə informasiyanız varmı?
- innovasiya bazarına çıxış barədə informasiyaya maliksinizmi?
- resursqoruyucu texnologiyalar barədə informasiya Sizi qane edirmi?
- alternativ enerji mənbələri barədə informasiyanız varmı?
- pilot innovasiya layihələrində iştirak etmişinizmi?

Sorğular onlayn qaydada Quba RAEİM–nin əhatə dairəsində olan 12 kənd təsərrüfatı istehsalı subyektlərində aparılmışdır. Nəticələr 2-ci cədvəldə əks olunmuşdur.

Cədvəl 2

İnnovasiya potensialının və onun reallaşdırılmasının informasiya bazasının vəziyyətinə dair aparılmış sorğuların nəticələri

	hə	əsasən hə	yox
a) şəbəkə texnologiyalarından yararlanma bilərsinizmi?	5	3	4
b) innovasiya ehtiyaclarınız barədə Sizdən informasiya alınırımı?	8	2	2
c) innovasiya ehtiyaclarınıza verilən reaksiya Sizi qane edirmi?	1	2	9
ç) texnoloji transferlər barədə informasiyanız varmı?	7	1	4
d) marketing informasiyası kifayətdirmi?	4	4	4
e) innovasiyaların stimullaşdırılması barədə informasiyanız varmı?	4	5	3
ə) innovasiya bazarına çıxış barədə informasiyaya maliksinizmi?	2	5	5
f) resursqoruyucu texnologiyalar barədə informasiya Sizi qane edirmi?	4	3	5
g) alternativ enerji mənbələri barədə informasiyanız varmı?	3	4	5
h) pilot innovasiya layihələrində iştirak etmişinizmi?	3	0	9

Göründüyü kimi, sorğularla əhatə olunan respondentlərin innovasiyalı fəaliyyəti barədə məlumatlılıq səviyyəsi, bir sıra qeyd-şərtlərlə ümumilikdə məqbul hesab edilə bilər. Bununla belə,

“innovasiya ehtiyaclarınıza verilən reaksiya Sizi qane edirmi?” sualına verilən cavablar, bu baxımdan vəziyyətin əsla qənaətbəxş olmadığını göstərir. Bu, müəyyən dərəcədə gözlənilən olsa da, məhz innovasiya ehtiyaclarının qarşılınması vəziyyəti barədə verilənlərin aqrar sahədə innovasiya potensialının reallaşdırılmasının verilənlər bazasının formalaşmasında mərkəzi rol oynaması da nəzərdən qaçmamalıdır. Marketing informasiyasının kifayət edib-etməməsi barədə suala respondentlər tərəfindən verilən mənfi cavablar onlar tərəfindən şərh edilməmişdir. Odur ki, zənnimizcə, aqrar istehsal subyektlərində marketing tədqiqatlarının aparılması və nəticələrin qiymətləndirilməsi barədə mütəmadi məlumatlandırılma işini zəruri hesab edirik.

Aqrar sahədə və ümumiyyətlə, kənd ərazilərində innovasiyalı inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinin informasiya təminatı iqtisadi və institusional dəyişiklikləri sistemli surətdə nəzərə almalıdır. Bu baxımdan innovasiyalı inkişaf tələblərini nəzərə alan investisiya siyasətinin mərhələlərinə münasibətdə aşağıdakı yanaşmanı məqsədəuyğun hesab edirik. “İdarəetmənin müxtəlif səviyyələrində investisiya siyasətinin həyata keçirilməsinin elmi-metodiki əsaslandırılması; müxtəlif investisiya layihələrinin dövlət maliyyələşdirilməsinin fəaliyyətdə olan sisteminin səmərəliliyinin təhlili; idarəetmənin bütün səviyyələrində struktur dəyişikliklərinin baza strategiyasının formalaşması məqsədi ilə investisiya prioritetlərinin seçimi; dövlətin investisiya layihələrində iştirakının miqyası, sahədəki yeri, coğrafi sərhədlərinin müəyyən edilməsi və s.” [2, səh .2-3]. Sadalanan və digər mərhələlərin reallaşdırılmasında metodiki bazanın innovasiyalı inkişaf tələblərinə uyğunlaşdırılması mühüm əhəmiyyətə malik addımdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, aqrar innovasiya potensialının reallaşdırılmasının nəticəsi yeni məhsuldur və onun iqtisadi səmərəliliyini əks etdirən aralıq və son göstəricilər müvafiq informasiya bazasında mühüm və özünəməxsus yer tutur. Aqrar sahədə haqqında danışılan göstəricinin hesablanması üçün aşağıdakı qaydanı məqbul hesab etmək olar.

“E-iqtisadi səmərəlilik olduqda

$$E = \frac{L}{(K_n + K_i)}$$

burada,

L-hesabat dövrü ərzində yeni məhsulun iqtisadi nəticəsi;

K_n - innovasiya xərcləri;

K_i - investisiya xərcləridir.

İnnovasiyanın və investisiyanın səmərəlilik göstəriciləri aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$E_n = Q : K_n$$

$$E_i : E_n = L : K_i$$

burada,

E_n -innovasiyanın iqtisadi səmərəliliyi;

E_i -investisiyanın səmərəliliyi;

Q - yeni məhsulun bazar qiymətidir” [3, s.55]. Maraqlıdır ki, yuxarıdakı qayda ilə hesablanmış göstəricilərin ekspert texnologiyası ilə yoxlanması, təcrübədən görüldüyü kimi ciddi təshihlərə gətirib çıxarmır.

Kənd təsərrüfatı, məlum olduğu kimi yüksək riskli sahədir. Burada innovasiyalı fəaliyyət yüksək risk ehtimalı nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Odur ki, aqrar innovasiya potensialının reallaşdırılmasının informasiya bazasında qarşıya çıxacaq bütün risklərin əsas xarakteristikaları öz əksini tapmalıdır. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sığortası sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində atılan fəal addımlar müvafiq informasiya bazasının zənginləşdirilməsi ilə müşayiət olunur.

Bununla belə, zənnimizcə aqrar sahədə innovasiyalı fəaliyyətin rastlaşdığı risklərin idarə edilməsinin informasiya bazasının zənginləşdirilməsi, verilənlərin dəqiqlik və dürüstlük meyarlarına cavab verməsi məqsədlə qeyri-müəyyənliyi xarakterizə edən qeyri-səlis məntiq, parametrik proqramlaşdırma, ehtimalı statistik üsullardan istifadə edilməsi məqsədəuyğundur. Məlum olduğu kimi, aqrar sahədə innovasiyaların investisiyalaşdırılmasında risk-menecmentin başlıca funksiyası risk ehtimalının aşağı salınmasıdır. Odur ki, haqqında danışılan informasiya bazasına aşağıdakı verilənlər daxil edilir:

- sığorta fəaliyyəti barədə verilənlər;

- istehsalın innovasiyalı şaxələndirilməsi barədə verilənlər;
- zəruri ehtiyatlar barədə verilənlər;
- limitlər barədə verilənlər.

Aqrar innovasiya potensialının informasiya bazasında innovasiyaların müxtəlif xarakterli riskləri azaltma imkanları ilə yanaşı, innovasiya siyasətinin prioritetlərini də xarakterizə edən verilənlər əhatə olunmalıdır. Bu baxımdan, zənnimizcə aşağıdakı fikirlə razılaşmağı məqsədəuyğun hesab edirik. “İnnovasiya həm texniki riskləri (yeni texnologiya hazırlamaq mərhələsində ortaya çıxır), həm də bazar risklərini (məhsulun satışı və istifadəsi mərhələsində ortaya çıxır) həll edə bilməlidir. İnnovasiya siyasəti qlobal trendləri də nəzərə almalıdır” [4, səh. 40-41]. Azərbaycanda aqrar sahənin innovasiya potensialının informasiya bazasının mövcud vəziyyətinin təhlili və onun inkişafı imkanlarının araşdırılmasına həsr olunmuş əsərlərdə, innovasiya proseslərinin monitorinqinin zəruriliyi qeyd olunur. Bu fikirlə razılaşmağı məqsədəuyğun hesab edirik. İnnovasiya fəaliyyətinin informasiya təminatının, xüsusilə rəsmi statistik informasiya ilə təminat sisteminin təkmilləşdirilməsi baxımından aşağıdakı istiqamətlərə, zənnimizcə üstünlük verilməlidir: “Ölkədə və regionlarda innovasiya fəaliyyəti sahəsində baş verən mühüm proseslərin fasiləsiz statistik monitorinqinin təşkili; innovasiya fəaliyyətinin mühüm göstəricilərinin dinamikasının müşahidəsinin təşkili; statistik instrumentarının (hesabat formaları, onların doldurulması təlimatları və s.) tərtibatı prinsiplərinin yenidən nəzərdən keçirilməsi (onların çevikliyi, statistik müşahidə məsələləri dəyişdikcə transformasiya olunmaq imkanını, statistik hesabatların nəticəliliyinin yüksəldilməsini təmin etmək məqsədi ilə); innovasiyalar statistikasının bütün digər qarışıq sahələr arasında koordinasiyası” [5, s.13]. Doğrudan da, bu və ya digər sahədə innovasiya proseslərinin əsas göstəricilərinin dinamikasının müşahidəsi, müvafiq hesabat formalarının tərtibi proseslərinin təkmilləşdirilməsi, innovasiyalar statistikasının koordinasiyası innovasiya potensialının və onun reallaşdırılmasının informasiya bazasının zənginləşdirilməsi baxımından aktual məsələlərdir.

Nəticə

Azərbaycanda innovasiyalı aqrar inkişafın sürətləndirilməsi üçün beynəlxalq qiymətləndirmə alətləri tətbiq edilməklə monitorinqlər aparılmalı, normativ-hüquqi baza təkmilləşdirilməli, dəyər zəncirini qapayan müəssisələrin investisiya fəallığı təşviq edilməli, innovasiya fəaliyyətini stimullaşdıran alətlər təkmilləşdirilməli, aqrar sahə məhsullarına alıcılıq qabiliyyətli tələb dəstəklənməli, sahədə istehsal fəaliyyətinin şaxələndirilməsi üçün motivlər gücləndirilməli, aqrar-sənaye inteqrasiyası proseslərində resursqoruyuculuq və artım meyarları birgə tətbiq edilməlidir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə “Ağıllı kənd” layihələrinin tədricən həyata keçirilməsi çərçivəsində aqrar sahəyə daha innovativ yanaşma labüdləşir.

Aqrar innovasiya potensialının informasiya bazasında texnoloji transferlərin əks etdirilməsi vəziyyəti qənaətbəxş deyildir. Son illər aqrar sahədə innovasiya proseslərinin sürətlənməsi texnoloji transferlərin intensivləşməsi fonunda baş verir. Bununla belə, texnoloji transfer mərkəzlərinin fəaliyyəti barədə informasiya bazası, hələ ki, əlyetən deyildir. Sahədə innovasiya proseslərinin sürətləndirilməsi üçün müxtəlif layihələr həyata keçirilir. Onlar barədə haqqında danışılan informasiya bazasında müvafiq verilənlərin operativ surətdə yerləşdirilməsi məqsədəuyğundur.

Hicran Köçərli, Səmirə Seyidova

Aqrar sahənin innovasiya potensialı və onun reallaşdırılmasının informasiya bazasının mövcud vəziyyəti

Xülasə

Yarım əsrdən çoxdur ki, informasiya maddi, maliyyə və əmək resursları ilə yanaşı, ictimai istehsalın mühüm resursu statusunu almışdır. Bu status intensiv inkişaf yoluna üstünlük verildiyi bütün hallarda da möhkəmlənir. Hazırda böyük sürətlə təşəkkül tapan informasiya cəmiyyəti də bu baxımdan istisna deyildir. Başqa sözlə, informasiya cəmiyyətinin formalaşması iqtisadi fəaliyyətin resursu olan informasiyanın rolunu daha da artırır. Bu cəmiyyətin məhsulu olan rəqəmsal iqtisadiyyatın aqrar sahədə formalaşan sektorunda innovasiya potensialının təşəkkülü və reallaşmasında informasiya daim ön plandadır. Təqdim olunan məqalədə aqrar sahənin innovasiya

potensialının xarakteristikası verilmiş və onun reallaşdırılmasının informasiya bazasının mövcud vəziyyəti təhlil edilmişdir. Daha sonra aqrar sahədə innovasiya fəaliyyətinin sürətləndirilməsi üçün iqtisadi mexanizmin formalaşması imkanları qiymətləndirilmiş, prioritetləri müəyyən olunmuşdur.

Хиджран Кочарли, Самира Сеидова

Инновационный потенциал аграрного сектора и текущее состояние информационной базы его реализации

Резюме

Более полувека информация, наряду с материальными, финансовыми и трудовыми ресурсами, имеет статус важного ресурса общественного производства. Этот статус укрепляется во всех случаях, когда предпочтение отдается пути интенсивного развития. Быстро развивающееся информационное общество не является исключением. Иными словами, формирование информационного общества повышает роль информации как ресурса экономической деятельности. Информация всегда находится на переднем плане формирования и реализации инновационного потенциала аграрного сектора цифровой экономики, которая является продуктом этого общества. В представленной статье дается характеристика инновационного потенциала аграрного сектора и проводится анализ современного состояния информационной базы его реализации. Затем были определены приоритеты и оценены возможности формирования экономического механизма ускорения инновационной деятельности в аграрном секторе.

Hijran Kocharli, Samira Seidova

Innovative potential of the agricultural sector and the current state of the information base for its implementation

Summary

For more than half a century, information, along with material, financial and labor resources, has received the status of an important resource of social production. This status is strengthened in all cases when preference is given to the path of intensive development. The rapidly developing information society is no exception. In other words, the formation of the information society enhances the role of information as a resource for economic activity. Information is always at the forefront of the formation and implementation of the innovative potential of the agricultural sector of the digital economy, which is a product of this society. The presented article characterizes the innovative potential of the agricultural sector and analyzes the current state of the information base for its implementation. Then, priorities were identified and the possibilities of forming an economic mechanism for accelerating innovation in the agricultural sector were assessed.

Ədəbiyyat

1. Кокурин Д. И. Инновационная деятельность. М.: Экзамен, 2001, 576 с.
2. Радченко В.М. Ионов Ю.Г. Инвестиционная политика в стратегии инновационного развития. Центр исследований региональной экономики. Воронеж, 2006-2009. www.lerc.ru/?part=bulletin&art=53&page=5.
3. Səfərov R. İnnovasiyanın səmərəliliyinin müəyyən edilməsində istifadə edilən metodikaların təhlili. Elm və İnnovasiya jurnalı. Bakı, 2011, №1(5), s.53-56.
4. Azərbaycanca innovasiya siyasətinin effektivliyinin artırılması yolları. Bakı, EDF SBİİYF, 2017, 51 s.
5. Nəcəfov Z. M. Azərbaycan Respublikasında milli innovasiya sisteminin formalaşması və inkişafı. 08.00.05 və 08.00.13. İ.e.d. ... dissert. avtoreferatı. Bakı, 2011, 38 s.
6. Musayev A. F. İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullaşdırması. Bakı. "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2014. 184 s.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 06.02.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 09.02.2022

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 25.05.2022

DAĞIDICI İNNOVASIYALAR VƏ KARYERA

Zaur Rəsulov

*Mingəçevir Dövlət Universitetinin baş müəllimi,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin dissertantı
AZ1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 6
e-poçt: zyrasulov@mail.ru*

Açar sözlər: innovasiya, innovasiya əsaslı inkişaf, dəstəkləyici innovasiya, dağıdıcı innovasiya, karyera, karyera artımı, peşəkar karyera.

Ключевые слова: инновации, инновационное развитие, поддерживающие инновации, подрывные инновации, карьера, карьерный рост, профессиональная карьера.

Key words: innovation, innovative development, supporting innovation, disruptive innovation, career, career growth, professional career.

*Innovativ inkişaf siyasətimizin əsas istiqamətlərindən biridir.
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev*

Giriş

Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsində təsbit olunduğu kimi ölkəmizdə iqtisadiyyatın orta və uzunmüddətli perspektivdə müxtəlif dəyişikliklərin təsirlərinə məruz qalan bir mühitdə inkişaf etməsi nəzərdə tutulur. Belə təsirlərin müşahidə edilməsi və başa düşülməsi onların səbəb olduğu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək və verdiyi imkanlardan faydalanmaq nöqtəyi-nəzərindən vacibdir. Bu zaman proqnozlaşdırılmayan proseslərin başvermə ehtimalı böyük olsa da, qlobal meyillərin bir neçəsinin növbəti onilliklər ərzində qlobal iqtisadiyyata təsirlərinin ilk əlamətləri artıq indidən görünməkdədir [1]. Strateji Yol Xəritəsində bu təsirlərdən dördünün Azərbaycan üçün vacib olacağı qeyd edilmiş və onlardan biri kimi məhz innovasiyaların əhəmiyyətli təsirləri vurğulanmışdır. Ona görə ki, innovasiya fəaliyyəti istehsal və idarəetmə sahələrində əmək məhsuldarlığının və rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi, insan kapitalının inkişafında fasiləsizliyin təmin edilməsi üçün əsas hərəkətverici qüvvədir. Belə ki, 2025-ci ildən sonrakı dövrdə məhz innovasiya əsaslı inkişaf modelinə keçid əvvəlki illərdə rəqabət üstünlüyü olan və inkişaf etmiş qeyri-neft sektorlarında ixtisaslaşmanın dərinləşdirilməsi hesabına daha çox dəyərli ölkədə qalmasını təmin edəcəkdir. Texnologiya transferi və biliyin kommersiyalaşdırılmasının genişləndirilməsi investisiya qoyuluşunun səmərəliliyini artıracaqdır [1]. İqtisadiyyatın həm regional, həm də sahələrarası strukturunun optimallığı artacaq ki, bu da tarazlı və dayanıqlı inkişafı təmin edəcəkdir. Regionlarda iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətli sektorlarında ixtisaslaşma dərinləşməklə burada müvafiq inkişaf mərkəzlərinin yaradılması öz növbəsində ümumi iqtisadi inkişafa təkan verəcəkdir.

Şübhəsiz qlobal dəyər zəncirlərində Azərbaycanın mövqelərinin daha da möhkəmlənməsində mühüm rol bu innovasiyaları yaradan güclü, yüksək ixtisaslı və innovativ işçi qüvvəsi oynayacaqdır. Texnoloji imkanların genişlənməsi, respublikamızda işçi qüvvələrin bəzi xidmət sektorlarında ixrac fəaliyyəti göstərməsinə şərait formalaşdıracaqdır. Bacarıqların inkişaf etdirilməsi, həmçinin əmək resurslarından səmərəli istifadə nəticəsində Azərbaycanda əmək məhsuldarlığı Şərqi Avropa ölkələrinin müvafiq göstəricisinin səviyyəsinə çatdırılacaqdır. Yaxın gələcəkdə əmək bazarının imkanları öyrənilərkən, tənzimlənərkən müasir texnika və texnologiyaların, maşın və sistemlərin tətbiq edilməsi, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının geniş istifadə edilməsi kimi amillərin təsiri diqqət mərkəzində saxlanılacaqdır.

Azərbaycanda innovasiyalı inkişaf istiqamətində əsas hədəflər və prioritetlər

Bu sahə üzrə qəbul edilmiş bir sıra fəaliyyət istiqamətlərində əsas hədəflər kimi insan kapitalının inkişaf etdirilməsi götürülmüşdür. Belə ki, insan kapitalının inkişaf etmiş ölkələrin milli

sərvətinin böyük hissəsini təşkil etdiyi və intellektual əməyin iqtisadi artımda üstün xüsusi çəkiyə malik olduğu danılmaz faktıdır. Azərbaycanda da ölkənin dayanıqlı inkişafını təmin etmək məqsədilə insan kapitalının formalaşdırılması və ondan səmərəli istifadə əsas prioritet hesab edilir və bu istiqamətdə təşəbbüslər dövlət tərəfindən dəstəklənir. Ötən illər ərzində insan kapitalının inkişafı ilə bağlı tədbirlər müəyyən edilərək icra olunmuş və hazırda icra olunan bir sıra strategiya, dövlət proqramları və konsepsiyalarda da öz əksini tapmışdır. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda insan kapitalının inkişafı, bilik və innovasiyalara əsaslanan inkişaf prioritet təşkil edir [2]. Strateji Yol Xəritəsində də 4 əsas strateji hədəfdən biri məhz insan kapitalının inkişaf etdirilməsi qəbul edilmiş, hədəflərə çatmaq üçün isə təhsilin bütün pillələrində keyfiyyətin yüksəldilməsi, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsini təmin etmək üçün insan kapitalının inkişafının stimullaşdırılması prioritet kimi qəbul edilmişdir. Prioritet məsələlərin həlli üçün isə ali təhsil müəssisələrində “təhsil-tədqiqat-innovasiya” formatında inkişafın təşviqi; elmi-tədqiqat fəaliyyətinin inkişafı və biliklərə əsaslanan cəmiyyət quruculuğunun dəstəklənməsi; innovativ təlim metodları və texnologiyaları vasitəsilə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi; insan kapitalının inkişafında iştirak edən fiziki və texnoloji infrastrukturun təkmilləşdirilməsi kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi planlaşdırılmış və hazırda uğurla reallaşdırılmaqdadır [1].

Bu məqsədlə innovasiya fəaliyyətinə investisiya qoyuluşu da geniş təşviq edilməkdədir. Pandemiyanın tüğyan etdiyi 2020-ci ili nəzərə almasaq, təkcə sənayedə fəaliyyət növləri və tətbiqi istiqamətləri üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin artan tendensiyasını müşahidə etmək mümkündür (Cədvəl 1).

Cədvəl 1

**Fəaliyyət növləri və tətbiqi istiqamətləri üzrə
texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər, min manat [9]**

	2017	2018	2019	2020
Bütün sənaye	16135,7	34353,6	48037,1	35919,8
yeni məhsulların, xidmətlərin, yeni proseslərin tətbiqi və işlənməsi	7880,1	11119,0	9600,0	7000,0
texnoloji innovasiyalar ilə əlaqədar maşın və avadanlıqların alınması	528,4	4578,5	32360,0	15292,7
yeni texnologiyaların alınması	158,7	185,2	71,5	1754,5
proqram vəsaitlərinin alınması	685,3	957,9	41,0	8497,7
yeni məhsulların buraxılışı üçün istehsal layihələşdirilməsi, digər istehsala hazırlıq növləri və ya onların istehsalı üzrə yeni xidmətlərin və ya metodların tətbiqi	5300,0	6200,0	5900,0	3000,0
yeni marketing tədqiqatları	151,0	-	-	-
innovasiya ilə əlaqədar işçilərin öyrədilməsi və hazırlığı	-	-	12,0	-
elmi-tədqiqat və işləmələr	12,5	9944,5	22,4	-
müştərək müəssisələrin təşkili vasitəsilə texnologiyaların alınması	-	151,1	-	-
kənar təşkilatların xidmətlərinin ödənilməsinə çəkilən xərclər	4,7	1,0	-	362,9
texnoloji innovasiyalara çəkilən digər xərclər	1415,0	1216,4	30,2	12,0
Mədəncixarma sənayesi	31,7	1386,0	378,6	1001,1
Emal sənayesi	16104,0	32967,6	47658,5	34918,7

Ölkəmiz innovasiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün elmi araşdırma və təkmilləşdirmələrə yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalına görə mükafatlar və kreditlər vermək yolu ilə geniş diapazonlu bilik şəbəkəsi yaratmaq sahəsində də bir çox imkanlara malikdir. Bundan başqa, vençur fondların yaradılması və vençur maliyyələşdirmə mexanizminin işə salınması, şirkətlərin elmi

tədqiqat işləri ilə məşğul olmasını və innovasiyalı inkişafını stimullaşdırmaq üçün onlara nəticələrə əsaslanan güzəştlər və imtiyazlar verilməsi istiqamətində müvafiq işlər görülməkdədir. Bu müddəaların ardıcıl, mərhələli və davamlı şəkildə icrasının diqqət mərkəzində saxlanması uyğun və optimal nəticələrin əldə olunması üçün vacibdir.

Innovasiya inkişaf məsələləri “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” də öz əksini tapmış, “Rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı” adlı 5 mühüm Milli Prioritetlərdən biri hesab edilmişdir. Bu prioritetin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün işə yaradıcı və innovativ cəmiyyət qurulması əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. Bu istiqamətdə işə gələcək dövrdə ən müasir texnoloji sahələri və innovasiyaları dəstəkləyən rəqəmsal cəmiyyətin inkişafın aparıcı qüvvəsinə çevrilməsi, ölkəmizi rəqabətqabiliyyətli edəcəklər ekosistemin qurulması, bu ekosistemdə iqtisadiyyatın texnoloji tutumluluğunun artırılması, Azərbaycanın texnoloji ixrac məkanına çevrilməsi üçün perspektivlərin yaradılması, emal sənayesinin inkişafının dərinləşdirilməsi, elmtutumlu və yüksək gəlir yaradan orta və yüksək texnoloji sahələrin inkişafının təmin edilməsi, nəticəyönümlü elmi tədqiqatların təşviqi üçün rəqabətli maliyyələşdirmə mexanizmlərinin formalaşdırılması gözlənilir.

“Dağıdıcı innovasiya” modeli və xarakterik xüsusiyyətləri

Innovasiya əsaslı inkişaf modelinə keçid zamanı innovasiyanın dəstəkləyici xüsusiyyətləri ilə yanaşı onun dağıdıcı xarakterdə olması da diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Belə ki, ən uğurlu şirkətlər də yeni və ya yaranmaqda olan müasir innovasiya əsaslı texnologiyalara qarşı həssaslıq göstərir və panikaya düşürlər. Bu, “dağıdıcı innovasiya” nəzəriyyəsinin yaradıcısı Kleyton Kristensenin gəldiyi qənaətdir [7].

“Dağıdıcı innovasiya” modelini, Kleyton Kristensenin 1997-ci ildə nəşr etdirdiyi “İnnovatorun dilemması: güclü şirkətlər yeni texnologiyalar səbəbindən necə məhv olurlar” kitabında təklif etmişdir [7]. Bu modeli innovasiyaların, yeni texnologiyaların firmanın işinə təsirinin təsviri üçün istifadə etmək mümkündür. Dünya liderləri olan ən böyük şirkətlərin bazarda yeni texnologiyalar meydana çıxdıqda sürətlə dominant mövqelərini, liderliklərini itirmələrinin səbəblərinin, prinsiplərinin araşdırılması, öyrənilməsi Kleyton Kristensenin tədqiqatlarının əsasını təşkil etmişdir. Dağıdıcı innovasiyalar, yeni məhsulun çatışmazlıqlarını qəbul etməyə hazır olan və bu məhsulun yeni xüsusiyyətlərinə ehtiyacı olan alıcısını tapdığı anda hər şeyi dəyişir. Öz istehlakçısını tapdıqdan sonra yeni texnologiya inkişaf edir, istehsal həcmi böyüyür, “dağıdıcı innovasiya” adını doğrultmağa başlayır.

Dağıdıcı innovasiyalar bazara tamamilə yeni təkliflər gətirir. Ümumiyyətlə, onların sayəsində eyni məhsullar, yəni bazarda onsuz da mövcud olan, lakin keyfiyyəti aşağı olan məhsullar meydana çıxır. Bununla birlikdə, bu məhsullar fərqli xüsusiyyətlərə malikdir və müəyyən və ümumiyyətlə yeni istehlakçı qrupları tərəfindən qiymətləndirilir. Dağıdıcı innovasiyalar əsasında yaradılan məhsullar daha ucuz, sadə, kiçik və asan dövrüyyəyə meyillidir.

Mütəxəssis təkcə internetin meydana çıxması ilə ayrı-ayrı sahələrdə müxtəlif “dağıdıcı” texnologiyaların yaradıldığını vurğulayır və bir sıra nümunələr göstərir:

Cədvəl 2

Dağıdıcı texnologiyaların inkişaf etmiş texnologiyalara təsiri[8]

İnkişaf etmiş texnologiya	Dağıdıcı texnologiya
Lentlərlə fotoçəkiliş	Rəqəmsal çəkiliş
Naqilli telefon	Mobil telefon
Broker xidmətləri	İnternet vasitəsilə qiymətli kağızların alqı-satqısı
Kreditlərin verilməsi üzrə bank əməkdaşlarının qərar qəbulu	Borcların bağlanması üzrə tarixçələri əks etdirən məlumat bazası əsasında avtomatlaşdırılmış qərar qəbulu
Marketlərdə alqı-satqı	Elektron ticarət
Qiyabi təhsil	Distant təhsil
Ənənəvi dərslilər	Elektron dərslilər

Cədvəlin sağ sütunundakı bütün innovasiyalar - yeni bir texnologiya və ya yeni bir iş modeli şəklində - hazırda sol sütunda təsvir olunan mövcud texnologiyaları “dağıdır”. Sual olunur ki, sol

sütunda göstərilən texnologiyadan istifadə edən şirkətlər dağıdıcı innovasiyaların bu hücumundan qoruna və ya qalib çıxa biləcəklərmi? Düşünürük ki, menecerlərin dağıdıcı innovasiyaları lazımı səviyyədə təqib edəcəkləri, qiymətləndirəcəkləri, düzgün davranacaqları təqdirdə suala cavab tapmaq olar və ya həmin şirkətlərin gələcəyi fərqli ola bilər.

K.Kristensenin nəzəriyyəsi ilə tanışlıq əməkdaşların karyera məsələlərində də diqqətli olmasını, dağıdıcı meyillərin nəzərə alınmasını zəruri edir. Bu nəzəriyyə ilə tanış olmadan dağıdıcı innovasiyalar və karyera arasında əlaqənin mövcudluğunun məntiqini görmək çətin ola bilər. Lakin reallıq ondan ibarətdir ki, ən uğurlu olanlar yeni bazarlar və yeni dəyər yaradanlardır. Dağıdıcı düşüncənin məhsulların, şirkətlərin və hətta ölkələrin müvəffəqiyyətinin açarı olduğunu sübut edən saysız-hesabsız elmi araşdırmalar və dəlillər var.

Müasir şəraitdə mütəxəssislərin karyera qurmaq imkanları əvvəlki illərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Müasir həyat ritmi daimi inkişaf və özünütəkmilləşdirməni tələb edir. Bu gün aktual hesab etdiyimiz bilik və bacarıq, artıq sabah istifadə olunmaya bilər. O qədər dinamik dəyişən vəziyyət hökm sürür ki, hər bir işçi hər an hər şeyi sıfırdan başlamağa hazır olmalıdır. Şirkətlərin qeyri-stabil fəaliyyətinin, dünyanı bürümüş və fəsadları uzun müddət davam edəcək iqtisadi böhranın, amansız rəqabətin nəinki yeni başlayan mütəxəssisləri, hətta peşəkarları belə sıradan çıxartma ehtimalı mövcuddur. Son dövrlər paralel yaşadığımız koronavirus (COVID-19) pandemiyası dövründə baş vermiş hadisələr, nəhəng şirkətlərin üzləşdiyi çətinliklər, heyətin ixtisarı qeyd etdiklərimizin əyani sübutudur.

Ümumiyyətlə, bir çox digər inkişaf etmiş ölkələrdə, məsələn, ABŞ-da və ömür boyu bir təşkilatda çalışan “şirkət adamı” fikri köhnəlmişdir. ABŞ-ın Əmək Statistikası Bürosunun məlumatına görə, 1983-cü ildən bəri 25 yaşdan yuxarı amerikalılar orta hesabla bir işdə təxminən beş il işləyirlər. Həmin büronun başqa bir məlumatında deyilir ki, 1957-1964-cü il təvəllüdü 18-44 yaş arasında olan insanlar orta hesabla 11 iş yerini dəyişdirməyi bacarmışlar [10]. Artıq bir mütəxəssisdə ən azı 10 və 20 il işləyən insanları tapmaq çox çətinidir. Bir sıra iqtisadçı və sosioloqların fikrincə insanlar peşələrini getdikcə daha tez-tez dəyişdirirlər, bu fərziyyəni sübut edən bir çox nümunə var.

Karyera məsələlərinə dağıdıcı innovasiya modeli üzrə yanaşma

Fikrimizcə, dağıdıcı düşüncə yalnız yenilikçi şirkətlər yaradan sahibkarlara deyil, həm də bir təşkilatdan digərinə keçən işçilərinə də tətbiq oluna bilər. Hazırda karyera yolunda kəskin dönüşlər, manevrlər nadir deyil, lakin onları xüsusilə yaxşı edən insanlar bunu təsadüfi etmirlər.

Karyera məsələlərində dağıdıcı innovasiya modelindən istifadə ilk növbədə rəqiblərdən ayrılmaq üçün gərəklidir. Həmişə əmək bazarında qiymətləndirilən peşəkar bacarıqları inkişaf etdirmək, uğursuz olma riski ilə üzləşilə bilər. Belə ki, həmişə yaxşı və hətta parlaq bir şəkildə icra olunan işi, eyni səviyyədə olan bir çox başqa mütəxəssis də edə bilər. Müasir gənclər isə daha sürətlidir və onların əməyi də ucuz başa gəlir. İkincisi, karyeranı kəskin şəkildə dəyişdirərkən hansı fayda götürəcəyini başa düşmək vacibdir. Bu işdə dağıdıcı innovasiya ilk vaxtlar ucuz bir alternativ kimi görünür, lakin yeni bir kurs start götürür və yeni sahədə yeni göstəricilər hazırlanır. Bəzən karyera trayektoriyasının kəskin şəkildə yüksəlməsi üçün əvvəlcə hətta əmək haqqının nisbətən azalması ilə razılaşmaq məcburiyyəti də yarana bilər. Nəhayət, son mərhələ peşəkar səviyyə üçün daha yüksək tələbin formalaşmasıdır. Bundan başqa dağıdıcı strategiyanın düzgün seçildiyi halda yalnız maddi cəhətdən mükafatlandırılma deyil, həm də psixoloji və sosial məsələlər də eyni dərəcədə həllini tapır.

Beləliklə, K.Kristensenin “Dağıdıcı innovasiya” modelinə uyğun olaraq karyera qurulmasında da aşağıdakı qaydalara əməl edilməsi məqsədəuyğundur [8]:

1. Hansı ehtiyaclara daha yaxşı xidmət göstəriləcəyini anlamaq.
2. Dağıdıcı gücü (əməkdaşın potensialını) müəyyənləşdirmək.
3. Artım üçün zərurət yarandıqda geri (və ya paralel) addım atmağı bacarmaq.
4. Şəxsi strategiyanı formalaşdırmaq.

K.Kristensin dağıdıcı innovasiya ilə bağlı apardığı araşdırma nəticəsində bir şirkətin yetkin bir bazarda deyil, yeni bir bazarda işləyəcəyi halda, müvəffəqiyyət şansının 6 dəfə, ehtimal olunan qazancın 20 dəfə artdığını tədqiq etmişdir. Peşəkar bir karyera üçün belə hesablamalar aparmaq

mümkün olmasa da, bir sıra real nümunələr bu formada karyera artımının maddi, sosial və emosional münasibətlərdə müsbət nəticələr verə biləcəyini, iddiaçının şansını əhəmiyyətli dərəcədə artıracağını göstərir.

Nəticə

Hər kəsin ənənəvi karyerasından imtina etməsinə ehtiyac yoxdur. Əgər şirkətin əməkdaşı öz qarşısına çətin, lakin olduqca əlçatan bir məqsəd qoyubsa, (məsələn, bir departamentin və ya hətta bütün şirkətin meneceri olmaq) dağıdıcı bir şey etmək lazım deyil. Lakin əməkdaş peşəsində perspektivləri görmürsə və ya bütün bu vaxt ərzində inadla qalxdığı nərdivanın yuxarı pillələrini sevməyəcəyinə şübhə edirsə, mövcud nümunələri əsas götürərək dağıdıcı bir şey düşünməlidir.

Bu zaman əməkdaş “Dağıdıcı innovasiya” modelinə əsasən hansı ehtiyaclara daha yaxşı xidmət göstəriləcəyini anlamalı, dağıdıcı gücü (əməkdaşın potensialı) müəyyənləşdirməli, artım üçün zərurət yarandıqda geri (və ya paralel) addım atmağı bacarmalı (karyera yalnız şaquli istiqamətdə yuxarıya doğru hərəkətdən ibarət deyil), şəxsi strategiyanı formalaşdırmalıdır.

Şübhəsiz ki, insanların çoxu dəyişikliyə deyil, sabitliyə üstünlük verirlər. Müxtəlif mənbələrdə, karyera üzrə təlimlərdə hər hansı bir kəskin karyera dönüşü etməmək tövsiyə edilir. Lakin sabitlik də iddiaçının özü hiss etmədən bəzən aşağı sürüşməsinə şərait yaradır. Daha gənc, çevik və ixtiraçı olan yeni rəqibləri görməzlikdən gəlmək karyera qurmaq əzmində olan mütəxəssisi perspektivlərdən məhrum edir və bu cür yanaşma ilə karyera artımı imkanları qurban verilir.

Zaur Rəsulov

Dağıdıcı innovasiyalar və karyera

Xülasə

Əvvəllər “innovasiya” termini texniki və texnoloji mənada hər hansı bir yeniliklə əlaqəli idisə, hazırda sosial sferada, təşkilatların idarə edilməsində, şəxslərarası və qruplararası qarşılıqlı əlaqələrdə, həmçinin karyera məsələlərində innovativ proseslərdən bəhs olunur. İdarəetmə innovasiyalarının tədqiqi ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, onlar idarəetmə fəaliyyətinin bütün sahələrində baş verir. İşçilərin karyerasının idarə edilməsi prosesi də istisna deyil və bu sahədə də müxtəlif növ innovasiyalar yaranıb və yaranmaqdadır.

Məqalədə innovasiya əsaslı inkişaf modelinə keçid zamanı innovasiyaların dəstəkləyici xüsusiyyətləri ilə yanaşı onun dağıdıcı xarakterinə də diqqət yetirilmişdir. Tədqiqat prosesində, həmçinin dağıdıcı innovasiyalarla karyera artımı arasında qarşılıqlı əlaqənin olması da təsdiq edilmişdir. Bu məqsədlə “Dağıdıcı innovasiyalar” modeli araşdırılmış və karyera irəliləyişləri zamanı riayət oluncaq zəruri qaydalar, prosedurlar müəyyənləşdirilmişdir.

Заур Расулов

Подрывные инновации и карьера

Резюме

Если раньше термин «инновация» ассоциировался с любыми инновациями в техническом и технологическом значениях, то теперь речь идет об инновационных процессах в социальной сфере, в управлении организациями, в межличностных и групповых отношениях, а также в вопросах карьеры. При изучении управленческих инноваций следует отметить, что они возникают во всех сферах управления. Не является исключением и процесс управления карьерой сотрудников, и в этой сфере появлялись и появляются различные инновации.

В статье, наряду с поддерживающими свойствами инноваций, уделено существенное внимание и их подрывному характеру при переходе к инновационной модели развития. В процессе исследования также установлена взаимосвязь между подрывными инновациями и карьерным ростом. С этой целью была рассмотрена модель «Подрывные инновации», а также определены необходимые правила и процедуры, которым необходимо следовать при карьерном росте.

Zaur Rasulov
Disruptive innovation and career
Summary

If earlier the term "innovation" was associated with any innovation in the technical and technological sense, now it is about innovative processes in the social sphere, in the management of organizations, in interpersonal and group relations, even in career matters. While studying management innovations, it should be noted that they occur in all areas of management. The process of managing the career of employees is no exception, and various innovations have appeared and are appearing in this area.

The article also focused on the disruptive character, besides the supporting properties of innovations, in the transition to an innovative development model. A relationship between disruptive innovation and career growth was also approved in the research process. In this regard, the model of "Disruptive innovation" was analysed and the necessary rules and procedures that must be followed when carrying up a career were identified.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

2. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 24 oktyabr 2013-cü il tarixli 13 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

3. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2 fevral 2021-ci il tarixli 2469 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

4. Qasımov F.H., Əliyev T.N., Nəcəfov Z.M. Milli innovasiya sisteminin təşkili və idarə edilməsi. Bakı: Elm və təhsil, 2013

5. Robbins S.P., Koulter M., DeSenzo D.A. İdarəetmənin əsasları (İngilis dilindən tərcümə). Bakı: TEAS Press Nəşriyyatı evi, 2019. 528 səh.

6. Гасанов Г.С. Современные тенденции бизнес-менеджмента: взаимодействие комплиментарности и ментальности: монография. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2019. – 127 с.

7. Клейтон М.Кристенсен. Дилемма инноватора. Пер. с англ. М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. - 239 с.

8. Джонсон Уитни. Подрывные инновации... в карьере. Harvard Business Review Россия, 17 августа 2012

9. <https://www.stat.gov.az/> - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet sahifəsi

10. <https://www.bls.gov/careeroutlook> - U.S. Bureau Of Labor Statistics - ABŞ-ın Əmək Statistika Bürosunun rəsmi internet sahifəsi

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 10.02.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 14.02.2022

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 25.05.2022

RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARIN İCTİMAİ HƏYATDA ROLU

Nazilə Ağayeva

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
Elmi-Tədqiqat və Statistik İnnovasiyalar Mərkəzinin*

*Məlumatların toplanması texnologiyaları və
statistik modelləşdirmə şöbəsinin rəis müavini*

AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81

e-poçt: nazila.aghayeva@stat.gov.az

Açar sözlər: rəqəmsal texnologiya, innovasiya, informasiya texnologiyaları, ictimai həyat, təlimin rəqəmsallaşması, elmi innovasiya.

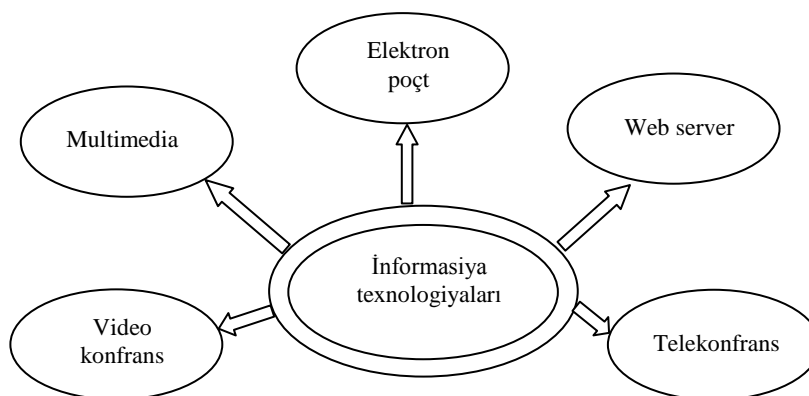
Ключевые слова: цифровые технологии, инновации, информационные технологии, общественная жизнь, цифровизация образования, научные инновации.

Keywords: digital technologies, innovations, information technologies, social life, digitalization of education, scientific innovations.

İnnovasiya dünya iqtisadiyyatının inkişafında mühüm hərəkətverici qüvvədir, yəni həyatın bütün sahələrində davamlı yenilənmə prosesidir. Geniş mənada, innovasiya dedikdə elmi fəaliyyətlərin nəticəsinin istifadəsinə və qabaqcıl təcrübələrə əsaslanan əməyin elmi təşkili və idarəedilməsi, eyni zamanda fəaliyyətin müxtəlif sahələrində bu yeniliklərin tətbiqi başa düşülür.

Elm və texnologiyaların sürətli inkişafı ilə xarakterizə olunan müasir ictimai həyatın yeni inkişaf mərhələsində klassik texnologiyaların tətbiqi iqtisadi səmərə vermir. Odur ki, yeni texnologiyaların tətbiqinə zərurət yaranır.

Hazırda mövcud iri həcmli məlumatlardan səmərəli istifadə edənlər rəqabət qabiliyyətli olurlar. Müasir informasiya axınına aşağıdakı sxem vasitəsilə təsvir etmək olar:

Şəkil 1. İnformasiya axınının müasir sxemi

Elmi-texnoloji proseslərin son nailiyyətlərinə əsaslanan informasiya texnologiyaları ictimai həyatda daha geniş istifadə olunur. İctimai həyatın bir hissəsi olan və intensiv inkişaf edən təlim sahəsində də məlumatların işlənməsi belə texnologiyaların tətbiqini şərtləndirir [7].

Tamamilə aydındır ki, informasiya sistemində iri həcmli məlumatların əksəriyyəti qeyri-ədədi (səs, qrafik, keyfiyyət göstəriciləri və s.) xarakter daşıyır. Keyfiyyətli qərarların qəbulu üçün bu məlumatların işlənməsi zərurəti meydana çıxır. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, mövcud rəqəmsal məlumatların keyfiyyəti və etibarlılıq əmsalı aşağıdır. Bu məlumatları statistik təhlil etmək klassik

üsullarla mümkün deyil. Odur ki, müasir informasiya texnologiyasının əldə etdiyi metod və modellər vasitəsilə nəticə məlumatlarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi, xətalərin hesablanması, qeyri-müəyyənliyin aşkar edilməsi mümkündür[5]. Yəni müasir informasiya texnologiyaları qeyri-ədədi, qeyri-parametrik, intervallı və s. məlumatların seçmə metodları və digər üsullarla işlənməsinə imkan verir [1].

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir informasiya texnologiyaları statistik tədqiqatların aparılması və istifadəsində aşağıdakı şərtlərlə xarakterizə edilir:

- praktiki məsələnin həllində onların obyektiv zəruriliyi;
- texnologiyaların potensial istifadəçisinin onu subyektiv başa düşməsi [4].

İnformasiya texnologiyaları ictimai həyatımızın və fəaliyyətimizin bütün sferalarına aiddir. Burada təlim sferası da istisna deyil. Alimlərin fikrincə, bütün sahələrin inkişafının perspektivi məhz bu sferanın innovativ inkişafından asılıdır.

Hazırda innovasiya sosial, iqtisadi inkişafda mühüm rol oynayır. Belə bir məntiqi nəticə çıxara bilərik: innovasiyaların tətbiqi mütəxəssislərdən yeni bilik tələb edir. Bu isə iqtisadi və sosial sistemin global inkişafı şəraitində müəyyən yeniliklərin, innovasiyaların tətbiqi zamanı mümkündür.

İnnovativ mühit bütövlükdə ictimai həyatın rəqabət qabiliyyətini müəyyənləşdirən amillərdən biridir. Başqa sözlə desək, ictimai həyatın müxtəlif sahələrində tətbiq olunan innovasiyanın xarakteri, səmərəliliyi sosial sahədə, o cümlədən təlimdə tətbiq olunan innovasiyanın mahiyyətindən və effektivliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Təlim. Texnologiya təlim prosesini dəyişdirir. Təlim qurumlarında onlayn kurslar təşkil edilir; onlayn platformada təlim materiallarını öyrənməyin yeni metodlarını təklif edirlər; təlim qurumları müntəzəm olaraq planşet, kompüterlər və digər texnologiyalar ilə təmin edilir. Təlim, elm, tədqiqat, mədəniyyət və media sahələri yeni rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi üçün əsas sahələrdir və özləri də kritik amillər kimi çıxış edir və rəqəmsal texnologiyaların daha da inkişafına töhfə verir [3].

Elmi innovasiya – elmi tədqiqatların effektivliyini artırmaq məqsədi ilə onların məzmunu və texnologiyasında dəyişiklik etmək elmi fəaliyyətdə bir yenilikdir. Beləliklə, innovasiya prosesi, yeniliyin formalaşması, məzmununun inkişafı və təşkilindən ibarətdir. Ümumiyyətlə, innovasiya prosesi dedikdə yeniliyin yaradılması, mənimsədilməsi, istifadəsi və yayılması üçün kompleks fəaliyyət başa düşülür. Elm sahəsində "yenilik" və "innovasiya" anlayışları fərqləndirilir. Yenilik bir vasitədir (yeni bir üsul, texnika, texnologiya, proqram və s.). İnnovasiya isə realizə olunmuş ideyadır.

İnnovasiya prosesi üç əsas mərhələnin inkişafı kimi təsəvvür olunur:

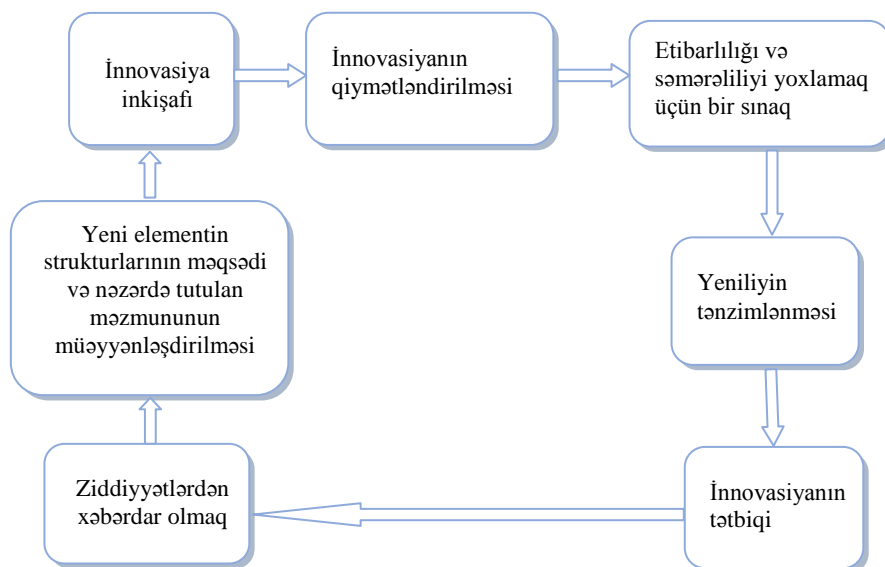
- hər hansı bir ideyanın yaranması (yəni elmi kəşf);
- tətbiq olunan aspektdə bu ideyanın inkişafı;
- yeniliyin praktikada tətbiqi.

Bu baxımdan innovasiya prosesi elmi bir fikrin praktik istifadə mərhələsinə gətirilməsi və sosial mühitdə əlaqəli dəyişikliklərin həyata keçirilməsi prosesi sayıla bilər [8].

İnnovasiya prosesinin inkişaf mərhələlərinin bir neçə xüsusiyyəti vardır:

- dəyişikliyə ehtiyacın müəyyən edilməsi;
- məlumatların toplanması və təhlili;
- yeniliyin ilkin seçimi və ya müstəqil işlənməsi;
- yeniliyin tətbiqi barədə qərarın qəbul edilməsi.

Bütün bu mərhələlərin birləşməsi vahid bir innovasiya dövrü təşkil edir.

Şəkil 2. İnnovativ inkişafın ümumiləşdirilmiş strukturu

İnnovasiya prosesi mürəkkəb, dinamik bir formalaşmadır və bir sıra strukturlarla təmsil olunur. İctimai sistemdə innovasiyalara aşağıdakı elementlərin məcmusu kimi baxmaq olar:

1. İstehsalat, təlim sferasında innovasiyalar:
 - texniki (yeni texnologiyalar);
 - təlim (təlimin yeni üsulları).
2. İdarəetmədə innovasiyalar:
 - iqtisadi (yeni iqtisadi mexanizmlər);
 - təşkilati (yeni institusional formalar).

Rəqəmsal texnologiyaların rolu

Rəqəmsal texnologiya qlobal mühitdə ictimai problemlərin həlli üçün vacib vasitədir. Rəqəmsal texnologiyalar mürəkkəb qlobal proseslərin qiymətləndirilməsini nəzərə çarpacaq dərəcədə dəyişdirir.

Tədqiqatın keyfiyyətinin yüksəldilməsi rəqəmsallaşma qarşısına qoyulmuş mühüm vəzifələrdən hesab olunur. Bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün mikroməlumatların əsasında riyazi modellər tərtib edilir. Ənənəvi statistik metodlardan fərqli olaraq riyazi-statistik metod və modellər vasitəsi ilə hadisə, proseslərin səbəb və nəticə əlaqələrinin öyrənilməsi, proqnozlaşdırılması qarşıda duran aktual problemlərdəndir.

Rəqəmsallaşdırma: xüsusiyyətləri və xassələri

Rəqəmsal texnologiyalara əsaslanan müasir sistemlərin təşkilidir. Rəqəmsal texnologiyalar böyük sürətlə tətbiq edilir. Müxtəlif fəaliyyət növləri rəqəmsal texnologiyalara keçirlər. Rəqəmsal texnologiyaya keçmiş təlim əvvəlki dövrlə müqayisədə kökündən fərqlənir. Təlimdə rəqəmsallaşdırma onlayn sistemə keçid prosesi adlanır.

Təlim materialları, planlar, dərslər, jurnallar və gündəliklər onlayn platformasında. Təlim iştirakçıları evdən çıxmadan, internet vasitəsilə məşğul ola bilər. Onlar kompüterlər, planşet panellər, digər texnika və texnologiyalarla təmin olunurlar. Hər bir təlim mərkəzindən məlumat bazası əldə olunması üçün internet xətti çəkilir. Təlimçilər yeni onlayn sistemi vasitəsi ilə təlim keçirirlər. Rəqəmsal texnologiya təlim materiallarını sərbəst mənimsənilməsini tələb edir. Bu texnologiyada təlimci köməkçi rolunu oynayır [3].

Rəqəmsal texnologiyaların istifadəsi

Rəqəmsallaşma müasir proqram təminatına əsaslanan informasiya sisteminin xüsusi növüdür.

Rəqəmsal texnologiya:

- elm və informasiyanın effektiv ötürülməsi aləti;
- təlim materiallarının yaranması aləti;
- təlimin keçirilməsinin effektiv aləti;

- texnologiyanın inkişafı dövründə yeni təlim sferasının qurulması vasitəsidir [6].

Rəqəmsal texnologiya keçən qurumlar texniki və informasiya təchizatı cəhətdən köklü şəkildə fərqlənir, idarəetmə sistemi yeni rejimdə, iş şəraitində işləyirlər. Metodik olaraq “rəqəmsal qurum” səriştəli səviyyəli yanaşmadan istifadə edərək yeni standartlara əsaslanır. “Rəqəmsal qurum” İKT-nin kompleks tətbiqinin genişmiqyaslı bir layihəsidir [2].

Son illər rəqəmsal texnologiyalara transformasiya sahəsində müəyyən nəticəyə nail olunmuşdur. Lakin vətəndaş və informasiya cəmiyyətinin formalaşması, ictimai həyatın müxtəlif sahələrinin innovativ inkişaf istiqamətinə transformasiyası üçün əlavə tədbirlər sisteminin işlənilməsi aktual olaraq qalır.

Ölkəmizə ictimai həyatın müxtəlif sahələri (təhsil, səhiyyə və s.) üzrə çoxlu miqdarda xarici texnologiyalar idxal olunur. Bu texnologiyaların tətbiqi öz nöbətində yeni təlim sisteminin yaradılmasını tələb edir.

BMT ekspertlərinin fikrincə, yeni texnologiyaların tətbiqinə əsaslanan təlim sistemi ölkənin davamlı inkişafına təsir edir.

Ölkədə müasir təlim sistemi yaratmaq üçün elm və istehsal sahələri inteqrasiya olunmalı, onlar arasındakı əlaqələr güclənməli, elmi və texnoloji nailiyyətlərin tətbiqi, o cümlədən elmi tədqiqatların bazar ehtiyaclarına uyğunluğu üçün yeni bir mexanizm yaradılmalıdır.

Nəticə

Yuxarıda qeyd edilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar:

- rəqəmsal iqtisadiyyata keçid ictimai həyatın bütün sahələrinin rəqəmsallaşmasını tələb edir;
- rəqəmsal texnologiyalar dedikdə onlayn rejimində məlumatların toplanması, iri həcmli məlumatlar, süni intellekt, mikroməlumatların qeyri-mərkəzləşdirilmiş, distant işlənməsi başa düşülür;
- ictimai həyatın əsas sahələrinin: social media, təlim, səhiyyə və sairənin rəqəmsallaşmasına prioritet verilməlidir;
- təlim sisteminin rəqəmsallaşması ictimai həyatın bütün sahələrində yeni innovasiyaların tətbiqini əhatə etməlidir.

Nazilə Ağayeva

Rəqəmsal texnologiyaların ictimai həyatda rolu

Xülasə

Məqalədə qeyd edilir ki, ölkədə rəqəmsal texnologiyaların transformasiya etdiyi bir dövrdə yaşayırıq. Bu texnologiyaların tətbiqi ictimai həyata öz təsirini göstərir. Rəqəmsallaşma ictimai həyatda qlobal problemlərin həlli üçün vacib bir mərhələdir.

Yeni biliklərə, texnologiyalara və idarəetmə metodlarına əsaslanan sistemin yaranması ölkədə ictimai inkişafın əsasını təşkil edir.

Rəqəmsal texnologiyaların kütləvi tətbiqi üçün təlim sistemi köklü dəyişdirilməli, elm və istehsal arasındakı əlaqələr güclənməli, elmi tədqiqatların bazar ehtiyaclarına uyğunluğu üçün yeni bir mexanizm yaradılmalıdır.

Назиля Агаева

Роль цифровых технологий в общественной жизни

Резюме

В статье отмечается, что мы живем во времена, когда в стране происходит трансформация цифровых технологий. Применение этих технологий оказывает влияние на общественную жизнь. Цифровизация – важный этап в решении глобальных проблем общественной жизни.

Появление системы, основанной на новых знаниях, технологиях и методах управления, является основой общественного развития в стране.

Для массового применения цифровых технологий необходимо кардинально изменить систему подготовки кадров, укрепить связь науки и производства, создать новый механизм приведения научных исследований в соответствие с потребностями рынка.

Nazila Aghayeva
The role of digital technologies in public life

Summary

The article notes that we live in a period where the country is being transformed by digital technologies. The use of these technologies has an impact on social life. Digitalization is an important stage in solving global problems of public life.

The emergence of a system based on new knowledge, technologies and management methods is the basis of social development in the country.

For the mass application of digital technologies, it is necessary to radically change the system of personnel training, strengthen the connection between science and production, and create a new mechanism for bringing scientific research in line with market needs.

Ədəbiyyat

1. Наси́ев С.М. "Statistikanın ümumi nəzəriyyəsi" Bakı: "İqtisad Universiteti " nəşriyyatı-2005.
2. Кельчевская Н.Р., Срогович М.И. Инновационный подход к взаимодействию высшей школы и промышленности //Там же. С. 35.
3. Савельев А. Инновационное высшее образование // Высшее образование в России. 2001. №6. С. 43.
4. Орлов А.И. Прикладная статистика М.: Издательство «Экзамен», 2004.
http://www.aup.ru/books/m163/4_2.htm
5. Орлов А. И. Задачи оптимизации и нечеткие переменные. - М.: Знание, 1980.- 64 с.
6. <https://viafuture.ru/katalog-idej/innovatsionnye-pedagogicheskie-tehnologii>
7. Орлов А.И. Высокие статистические технологии. - Журнал «Заводская лаборатория». 2003. Т.69. No.11. С.55-60.
8. <https://nsportal.ru/shkola/materialy-k-attestatsii/library/2013/11/19/innovatsii-v-obrazovatenom-protsesse>.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 03.02.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 07.02.2022

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 25.05.2022

AZƏRBAYCANDA TİKİNTİ SAHƏSİ ÜZRƏ LİZİNQ ƏMƏLİYYATLARININ UÇOTUNUN ƏSAS PROBLEMLƏRİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Elçin Babayev

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Mühasibat uçotu və audit kafedrası, doktorant
AZ1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 22
e-poçt: Elcinbabayevbbubbu@gmail.com*

Açar sözlər: tikinti sektoru, beynəlxalq standartlar, lizinq qanunvericiliyi, lizinq bazarı, vergitutma.

Ключевые слова: строительный сектор, международные стандарты, лизинговое законодательство, рынок лизинга, налогообложение.

Keywords: construction sector, international standards, leasing legislation, leasing market, taxation.

Materialların tədqiqi göstərir ki, ölkəmizin lizinq bazarı hələ də ləng templə inkişaf edir və digər maliyyə xidmətləri ilə müqayisədə lizinq bazarına olan tələbat hələ də aşağıdır. Azərbaycanda lizinq bazarının formalaşması bir neçə mərhələdən keçib. Birinci mərhələni elmi-texniki tərəqqinin inkişafına güclü təkan verən və bununla da ölkəmizdə lizinq sənayesinin inkişafı üçün bütün zəruri şəraiti yaradan özəlləşdirmə prosesi adlandırmaq olar. Belə ki, 1994-cü ildə bu sahənin səmərəli inkişafı üçün müxtəlif imtiyazları özündə əks etdirən lizinq haqqında müstəqil qanun qəbul edilmişdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, sahibkarlıq subyektləri arasında tələbatın az olması, lizinq xidmətləri üzrə müəssisələrin əsas istehsal potensialının yenilənməsinin səmərəli mexanizmi kimi düzgün başa düşülməməsi və qavranılması bu sahənin çiçəklənməsini xeyli ləngidirdi. Həmin vaxt ölkədə bir neçə lizinq təşkilatı qeydiyyatdan keçsə də, onların hamısı faktiki olaraq fəaliyyətsiz idi. Növbəti mərhələ lizinq münasibətlərinin normativ hüquqi bazasının formalaşdırılması ilə bağlı olub, bu müddət ərzində 2 qanunvericilik aktı qəbul edilmişdir [3, 5]. Bu normativ aktların qəbulu onunla nəticələndi ki, lizinq haqqında ayrıca qanun öz aktuallığını tamamilə itirdi. Ölkəmizdə lizinq xidmətləri bazarının inkişafının yekun mərhələsi Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının fəaliyyəti olmuşdur ki, bu da lizinq xidmətlərinin davamlı inkişafına və şaxələnməsinə güclü təkan vermişdir. Bazar münasibətləri şəraitində Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK) Azərbaycanda lizinq sektorunun inkişafında xüsusi rol oynamış, 2003-cü ildən başlayaraq xüsusi layihə həyata keçirmiş və bu da öz növbəsində Azərbaycanda lizinq münasibətlərinin stimullaşdırılmasında əsas qalxan olmuşdur. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının dövlət və hökumət orqanlarına, eləcə də iri banklar və sığorta şirkətlərinə hərtərəfli dəstəyi nəticəsində lizinq əməliyyatlarının uçotunun hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi, vergi rejiminin təkmilləşdirilməsi və lizinq xidmətlərinə tələbatın artması geniş vüsət almışdır [1, səh. 230]. Hazırda lizinq münasibətlərinin normativ-hüquqi bazası Mülki Məcəllə (747-751-ci maddələr) və Vergi Məcəlləsi (maddə 140) ilə tənzimlənir. Bunun bu formada tənzimlənməsinin başlıca səbəbi əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, 1994-cü ildə qəbul olmuş və 6 ildən sonra səlahiyyətlərini itirmiş “İcarə haqqında” qanunun qəbul edilməsi idi. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi yalnız maliyyə lizinqi üzrə əməliyyatları əhatə edir, yəni əməliyyat lizinqi üzrə əməliyyatlar qanunla öz dəstəyini tapmamışdır. Ölkəmizdə lizinq əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsinin xüsusiyyətləri digər maliyyə əməliyyatlarının vergitutma xüsusiyyətlərindən fərqlənmir. Bu əməliyyatların vergitutmasının əsas prinsipləri iki növ vergiyə əsaslanır:

- gəlir vergisi;
- əmlak vergisi;

Lizinq münasibətlərindən əldə edilən gəlirin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bu prinsiplər, əsasən, onunla bağlıdır ki, icarəyə verən öz gəlirini malların (xidmətlərin, işlərin), mülkiyyət hüququnun verilməsindən deyil, əmlakın icarəyə verilməsindən əldə edir. Mülki Məcəllənin 748.10-cu maddəsində [3, səh. 57] göstərilir ki, icarə müqaviləsinin qüvvədə olduğu

müddətdə icarə müqaviləsi üzrə ödənilmiş ödənişlərin ümumi məbləği icarə haqqı hesab edilir. Vergi Məcəlləsinin 140-cı maddəsində göstərilir ki, icarəyə verən əmlakı maliyyə icarəsi əsasında icarəyə verirsə, icarəçi əmlakın mülkiyyətçisidir, icarə ödənişləri isə icarəçiyə kredit üzrə ödənişlərdir. Müvafiq məcəllədə qeyd edilir ki, icarəyə verənə vergi məqsədləri üçün ödənilən mükafatın məbləği, lizinq verən tərəfindən göstərilən əlavə xidmətlərə görə ödəniş, kredit ödənişləri onun gəliri kimi götürülməlidir. Əslində, lizinq məqsədləri üçün əmlakın əldə edilməsi ilə bağlı icarəçinin xərcləri investisiya xarakteri daşıyır. Vergi Məcəlləsinin müvafiq maddəsinin müddəalarına əsasən, bu xərclər amortizasiya olunan əmlakın əldə edilməsi ilə bağlı xərclər hesab edilir. İcarəyə veriləcək əmlakın ilkin dəyərini kirayəçi məlum prinsiplər əsasında müəyyən edir. İcarəyə götürülmüş obyektin ilkin dəyəri onun alınması, çatdırılması, quraşdırılması və istismara verilməsi ilə bağlı xərclərlə müəyyən edilir. Bu normativ hüquqi aktın 140-cı maddəsində maliyyə lizinqinin tənzimlənməsi şərtləri öz əksini tapıb. Bu Məcəlləyə əsasən, aşağıdakı hallarda daşınmaz əmlakın icarəsi maliyyə icarəsi hesab edilir:

- lizinq müqaviləsinə əsasən əmlak, lizinq müddəti bitdikdən sonra icarədara verilir və ya lizinq müddəti başa çatdıqdan sonra icarəçinin əmlakı müəyyən edilmiş və ya əvvəlcədən müəyyən edilmiş qiymətə geri almaq hüququ vardır;

- əmlakın icarə müddəti xidmət müddətinin 75%-dən çox olmalıdır;

- icarə müqaviləsinə uyğun olaraq, icarə müddətinin sonunda əmlakın qalıq dəyəri müqavilənin əvvəlki müddətinə uyğun olaraq bazar qiymətinin 20 faizindən az olmalıdır;

- müqaviləyə uyğun olaraq ödənilməli olan icarə haqqının məbləği icarənin başladığı anda obyektin bazar dəyərini 90 faizinə bərabər və ya ondan az olduqda;

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsini təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, icarəyə verən və icarəyə götürən Azərbaycan Respublikasının rezidenti olduqda, vergilərin tutulması qaydası məsələlərini tənzimləyən norma mövcud deyildir. Vergi Məcəlləsinin 140.1-ci maddəsi, bir tərəfdən lizinq ödənişlərini, sanki icarə ödənişlərinə, digər tərəfdən kredit ödənişlərinə bərabərləşdirir. Buna görə də, lizinq əməliyyatlarında vergitutma obyektini konkret olaraq nəyin götürülməsi ilə bağlı ziddiyyət yaranır: ödəmə mənbəyində 14% dərəcə ilə vergi tutulan icarə haqqı və ya ümumiyyətlə vergi tənzimlənməsi olmayan kredit üzrə faizlər. Buna görə də, 140.1-ci maddəyə əsasən Vergi Məcəlləsində konkret halda kredit ödənişləri dedikdə dəqiq nə nəzərdə tutulduğu aydınlaşdırılmalıdır. Tikinti sahəsi üzrə lizinq əməliyyatları üçün mühasibat uçotu metodologiyasının təkmilləşdirilməsinin aktuallığı lizinq müqavilələrinin icrası mərhələsində mühasibat uçotu ilə bağlı yaranan çoxsaylı suallardan qaynaqlanır ki, bu da normativ sənədlərdə və bu mövzuda ixtisaslaşdırılmış ədəbiyyatda ziddiyyətlərə səbəb olur. Elmi məqalənin tədqiqat obyektini tikinti kompleksi olduğu üçün, lizinq əməliyyatlarının uçotunun cari vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi üçün biz tikinti işlərinin həyata keçirilməsində lizinq təşkilatları ilə işləyən 2 iri tikinti şirkətini seçdik. Bu şirkətlər “Kristal Abşeron” və “Abşeron Construction”dır. Bu iki tikinti şirkətində kompleks təhlil apardıqdan sonra biz Azərbaycanda maliyyə hesabatlarının şəffaflığına, tikintidə və bütövlükdə lizinq sektorunda lizinq münasibətlərinin uçotunun inkişafına mane olan bir sıra vacib ziddiyyətləri müəyyən etdik. Sənədlərin tanışlığı və işlənməsi zamanı əsas ziddiyyətlərdən biri onunla əlaqədar idi ki, bu gün lizinq əməliyyatlarının uçotunda bütün məsələlər lizinq obyektinin icarəyə verənin və ya icarəçinin balansında nəzərə alınmasından asılı olmayaraq, yalnız yeni hesablar planı əsasında lizinq əməliyyatlarının mühasibat uçotunda əks etdirilməsi haqqında Təlimatlar [4] ilə tənzimlənir.

Digər tərəfdən, ölkəmizin iqtisadiyyatının bir çox sahələrində olduğu kimi, lizinq sektorunda da məxfilik baxımından mikro səviyyədə bütün təsərrüfat subyektləri maliyyə hesabatları və digər iqtisadi göstəricilər haqqında məlumatları gizlətməyə meyillidirlər. Bütün bunlar təhlili əhəmiyyətli dərəcədə təhrif edir və tikinti sahəsi üzrə lizinq fəaliyyətinin uçotunun və təhlilinin mövcud vəziyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsinə mane olur. İki tikinti şirkətinin bizə verdiyi məlumatları təhlil edərək və onlara istinad edərək belə qənaətə gəlmək olar ki, bu gün tikinti şirkətləri maliyyə lizinq müqavilələri bağlamaqdan çəkinirlər. Əsasən, bir ildən çox olmayan qısa müddətə müqavilə bağlayaraq əməliyyat lizinqinin xidmətlərindən istifadə edirlər. Bu məqam bir az əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, ölkədə qanunun yalnız maliyyə lizinq əməliyyatlarını nəzərdə tutması baxımından

xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yəni bu gün ölkəmizdə əməliyyat lizinçinin qaydalarını tənzimləyən qanun faktiki olaraq yoxdur. Tikinti sahəsi üzrə lizinq əməliyyatlarının uçotunda mübahisə doğuran digər məqam Azərbaycanda lizinq əməliyyatlarının bağlanması zamanı Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının (MHBS) zəif tətbiqi problemidir. Onu da qeyd edək ki, ölkəmizin qanunvericiliyindən fərqli olaraq, Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları maliyyə lizinqi ilə yanaşı, əməliyyat lizinqinə dair bütün məsələləri nəzərdə tutur və özündə ehtiva edir. Beləliklə, tədqiqatlarımızı yekunlaşdıraraq, tikinti sahəsi üzrə lizinq əməliyyatlarının uçotunun əsas problemlərini sadalaya bilərik:

- Əvvəla, icarəçinin balansında olan əmlakın ilkin dəyəri icarəçinin balansındakı obyektin ilkin dəyərindən fərqlənir (20-50% fərq müqavilədən asılıdır). Bu o deməkdir ki, icarəçinin əmlak vergisi icarəyə verənin balansında qeyd olunduğu halda olduğundan 20-50% yüksək olacaqdır. Nəticə etibarilə, əmlak vergisi üzrə vergi yükü lizinq şirkətinin balansındakı hesabla müqayisədə xeyli yüksəkdir.

- İkincisi, lizinq predmeti lizinq müqaviləsinin hansı tərəfinin (lizinq verənin və ya lizinq alanın) balansında nəzərə alınmalıdır.

MDB ölkələrinin təcrübəsinə əsasən, lizinq obyektini və ona hesablanmış amortizasiya müqavilə tərəflərindən hansının balansında lizinq obyektinin olmasından asılı olaraq icarəyə verən və ya icarəyə götürən tərəfindən həyata keçirilir. Alınmış obyekt icarəyə verənin balansında uçota alınarsa, icarəçi onu 001 №-li "İcarəyə verilmiş əsas vəsaitlər" hesabında balansdan çıxarır, obyektin yenidən satın alınması zamanı isə balansın kreditinə yazılır (öz əsas vəsaitləri hesabına). İkinci variantdan istifadə edərkən, icarəçi obyektini dərhal balansına alır, lakin "Lizinq müqaviləsi əsasında alınan obyekt" subhesabına, obyekt alındıqdan sonra isə öz əsas vəsaitləri hesabına [4]. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 140-cı maddəsinə əsasən, icarəçi əmlakı maliyyə icarəsi müqaviləsi əsasında icarəyə götürürsə, icarəçi həmin əmlakın mülkiyyətçisidir, icarə ödənişləri isə kirayəçiyə kredit üzrə ödənişlərdir. Bununla belə, praktikada lizinq şirkətləri lizinq obyektinin balansında uçota alınması variantı ilə müqavilələr bağlamaq istəmir, çünki bu halda lizinq obyektini üzrə amortizasiya hesablanması lizinq verənin üzərinə düşür. Fikrimizcə, icarəçinin balansında lizinq predmetini nəzərə almaq daha asandır, çünki o, əmlakın istifadəçisidir və ola bilsin ki, onun sahibinə çevriləcək.

- Tikinti sahəsi üzrə lizinq əməliyyatlarının uçotunun digər problemini onunla müəyyən etmək olar ki, icarəçi üçün obyektin ilkin dəyəri mühasibat və vergi uçotu üzrə həcmcə çox fərqlidir.

- Tikinti sahəsində lizinq əməliyyatlarının uçotunda vacib məqamlardan biri də Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və MHBS-ə uyğun olaraq lizinq əməliyyatlarının uçotunun uygunsuzluğu problemidir. Demək olar ki, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən lizinq şirkətlərinin əksəriyyəti özəl şirkətlərdir və ona görə də onlar mühasibat uçotunu ölkəmizin Mülki və Vergi Məcəlləsinə uyğun aparır, onların yalnız cüzi bir hissəsi MHBS 16 "İcarə"dən istifadə edir. Azərbaycan qanunvericiliyinə uyğun olaraq lizinq əməliyyatlarının uçotu ilə MHBS üzrə əsas fərqləri aşağıdakı Cədvəldə təqdim etmək olar.

Cədvəl

Qanunvericiliyə əsasən lizinq əməliyyatlarının uçotunda fərqlər Azərbaycan və MHBS

Meyarlar	Azərbaycan qanunvericiliyi (Vergi və Mülki məcəllə)	MHBS 16 "İcarə"
Lizinq predmetinin uçotu	Müqavilə qiymətindən və əlavə xərclərdən ibarət olan balans dəyəri ilə qiymətləndirilir	Ədalətli dəyərlə və ya diskontlaşdırılmış minimum icarə ödənişləri ilə uçota alınır
Lizinq ödənişlərinin məbləği	Ödənişlərin məbləği eynidir, kreditor borcları bərabər şəkildə ödənilir	İcarə ödənişləri iki hissədən ibarətdir: faizlər və maliyyə icarəsi öhdəliklərinin ödənilməsi

Fikrimizcə, Azərbaycan qanunvericiliyinin MHBS ilə uzlaşdırılması və BMHS 16 İcarə standartının tətbiqi lizinq şirkətləri üçün uçot proseduru xeyli sadələşdirəcək.

Nəticə

Yuxarıda qeyd olunanlara əsasən, biz lizinq əməliyyatlarının daha effektiv həyata keçirilməsi üçün sabit normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması, uçot və lizinq əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi üzrə bir sıra tövsiyələr hazırlamışıq:

- ✓ Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində əməliyyat lizinqini tənzimləyən hər hansı bir qanunun mövcud olmamasını nəzərə alaraq Məcəlləyə əməliyyat lizinqi ilə bağlı bütün məsələlərin tənzimlənməsi üzrə müddəaların daxil edilməsi;
- ✓ Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində lizinq əməliyyatları üzrə vergitutma obyektinin dəqiqləşdirilməsi: ödəmə mənbəyindən gəlir vergisi 14% və yaxud kredit üzrə faizlər, hansının ki, ümumiyyətlə, vergi tənzimlənməsi yoxdur.
- ✓ Lizinq əməliyyatı zamanı, lizinq obyektinin lizinq alanın balansında uçota alındığını nəzərə alsaq görərik ki, onun əmlak vergisi üzrə vergi yükü lizinq şirkətinin balansındakı mühasibat uçotu ilə müqayisədə xeyli yüksək olacaq və buna görə də, daha çox stimullaşdırıcı vergi dərəcələri tətbiq edilməsi lizinq texnikasına olan marağın artması ilə səciyyələnəcəkdir.
- ✓ BMHS 16 İcarə üzrə standartın tətbiqi qanunvericiliyimizin MHBS-a inteqrasiyasını xeyli asanlaşdıracaq.

Elçin Babayev

Azərbaycanda tikinti sahəsi üzrə lizinq əməliyyatlarının uçotunun əsas problemlərinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Xülasə

Elmi məqalənin əsas məqsədi tikinti sahəsində lizinq əməliyyatlarının uçotunun əsas problemlərinin öyrənilməsi, lizinq əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün sabit normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması, lizinq əməliyyatlarının uçotunu təkmilləşdirilməsi, maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlara effektiv inteqrasiyasını təhlil edilməsindən ibarətdir. Məqalədə iki tikinti şirkətinin timsalında aparılmış kompleks təhlil nəticəsində lizinq əməliyyatları üzrə normativ-hüquqi bazanın və mühasibat uçotunun təkmilləşdirilməsi üçün effektiv yanaşmaların üzə çıxarılmasına dair təkliflər verilmişdir. Qeyd edilir ki, elmi məqalədə göstərilən müddəalar və əldə edilən nəticələr Azərbaycan qanunvericiliyinin MHBS ilə yaxınlaşmasına kömək edə bilər və MHBS 16 "Maliyyə icarəsi"nin tətbiqi lizinq şirkətləri üçün mühasibat uçotu proseduru xeyli asanlaşdıracaq. MHBS ilə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi arasındakı əsas ziddiyyətli məqamlar göstərilir, normativ bazanın təkmilləşdirilməsi və tikinti sahəsi üzrə lizinq əməliyyatlarının uçot problemlərinin aradan qaldırılması üçün tövsiyələr verilir.

Эльчин Бабаев

Анализ и оценка основных проблем учета лизинговых операций в строительной отрасли в Азербайджане

Резюме

Целью статьи является изучение основных проблем учета лизинговых операций, формирование устойчивой нормативно-правовой базы для осуществления лизинговых сделок, усовершенствование учета лизинговых операций, анализ эффективного интегрирования финансовых отчетов с международными стандартами в строительной отрасли. В статье, в результате проведенного комплексного анализа, на примере двух строительных компаний даны рекомендации по выявлению эффективных подходов для усовершенствования нормативно-правовой базы и бухгалтерского учета лизинговых операций. Отмечается, что указанные в научной статье положения и полученные результаты могут помочь сближению законодательства Азербайджана с МСФО и применению «Финансовой аренды» МСФО 16 значительно упростит порядок ведения бухгалтерского учета для лизинговых компаний.

Указаны основные противоречивые моменты между МСФО и законодательством Азербайджанской Республики, даны рекомендации по устранению учетных проблем лизинговых операций и усовершенствованию нормативной базы в строительной отрасли.

Elchin Babayev

**Analysis and assessment of the main problems of accounting for leasing operations
on the construction industry in Azerbaijan**

Summary

The main purpose of the scientific article is to study the main problems of accounting for leasing operations in construction, to form a stable regulatory framework for leasing operations, to improve the accounting of leasing operations, to analyze the effective integration of financial statements into international standards. The article provides suggestions for identifying effective approaches to improving the regulatory framework and accounting for leasing operations as a result of a comprehensive analysis of two construction companies. It is noted that the provisions of the scientific article and the results obtained can help bring Azerbaijani legislation closer to IFRS, and the application of IFRS 16 "Financial Leasing" will greatly simplify the accounting procedure for leasing companies. The main contradictions between IFRS and the legislation of the Republic of Azerbaijan are indicated, recommendations are given to improve the regulatory framework and eliminate the accounting problems of leasing operations in the field of construction.

Ədəbiyyat

1. Mürşüdlü F.F., Zeynalov Z.Q. Beynəlxalq bank biznesi: Lizinq komponenti // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Materialları 2013. № 4 s. 226-234.
2. "Azərbaycan - 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası. Bakı, 2012. 41 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (№ 779-IQ, 28 dekabr 1999-cu il).
4. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları 30.01.2017 Q-01
5. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, 2022

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 04.02.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 09.02.2022

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 25.05.2022

MÜƏSSİSƏ RİSKLƏRİNİN ARAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI**Zaur Əliyev***Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin (SOCAR-ın)**«Neftqazəlmətdəqiqatlayihə» İnstitutunun doktorantı**AZ 1122, Bakı şəhəri, Həsən bəy Zərdabi küçəsi 88A**e-poçt: Aliyev576@scientifictext.ru***Açar sözlər:** müəssisə, risk, araşdırılma, nəzəri, klassik, sahibkarlıq, maliyyə, tərif.**Ключевые слова:** предприятие, риск, исследование, теоретическое, классическое, предпринимательство, финансы, определение.**Keywords:** enterprise, risk, exploration, theoretical, classic, entrepreneurship, finance, definition.**Giriş**

Müəssisənin daxili və xarici mühitinin qeyri-müəyyənliyindən yaranan böhran və risk bir-biri ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Risklərin idarə edilməsi və təsirlərinin mümkün olan ən aşağı səviyyəyə endirilməsi müəssisəni böhrandan çıxara bilər. İqtisadi ədəbiyyatlarda çox vaxt «risk» və «qeyri-müəyyənlik» anlayışları arasında bir fərq qoyulmamasına baxmayaraq onlar fərqləndirilməlidir. Vəziyyətin qeyri-müəyyənliyi bir çox dəyişənlər, tərəfdaşlar və davranışları həmişə məqbul dəqiqliklə proqnozlaşdırıla bilməyən insanlarla müəyyən edilmişdir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti çərçivəsində qərar vermə prosesi qeyri-müəyyənlik şəraitində baş verir. Bunun səbəbi, iqtisadi agentlərin qərar qəbul etmək üçün lazım olan tam məlumatlara sahib olmaması və bütün mövcud məlumatları emal etmək qabiliyyətidir. Risk qeyri-müəyyənliyin göstəricisidir. Müəssisə risklərinin araşdırılması xüsusi aktuallıq kəsb etdiyinə görə onun nəzəri əsaslarının tədqiqinə böyük zərurət yaranmışdır.

1. Klassik sahibkarlıq risk nəzəriyyəsi

İqtisadiyyatda riskin nəzəri anlayışının başlanğıcı klassik siyasi iqtisadiyyatın ilk nümayəndələrinin işləri hesab edilə bilər (A.Smit, D.Rikardo, C.Mill). Klassik siyasi iqtisadiyyatın ilk nümayəndələri sahibkarlıq riskinin klassik nəzəriyyəsinə inkişaf etdirdilər və onların əsas fikirləri aşağıdakı kimi təqdim edilə bilər [1]:

- 1) sahibkarlıq mənfəəti qoyulan kapitalın faizindən, sahibkarın əmək haqqından və risk ödənişindən (sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar mümkün zərərin ödənilməsindən) ibarətdir;
- 2) mənfəət artan risklə artır, lakin daha aşağı nisbətində olur;
- 3) işçi risk daşımır, buna görə mənfəət yox, sabit əmək haqqı alır;
- 4) risk gözlənilən zərər miqdarı kimi şərh olunur.

Adam Smit sahibkarlıq mənfəəti ilə bağlı araşdırmalarında ilk dəfə sahibkarlıq gəliri strukturunda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar ola biləcək riskə görə kompensasiya şəklində «risk ödəməsi»ni təsbit etdi [2].

Klassik sahibkarlıq riski nəzəriyyəsinə risk seçilmiş qərar nəticəsində baş verə biləcək itkilərin riyazi gözləntisi ilə eyniləşdirilir. Buradakı risk bu qərarın icrası nəticəsində yaranan zərərdən başqa bir şey deyil [3, s. 74].

1930-cu ildə iqtisadçılar A.Marşall və A.Piqu sahibkarlıq riskinin neoklassik nəzəriyyəsinin əsaslarını inkişaf etdirdilər [4, 5]. Bu nəzəriyyənin əsasları aşağıdakılardan ibarətdir. Belə ki, qeyri-müəyyənlik şəraitində işləyən və mənfəəti təsadüfi dəyişən olan bir sahibkar saziş bağlayarkən iki meyarı rəhbər tutur [6, s. 240]:

- 1) gözlənilən mənfəətin ölçüsü;
- 2) mümkün olan dalğalanmalarının böyüklüyü.

Bir sahibkarın davranışı, neoklassik risk nəzəriyyəsinə görə, marjinal fayda anlayışı ilə şərtlənir [7, s. 15]. Bu o deməkdir ki, məsələn, eyni gözlənilən mənfəəti verən kapital qoyuluşları

olan iki variantın mövcud olması halında, sahibkar gözlənilən mənfəətin dalğalanmalarının daha az olduğu variantı seçir. Eyni tipli az sayda qərar verilsə, gözlənilən mənfəətdən kənarlaşmaların qarşılıqlı olaraq bərabərləşəcəyini gözləmək olmaz, çünki bu halda çoxlu sayda qanun tətbiq edilmir. Buna görə bir sahibkar qərar verərkən mənfəətdəki dalğalanmaları nəzərə almalı və eyni nəticəni verən, lakin daha az dalğalanma ilə xarakterizə olunan bir həll variantı seçməlidir.

Neoklassik nəzəriyyəyə görə, bir sahibkar üçün eyni gözlənilən ölçüdə, lakin mümkün dalğalanmalarla əlaqəli düzgün qazanc daha az maraqlıdır. Neoklassik risk nəzəriyyəsinin daha da inkişaf etdirilməsi Macarıstanlı iqtisadçılar T.Baçkai, D.Messen və digərlərinin əsərlərində davam etdirildi və riskin mahiyyətini qərarın verilməsi naminə hədəfdən kənara çıxma ehtimalında görürlər [8, s. 14-15].

İnstitusional və sosioloji istiqamətdə D.K.Gelbreyt iqtisadiyyatı iqtisadi və xarici iqtisadi amillərin, xüsusən də texniki və iqtisadi amillərin təsiri altında qurulan təsərrüfat subyektləri arasındakı əlaqələrin qurulduğu bir sistem hesab edir. Bu istiqamətdə elmi-texniki tərəqqinin təsiri altında müasir cəmiyyətin transformasiyasına müstəsna əhəmiyyət verilir.

Bundan əlavə, böyük bir firma üçün əsas məqsəd istiqaməti riski minimuma endirmək, yəni bazardan minimum asılılığa nail olmaqdır: «Firma satdığı məhsullara və aldığı məhsullara nəzarəti həyata keçirməlidir. Planlaşdırmanı bazarın yerinə qoymalıdır» [9, s. 62]. Gelbreyt D.K., planlamanın müasir sənayenin obyektiv bir ehtiyacı olduğu qənaətinə gəlir. O, planlaşdırma ehtiyacını istehsal texnologiyasının çətinləşməsi, yeni texnologiyaya qoyulan investisiyaların əhəmiyyətli dərəcədə artması və istehsalın təşkili üçün tələblərin artması ilə izah edir.

Mövzunu təkamül və tarixi yönümdən nəzərdən keçirməyə imkan verən institusional nəzəriyyə baxımından risk problemi nəzərə alınmaqla, müəyyən bir risk qrupunun mövcudluğunun həmişə sabit bir fenomen olmadığı ortaya çıxdı. İqtisadi sistemin bir çox digər xüsusiyyətləri kimi, risklər də istehsal gücünün inkişafı səbəbindən dinamik dəyişikliklərə məruz qalır. Sosial-iqtisadi inkişafın müxtəlif mərhələləri (aqrar, sənaye, post-sənaye) özünəməxsus risk qrupları ilə xarakterizə olunur və qoruyucu qurumlara fərqli tələbat yaradır [10].

2. Risklərin idarə edilməsi prosesində qeyri-müəyyənlik problemi

Müasir iqtisadi nəzəriyyə çərçivəsində qeyri-müəyyənlik probleminə diqqəti cəlb edən ilk alimlərdən biri Çikaqo Universitetinin iqtisadçısı Frank Nayt (1885-1972) idi. İqtisadiyyatda «cəngavər qeyri-müəyyənliyi» ölçülməz və hesablanmasız mümkün olmayan riskdir. Cəngavər qeyri-müəyyənliyi 1921-ci ildə nəşr olunan «Risk, qeyri-müəyyənlik və mənfəət» adlı əsərində risk və qeyri-müəyyənliyi fərqləndirən Frank Naytın şərafinə adlandırılmışdır [11]. O, əsərində bu təklifi irəli sürmüşdür: «Bütün həqiqi mənfəət qeyri-müəyyənliklə bağlıdır». Beləliklə, F.Nayt öz fikrini o dövrdə hökm sürən iqtisadi nəzəriyyənin əleyhinə çıxardı, onun əsas istiqaməti mütləq əminlik şəraitində və ya müəyyən edilmiş ehtimal qanunlarından istifadə edərək qərar qəbul etmək idi.

Eyni zamanda F.Nayt riskin iki növünü müəyyən etmişdir [12, s. 56]:

1) obyektiv ehtimalı ölçülən və sığortalana bilən risklər (bu cür risklər mənfəətdən çıxılan istehsal xərcləri maddəsinə çevrilir);

2) obyektiv ehtimalı hesablanmayan risklər və ya «sahibkarlar üçün xüsusi gəlirin mövcudluğunu izah edən əsl qeyri-müəyyənlik».

F.Nayt konsepsiyasına görə, risk ölçülə bilən qeyri-müəyyənlikdir. Bir sahibkar gələcəkdə işinin bəzi əsas parametrlərini (nəticələrini, şərtlərini) «qabaqcadan» və ya «təxmin ed» bilər. Qeyri-müəyyənlik, ehtimalların düzgün paylanmasını təşkil etmək üçün heç bir yolun olmaması ilə əlaqədardır və obyektiv və ya subyektiv ölçməyə borcludur.

Müasir iqtisadi nəzəriyyədə risk kateqoriyası qeyri-müəyyənliyin göstəricisi və ya oxşarı rolunu oynayır. Risk və qeyri-müəyyənlik anlayışları arasındakı fərq və mövqe ilə əlaqəli şərhlər də fərqlidir (qərar verən şəxs müəyyən hadisələrin baş verməsi üçün kəmiyyət ehtimal şərtlərini bilir ya yox?). Risk seçim azadlığının əks tərəfi kimi çıxış edir və alternativlərin olmaması da riskin olmaması deməkdir. Qeyri-müəyyənlikdən fərqli olaraq risk ölçülə bilən bir kəmiyyətdir və onun kəmiyyət ölçüsü əlverişsiz nəticənin olma ehtimalıdır.

Qeyri-müəyyənlik, hərəkətlərin nəticələrinin deterministik olmadığı və bu amillərin nəticələrə mümkün təsir dərəcəsinin bilinmədiyi amillərin olmasını ehtimal edir (məsələn, natamam və ya qeyri-dəqiq məlumatdır) [13].

Aşağıdakı yanaşma mövzunun qərar verərkən sahib olduğu məlumatdan və bu məlumatın formasından asılı olaraq qeyri-müəyyənliyi təsnifatlaşdırır (tam məlumat çatışmazlığından başlayaraq məntiqi pozitivizm problemləri ilə bitən). Risklərin idarə edilməsi prosesi bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir, onun obyektiv və subyektiv qeyri-müəyyənlikləri zəif strukturlaşması və mövcudluğu ilə əlaqədardır:

- «risk» termininin qeyri-müəyyənliyi, riskin müxtəlif təzahürləri və mənfəi nəticələrin aradan qaldırılması üçün müxtəlif vəziyyətin kontekstləri ilə əlaqəli və predmet sahəsinə aid anlayışlar arasında əlaqələrin dəqiq olmamasına səbəb olur;

- informasiya aktivləri üçün yaranan təhlükələr haqqında statistik məlumatların olmaması ilə bağlı ilkin məlumatın natamamlığı qiymətləndirmə tapşırıqlarında obyektiv qeyri-müəyyənliyin olmasına və risklərin idarə edilməsinə gətirib çıxarır;

- risklərin qiymətləndirilməsi prosesində istifadə olunan əksər parametrlər və idarəetmə qərarlarının işlənilib hazırlanması, dəqiq xüsusiyyətlərə malik olmayaraq yalnız şifahi şəkildə ifadə edildiyinə görə bu problemin həllinin zəif reallaşmasına gətirib çıxarır [14, s. 23].

Risk və mükafat arasındakı əlaqə iqtisadi riskin mahiyyətini anlamaq üçün əsasdır. Sahibkar qeyri-müəyyənlik qarşısında risk almağa hazırdır, çünki zərər riski ilə yanaşı əlavə gəlir əldə etmək ehtimalı da var. Daha az risk ehtiva edən bir həll seçə bilərsiniz, lakin eyni zamanda ortaya çıxan mənfəət daha az olacaq və ən yüksək risklə mənfəət ən yüksək dəyərə sahib olacaq.

Sahibkarlıq riskinin olması əslində iqtisadi azadlığın əks tərəfidir, bunun üçün bir növ ödənişdir. Eyni zamanda, bir sahibkarın azadlığı digər sahibkarların azadlığı ilə müşayiət olunur, buna görə də bazar münasibətləri inkişaf etdikcə qeyri-müəyyənlik və sahibkarlıq riski artır.

3. Ən çox yayılmış tərifləri ümumiləşdirərək risklərə ümumi baxışlar

Riskin çoxsaylı təriflərini təhlil edərək, riskli bir vəziyyət üçün xarakterik olan aşağıdakı əsas məqamları ayırd etmək olar - bu hadisənin təsadüfi təbiəti, alternativ həllərin olması, nəticələrin və gözlənilən nəticələrin ehtimalları, itkilər ehtimalı və əlavə mənfəət ehtimalı məlumdur və ya müəyyən edilə bilər.

Beləliklə, «risk» kateqoriyası, müəssisənin əlavə xərclər şəklində zərər çəkəcəyi və ya gözlədiyindən daha aşağı gəlir əldə edəcəyi təhlükəsi olaraq və ya başqa bir şəkildə deyə bilərik ki, risk, resurslardan səmərəli istifadə üçün hazırlanmış variantla müqayisədə potensial olaraq ehtimal olunan resurs itkisi və ya az gəlir əldə etmək təhlükəsi müəyyən olunur.

Riskin ən çox yayılmış təriflərini ümumiləşdirərək onların ümumi ortaq baxışları müəyyən edildi:

1) hazırda və gələcəkdə arzu edilməyən, ya da daha az arzu edilən nəticənin potensial ehtimalı [15, s. 111];

2) uğurlu nəticə əldə etmək ümidi ilə həyata keçirilən fəaliyyətlər [16, s. 21];

3) mümkün olan təhlükə və ya uğursuzluq [17, s. 342];

4) bir neçə alternativ olan vəziyyətdə bu və ya digər seçimin səhv və ya müvəffəqiyyət ehtimalı [18, s. 89];

5) subyektin və qeyri-müəyyənlik şərtlərinin həyata keçirdiyi xüsusi bir fəaliyyət forması [19, s. 17];

6) müəyyən hadisələrin nəticələrinin qeyri-müəyyənliyi [20, s. 75];

7) planlaşdırılan gəlirin, mənfəətin, itkilərin, çatışmazlıqların olma ehtimalı [21, s. 182].

Beləliklə, maliyyə risklərinin müəyyən edilməsinə dair müxtəlif yanaşmaları öyrənərək aşağıdakı nəticələrə gəlmək lazımdır:

1. Risk hərəkətlə əlaqələndirilir, yəni yalnız sahibkarlıq fəaliyyətinin olduğu yerdə yaranır;

2. Risk, nəticəsini dərhal proqnozlaşdırmaq çətin olan və nəticəsi ehtimal xarakterli olan fəaliyyətlərlə əlaqədardır, buna görə də risk seçimlə əlaqələndirilir;

3. Riskin nəticələri axırda özünü göstərir, yəni risk qarşıya qoyulan hədəfdən kənara çıxmaqdır.

Maliyyə risklərinin müəyyən edilməsinə dair müxtəlif yanaşmalara nəzər yetirdikdən sonra isə risklərin növlərinə baxaq. Hər hansı bir iqtisadi fəaliyyətdə həmişə müəyyən təsərrüfat əməliyyatlarının xüsusiyyətlərindən yaranan pul itkisi təhlükəsi var. Bu baxımdan daha ətraflı araşdırmaq məqsədilə bütün risklər aşağıdakı qruplara bölünür [19, s. 40]:

1) texnogen risklər, bunlar işin, texniki sistemlərin nasazlığının və ya hərəkətsizliyinin nəticəsi olan risklərdir (texnologiyaların, yanğınların, istehsalın keyfiyyətinin və məhsuldarlığının pisləşməsi və s.);

2) təbii fəlakətlərlə (fırtına, zəlzələ, daşqın və digər iqlim fəlakətləri) əlaqədar ekoloji risklər;

3) iqtisadi fəaliyyətlə, yəni, bizneslə (ticarət, maliyyə, nəqliyyat və s.) və iqtisadi proseslərin nəticələri ilə (rəqabətin artması, inflyasiya, valyuta və s.) əlaqəli risklər;

4) insan amili ilə əlaqəli risklər, o cümlədən birbaşa işçilərlə əlaqəli risklər (işdən çıxarılma, əlillik, təqaüdə çıxma və s.), habelə işçilərin hərəkətləri ilə bağlı risklər (səhvlər, qəzalar və s.);

5) siyasi risklər, yəni, iqtisadi siyasət riskləri (vergitutma, dövlət tənzimlənməsi, iqtisadi təcrübəyə təsir edən qaydalar və məhkəmə presedentləri ilə bağlı risklər);

6) sosial risklər - bu cür mənfi sosial hadisələrin ortaya çıxma risklərini ifadə edən, cinayət, obyektlərin təhlükəsizliyinin pozulması, mənfi sosial xarici təsirlər kimi və s. müəyyən bir obyekt və ya vəziyyət üçün nəzərə alınan riskin nə qədər tipik olduğunu nəzərə almaq vacibdir.

Yaranma tezliyinə görə risk növləri aşağıdakı kimidir:

- əsas risk, yəni bu obyektə və ya vəziyyətə xas olan və ya təbii (sosial) qanunlara əsaslanan müntəzəm risklər (xüsusən də avtomobil qəzaları və ya bitkilərin dolu ilə məhv edilməsi riskləri) [22];

- hərdənbir olan (sporadik) risk, yəni son dərəcə nadir hadisələr və fors-major səbəb olduğu nizamsız risk, çox aşağı bir ehtimalla həyata keçirilən bir riskdir (məsələn, meteoritin düşməsi nəticəsində əmlakın məhv olması) [23].

Risklər xalis və möhtəkirdir (spekulyativ). Xalis risklər zərər və ya sıfır nəticə əldə etmək imkanı deməkdir. Möhtəkir risklər həm müsbət, həm də mənfi nəticələr əldə etmək imkanında ifadə olunur.

Risklər maliyyə axınının hərəkəti ilə əlaqədar yaranır və maliyyə mənbələri bazarlarında əsasən faiz, valyuta, kredit, kommersiya, investisiya riskləri şəklində özünü göstərir. Adətən, müəyyən bir risk vəziyyətinin yaranmasının səbəbi vəziyyətin qeyri-müəyyənliyinə səbəb olan bəzi mənbələr (amillər) deməkdir. Risk üçün bu cür mənbələr birbaşa iqtisadi fəaliyyət, sahibkarın öz hərəkətləri və xüsusi bir bilik növü olan məlumat hesab olunur [24].

Buna görə də, baş vermə xarakterinə görə iqtisadi risk aşağıdakı kimi fərqlənir: sahibkarın şəxsiyyəti ilə bağlı risk; məlumat çatışmazlığından yaranan risk.

Təsərrüfat riski, sahibkarın xüsusi qabiliyyətləri sayəsində stoxastik şərtlərin mənfi təsirlərini azaltmaq və bu şərtlər altında sahibkarlıq gəlirləri əldə etmək imkanları və ehtiyacları sayəsində işin aparılmasıdır.

Sahibkarın şəxsiyyəti ilə əlaqəli risk, bütün sahibkarların sahibkarlıq sahəsində fərqli biliklərə, iş aparmaqda fərqli bacarıq və təcrübəyə, fərdi əməliyyatların risk dərəcəsi üçün fərqli tələblərə malik olması ilə müəyyən edilir.

4. Sahibkarlıq subyektlərində risklərin bir neçə mövqedən təsnifləşdirilməsi

Riskləri obyektiv (xarici) və subyektiv (daxili) risklərə bölmək olar. Sonuncular qeyri-dəqiq məlumatların, qiymətləndiricilərin səhvlərinin və s. istifadəsi ilə bağlıdır.

Obyektiv risklərə aşağıdakılar daxildir:

1. Bazar riski - xalis əməliyyat gəlirinin artımına təsir edən bazar şərtlərində (icarə haqqı, kommunal xidmətlər, kommunal xərclər və digər əməliyyat xərcləri) risklərin dəyişməsidir;

2. Maliyyə riski - xalis əməliyyat gəlirinin öz kapitalına aid payının azalması riskidir;

3. Kredit riski - bu riskin səviyyəsi borc vəsaitlərinin nisbətindən və kredit müqaviləsinin xarakterindən asılıdır;

4. Kapital bazarının riskləri - bankların faiz dərəcələrinin, kapitalın gəlirlilik nisbətlərinin dəyişməsi daşınmaz əmlakın bazar dəyərinin dəyişməsinə səbəb ola bilər;

5. İnflyasiya ilə əlaqəli risklər - gözlənilməz (proqnozlaşdırıla bilməyən və hesablamada nəzərə alınmayan) inflyasiya dəyişiklikləri icarə dəyərinin artmasına, əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin azalması ilə geriye çevrilməsinə səbəb ola bilər;

6. Likvidlik riski - ağlabatan müddət ərzində daşınmaz əmlakın bazar dəyəri ilə nağd pula çevrilməsində gözlənilməz çətinliklərdir;

7. Ekoloji vəziyyətin dəyişmə riski - icarəyə, alqı-satqı, əlavə xərclərə (abadlıq, səs-küydən qorunma, ventilyasiya) olan tələbatın təsiri;

8. Hüquqi risklər - vergi qanunvericiliyində dəyişikliklər, zonalaşdırma qaydaları, tikinti və s.

9. Daşınmaz əmlakın səriştəsiz idarə edilməsi riskləri.

Kateqoriyalardan, mənbələrdən, idarə olunma yanaşmalarından asılı olmayaraq demək olar ki, bütün risklər aşağıdakı kimi bir neçə mövqedən təsnifləşdirilə bilər:

1. Statik və dinamik risklər. Dinamik risk, bir təşkilatın həyat qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edə bilməyən, həm yaxşı, həm də pis üçün performansın təsadüfi dalğalanma riskidir. Bir qayda olaraq, bunlar təşkilat tərəfindən qəbul edildikdə bir-biri ilə zəif qarşılıqlı əlaqədə olan möhtəkir risklərdir.

Statik risk - təşkilatın sonrakı fəaliyyəti, müəyyən fəaliyyət sahələrinin, fərdi layihələrin həyat qabiliyyəti təhlükə altında olan hadisələrin və vəziyyətlərin riskidir. Bu, yüksək keyfiyyətli, fəlakətli itkilər riskidir və nəticədə təşkilat artıq əvvəlki kimi fəaliyyət göstərə bilməyəcəkdir.

2. Sistemli və systemsiz risklər. Sistemli risk, bir modeldə əhəmiyyətli hesab edilən amillərlə əlaqəli riskdir. Sistemli risklər, risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsində əsas tədqiqat predmetidir [25].

Systemsiz risk mənbələri və həssaslığı risk qiymətləndirmə və idarəetmə modeli çərçivəsində nəzərə alınmayan bir riskdir. Adekvat bir model qurarkən sistematik olmayan risklər əhəmiyyətli itkilərə səbəb olmamalı və çoxlu sayda risklər bir-biri ilə əlaqəli olmamalıdır. Risk qiymətləndirmə və idarəetmə problemlərini həll edərkən sistematik olmayan risklər, bir qayda olaraq, nəzərə alınmır.

3. Şəxsi və marjinal risklər. Bir əməliyyatın, müəyyən bir fəaliyyətin xaricində və daxilində olan bir maliyyə alətinin, portfelin risk qiymətləndirmələrinin təsnifatıdır.

Şəxsi risk - əməliyyatın kontekstindən və ya maliyyə alətinin aid olduğu portfeldən ayrı bir maliyyə aləti riskinin qiymətləndirilməsidir.

Marjinal risk - qiymətləndirilən əməliyyat və ya maliyyə aləti əlavə edildikdə bir fəaliyyət riskinin, bütövlükdə portfelin qiymətləndirilməsinin dəyişəcəyi məbləğdir. Marjinal risk mənfəəli ola bilər. Riskin idarəetmə prosedurlarının həyata keçirilməsində ən çox maraqlı doğuran marjinal riskdir, lakin onu əldə etmək texniki cəhətdən şəxsi riski almaqdan daha çətinidir.

Nəticə

Risk nəzəriyyəsi sahəsindəki araşdırmaların ümumiləşdirilməsi və iqtisadiyyatın real sektorundakı müəssisələrin fəaliyyətinin mövcud reallıqlarının təhlili bizə risklərin aşağıdakı təsnifatını təklif etməyə imkan verir [26, 27, 28, 29, 30, 31, 32]:

- işgüzar risklər - şirkətin ümumi maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi, kapitalının dəyərinin azalması (səhmlər, istiqrazlar) ilə əlaqəli risklər;

- müəssisə rəhbərliyinin (o cümlədən qərar qəbul edərkən), işçilərinin səhvləri nəticəsində yaranan təşkilati risklər; daxili nəzarət sisteminin problemləri, zəif işlənmiş iş qaydaları və s., yəni müəssisənin işinin daxili təşkili ilə əlaqədar risklər;

- bazar riskləri iqtisadi mühitin qeyri-sabitliyi ilə əlaqəli risklərdir (məhsulların qiymətinin dəyişməsi nəticəsində maliyyə itkisi riski, valyuta mübadiləsi riski, likvidliyi itirmək riski və s.);

- kredit riskləri - qarşı tərəfin öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirməməsi riski;

- hüquqi risklər - qanunvericiliyin ya ümumiyyətlə nəzərə alınmaması, ya da əməliyyatın gedişində dəyişdirilməsi ilə əlaqədar olan zərərli risklərdir; müxtəlif ölkələrin qanunlarına ziddiyyət

təşkil edən risklər; səhv tərtib edilmiş sənədlərin riski, bunun nəticəsində qarşı tərəf müqavilənin şərtlərinə əməl etməmək vəziyyətində qalırlar və s.;

- texniki və istehsal riskləri - ətraf mühitə zərər vurma riski (ekoloji risk); qəza, yanğın, dağıntı riski; dizayn və quraşdırma səhvləri, istehsal texnologiyaları və proseslərinə uyğun gəlməməsi, bir sıra tikinti riskləri və s.

Zaur Əliyev

Müəssisə risklərinin araşdırılmasının nəzəri əsasları

Xülasə

Müəssisə risklərinin araşdırılması xüsusi aktualıq kəsb etdiyinə görə onun nəzəri əsaslarının tədqiqinə böyük zərurət yaranmışdır. Bu baxımdan klassik sahibkarlıq risk nəzəriyyəsi və risklərin idarə edilməsi prosesində qeyri-müəyyənlik problemi araşdırılmışdır. Riskin ən çox yayılmış tərifləri ümumiləşdirilərək məqalədə onların ümumi ortaq cəhətləri müəyyən edildi.

Məqalədə maliyyə risklərinin müəyyən edilməsinə dair müxtəlif yanaşmalara nəzər yetirdikdən sonra risklərin növləri tədqiq olunmuşdur. Hər hansı bir iqtisadi fəaliyyətdə həmişə müəyyən təsərrüfat əməliyyatlarının xüsusiyyətlərindən yaranan pul itkisi təhlükəsi var. Bu baxımdan, müəllif daha ətraflı araşdırmaq məqsədilə bütün riskləri qruplaşdırmışdır. Kateqoriyalardan, mənbələrdən, idarə olunma yanaşmalarından asılı olmayaraq demək olar ki, bütün risklər məqalədə təklif olunduğu kimi bir neçə mövqedən təsnifləşdirilə bilər. Risk nəzəriyyəsi sahəsindəki araşdırmaların ümumiləşdirilməsi və iqtisadiyyatın real sektorundakı müəssisələrin fəaliyyətinin mövcud reallıqlarının təhlili müəllifə risklərin təsnifatını təklif etməyə imkan verir.

Заур Алиев

Теоретические основы исследования рисков предприятия

Резюме

В связи с особой актуальностью изучения рисков предприятия возникает большая потребность в изучении его теоретических основ. В связи с этим изучена проблема классической теории бизнес-рисков и неопределенности в процессе управления рисками. В статье обобщаются наиболее распространенные определения риска и выявляются их общие стороны.

В статье исследуются виды рисков после рассмотрения различных подходов к определению финансовых рисков. Любая экономическая деятельность всегда сопряжена с риском потери денег из-за характера определенных бизнес-операций. Для более детального изучения данного вопроса были сгруппированы все риски. Независимо от категорий, источников и подходов к управлению практически все риски можно классифицировать с нескольких позиций, как это предлагается в статье. В результате обобщения исследований в области теории риска и анализа существующих реалий деятельности предприятий реального сектора экономики предложена классификация рисков.

Zaur Aliyev

Theoretical foundations of the exploration of enterprise risks

Summary

Due to the fact that the study of enterprise risks was of particular relevance, there is significant demand for the study of its theoretical foundations. In this regard, the classical theory of entrepreneurial risk and the problem of uncertainty in the risk management process were investigated. The most common definitions of risk are summarized and their common views are identified in the article.

In the article, the types of risks have been investigated after considering various approaches to the definition of financial risks. In any economic activity, there is always a risk of monetary losses arising from the specifics of certain business operations. In this regard, the author has grouped all risks in order to examine them in more detail. Almost all risks, regardless of categories, sources, approaches to management, can be classified from several positions, as proposed in the article. Generalization of

research in the field of risk theory and analysis of the current realities of the activities of enterprises in the real sector of the economy allow the author to offer a classification of risks.

Ədəbiyyat

1. Агапова, И.И. История экономических учений / Ирина Ивановна Агапова. - М.: Магистр, - 2019. - 301 с.
2. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов (Серия Великие экономисты и менеджеры) / Переводчик Клюкин П.Н. - М.: Эксмо, - 2020. - 1056 с.
3. Ядгаров, Я.С. История экономических учений / Я.С.Ядгаров. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, - 2020. - 474 с.
4. Маршалл, А. Основы экономической науки / Перевод: В. Бомкин, Валерий Рысин, Р. Столпер. - М.: Эксмо, - 2007. - 832 с.
5. Пигу, А.С. Экономическая теория благосостояния. М.: Прогресс, - 1985. - 456 с.
6. Носова, С.С. Экономическая теория / Светлана Сергеевна Носова. - 4-е изд., стер. - М.: КНОРУС, - 2017. - 792 с.
7. Экономическая теория / М.П.Козулько [и др.]; под общ. ред. Т.С.Силюк. - Брест: БрГУ, - 2016. - 153 с.
8. Музалевский, А.А. Управление риском / А.А.Музалевский. - СПб.: РГГМУ, - 2020. - 56 с.
9. Гэлбрейт, Д.К. Новое индустриальное общество / Д.К.Гэлбрейт - М.: Эксмо, - 2008. - 1200 с.
10. Габуева, Л.А. Экономические основы российского здравоохранения. Институциональная модель / Л.А.Габуева, В.М.Шипова, О.Ю.Александрова. - М.: Дело, - 2018. - 326 с.
11. Knight, F.H. Risk, uncertainty and profit / F.H.Knight. - New York: Hart, Schaffner and Marx, - 1921. - 388 p.
12. Найт, Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль: Пер. с англ. М.Я.Каждана; Научный редактор перевода В.Г.Гребенников. - М.: Дело, - 2003. - 360 с.
13. Архипов, А.П. Страхование и управление рисками. Проблемы и перспективы / А.П.Архипов, Н.П.Кузнецова, С.А.Белозеров. - М.: Проспект, - 2021. - 528 с.
14. Выборнова, О.Н. Управление рисками обработки информации на основе экспертных оценок: / Дисс. ... канд. экон. наук. / - Астрахань: АГТУ, 2017. - 174 с.
15. Hənkışiyev, V.A. Sığorta fəaliyyətinin əsasları / V.A.Hənkışiyev. - B.: İqtisad Universiteti, - 2006. - 274 s.
16. Вяткин, В.Н. Риск-менеджмент / В.Н.Вяткин, В.А.Гамза, Ф.В.Маевский. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрайт, - 2019. - 365 с.
17. Лаврушин, О.И. Банковские риски / О.И.Лаврушин, И.В.Ларионова, Н.И.Валенцева [и др.]. - М.: Кнорус, - 2021. - 362 с.
18. Жуковский, В.И. Оценка рисков и многошаговые позиционные конфликты / В.И.Жуковский, М.Е.Салуквадзе. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрайт, - 2019. - 305 с.
19. Кунин, В.А. Управление рисками промышленного предпринимательства (теория, методология, практика) / В.А.Кунин. - СПб.: Санкт-Петербургской академии управления и экономики, - 2011. - 184 с.
20. Пименов, Н.А. Управление финансовыми рисками в системе экономической безопасности / Н.А.Пименов. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрайт, - 2019. - 326 с.
21. Поляк, Г.Б. Финансовый менеджмент / Г.Б.Поляк. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрайт, - 2019. - 456 с.
22. Касьяненко, Т.Г. Анализ и оценка рисков в бизнесе / Т.Г.Касьяненко, Г.А.Маховикова. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрайт, - 2019. - 381 с.];
23. Страхование / Е.Г.Князева [и др.]. - Екатеринбург: Урал. ун-та, - 2019. - 241 с.
24. Aggarwal, A. Model risk - daring to open up the black box / A.Aggarwal, M.V.Beck, M.Cann [et al.] // British Actuarial Journal, - 2016. - vol. 21, no. 2, p. 229-296
25. Белов, П.Г. Управление рисками, системный анализ и моделирование: [в 3 частях] / П.Г.Белов. - М.: Юрайт, - ч. 1. - 2019. - 211 с.

26. Пасько, Е.А. Страхование и управление рисками / Е.А.Пасько.- Ставрополь: СКФУ, - 2017. - 129 с.
27. Binita, K.C. Multi-hazard climate risk projections for the United States / K.C.Binita, J.M.Shepherd, Anthony W.King [et al.] // Natural Hazards, - 2021. - Vol. 105. Issue 2, - p. 1963-1976.
28. Christiansen, M.C. Stress scenario generation for solvency and risk management / M.C.Christiansen, L.F.B.Henriksen, K.J.Schomacker [et al.] // Scandinavian Actuarial Journal, - 2016. - Issue 6, - p. 502-529.
29. Fung, D.W.H. The Implications of the China Risk-Oriented Solvency System on the Life Insurance Market / D.W.H Fung, D.Jou, A.J. Shao [et al.] // Geneva Papers on Risk and Insurance: Issues and Practice, - 2018. - v. 43, - p. 615-632.
30. Страхование и управление рисками / Г.В. Чернова [и др.]. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрайт, - 2019. - 767 с.
31. Шахов, В.В. Теория и управление рисками в страховании / В.В.Шахов, В.Г.Медведев, А.С.Миллерман. - М.: Финансы и статистика, - 2018. - 224 с.
32. Архипов, А.П. Страхование и управление рисками: проблемы и перспективы / А.П.Архипов, А.Н.Базанов, С.А.Белозеров [и др.]. - М.: Проспект, - 2017. - 528 с.

Мәқалә redaksiyaya daxil olmuşdur: 04.02.2022

Тәkrar işlәнmәyә göndәrilmişdir: 08.02.2022

Çap üçün qәbul olunmuşdur: 25.05.2022

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ ОСВОБОЖДЕННЫХ ОТ АРМЯНСКИХ ОККУПАНТОВ ТЕРРИТОРИЙ АЗЕРБАЙДЖАНА

Эльдар Абиев

*Азербайджанский Государственный Экономический Университет
Международный центр магистратуры и докторантуры, магистрант
АЗ 1007, город Баку, ул. Аббас Саххат 45А
e-почта: abiyev_201@mail.ru*

Açar sözlər: marketing, işğal, iqtisadiyyat, infrastruktur, sənaye, kənd təsərrüfatı, təsnifat, sənaye sahələri, inkişaf.

Ключевые слова: маркетинг, оккупация, экономика, инфраструктура, промышленность, сельское хозяйство, классификация, отрасли промышленности, развитие.

Keywords: marketing, occupation, economy, infrastructure, industry, agriculture, classification, industries, development.

Экономика каждого региона или же страны, во многом, определяется тем, за счет каких источников и средств живут члены общества, а также, насколько полно удовлетворяются их базовые и прочие потребности. Это значит, что экономика каждой семьи и хозяйственных субъектов складывается из множества компонентов и непосредственно зависит от того, как на том или ином уровне учитываются законы и закономерности хозяйствования, связанные с распределением и перераспределением добываемых жизненно необходимых и других ресурсов между членами общества. В современное время основными базовыми элементами экономики регионов и стран являются создаваемые на их территории инфраструктура, промышленность и сельское хозяйство [3, 116-126]. Как мы считаем, в результате второй Карабахской войны на отвоеванных от армянских захватчиков территориях Азербайджанской Республики, именно эти приведенные сферы деятельности и отрасли материального производства, как ведущие стратегически важные отрасли национальной экономики, должны развиваться в первую очередь. Развитие данных отраслей приведет к повышению уровня занятости трудоспособного населения, улучшению из социально-экономического положения, а также к значительному повышению степени военно-стратегической, в том числе продовольственной, финансовой и прочей безопасности страны. Постараемся раскрыть научные основы изучения состояния и перспектив развития выше обозначенных направлений сфер экономического потенциала освобожденных от армянских захватчиков территорий Азербайджана. Однако, прежде необходимо иметь в виду следующее:

1. Отторжение и последовательный захват бывшей Нагорно-Карабахской Автономной Области (НКАО) с территорией 4,4 тыс. кв. км., а также семи прилегающих к нему районов (Физулинского, Джебраильского, Зангиланского, Губадлинского, Лачинского, Кельбаджарского и Агдамского) с территорией, превышающей границы бывшего НКАО почти в 3 раза, фактически началось с осени 1988 года и было завершено к лету 1993 года.

2. Из указанных территорий Азербайджана были выдворены свыше одного миллиона этнических азербайджанцев, которые примерно тридцать лет ютились в различных уголках своего отечества на правах вынужденных переселенцев.

3. На захваченных землях Азербайджанской Республики все азербайджанское мусульманское наследие, в том числе здания, где жили люди, размещались школы, больницы, дома культуры, музеи и мечети, в том числе все объекты производственной и социальной инфраструктуры были полностью разграблены и уничтожены.

4. В настоящее время вся отвоеванная от армянских экстремистов территория, за исключением г.Ханкенди и прилегающих к нему поселений, усеяна противопехотными и противотанковыми минами, на зачистку которой могут уйти годы, т.к. армянская сторона, продолжая свой геноцид против нашего народа, отказывается предоставлять карты минных полей;
5. Армянское руководство, продолжает претворять в жизнь свои фашистские устремления, направленные против нашего народа и государства, ежедневно устраивая вооруженные провокации своими диверсионными группами и военными на юго-западных рубежах нашей страны, т.е. угрозы и вызовы со стороны западных враждебных соседей и их зарубежных покровителей не утихают, а обретают новые формы;
6. Население, отвоеванных в результате 44-х дневной войны от армянских захватчиков юго-восточных районов Азербайджана, примерно тридцать лет тому назад жили и работали в условиях социалистических общественно-экономических отношений. В настоящее же время, т.е. после победы над Арменией, экономика и жизнь людей, возвращающихся на эти земли, должны быть обустроены на основе условий и принципов рыночной экономики;
7. В соответствии с программой, принятой по инициативе Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева, освобожденные от захватчиков земли будут восстанавливаться на основе самых передовых инновационных технологий. Намечается, что эти продвинутые современные технологии будут охватывать системы организации управления, производства работ, транспортного и логистического обеспечения, строительства, и в целом воссоздания отраслей национальной экономики с учетом опыта передовых стран мира в этой области.

Можно предположить, что приведенные мероприятия будут проводиться на основе определенного алгоритма (рис. 1).

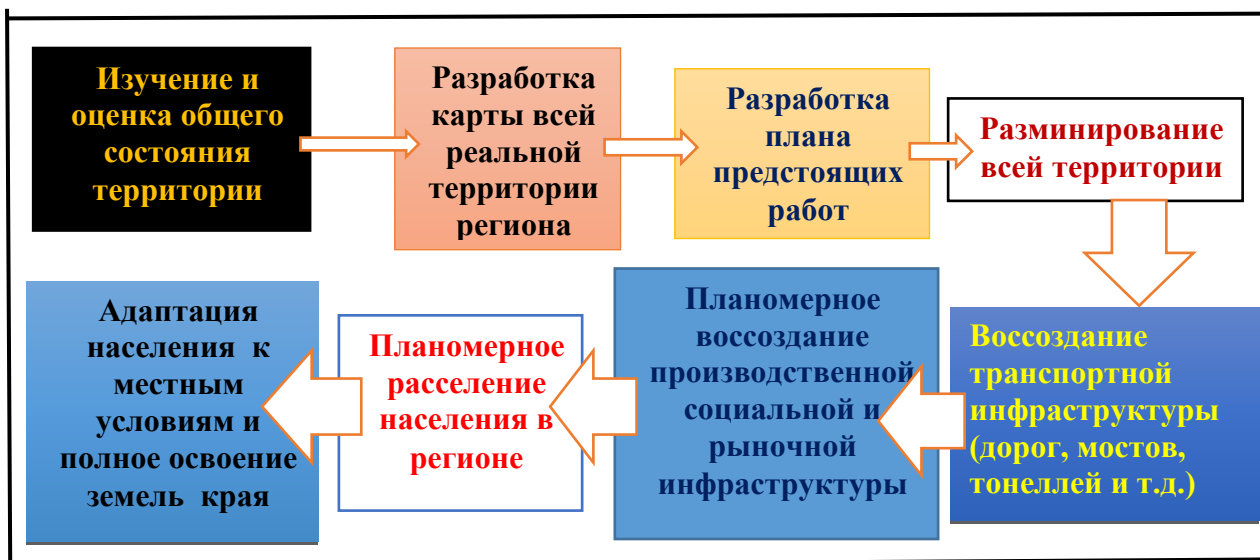

Рисунок 1. Алгоритм последовательного восстановления экономики и инфраструктуры освобожденных от армянских сепаратистов территорий Азербайджанской Республики

Как следует из приведенного рисунка 1, восстановление экономики и инфраструктуры освобожденных от армянских сепаратистов территорий Азербайджанской Республики в реальности начнется после очистки региона от мин и не взорвавшихся боеприпасов с укрепления транспортной инфраструктуры.

Слово инфраструктура латинского происхождения, образующегося из сочетания двух слов инфра (*infra* — «ниже», «под»- «основание», «фундамент»), структура (*structura* — «строение», «расположение»-«составные части», «внутреннее содержание») [5].

Опираясь на несколько расплывчатое приведенное определение, можно установить, что в социальной сфере, а также во всех отраслях национальной экономики, в том числе в каждой

общественно-экономической системе, не исключая капиталистическую систему хозяйствования (рыночную экономику), необходимо создавать собственную инфраструктуру. Последняя, т.е. формируемая инфраструктура, как некая подсистема, будет призвана обеспечивать формирование и работоспособность того или иного социального, производственного, рыночно ориентированных и прочих объектов. Именно поэтому под инфраструктурой принято понимать определенный комплекс взаимосвязанных и взаимно дополняющих друг-друга предприятий и организаций, возможно систем связи, управленческих и других структур, создающих общие условия в процессе формирования и обеспечения жизнедеятельности социальной, производственной и рыночной сфер.

Сформированные в отдельных регионах и странах мира, отрасли и элементы инфраструктуры фактически играют определяющую роль в обеспечении их военно-стратегической безопасности. Поэтому, по степени развития отраслей инфраструктуры можно судить об уровне экономического развития, а также о степени развития науки, техники и технологии, уровне жизни населения и о многом другом.

По этой причине развитие инфраструктурных подразделений, таких, как дороги, системы обеспечения водой, связью, электроэнергией и прочими средствами, должны четко планироваться с учетом демографического фактора, перспектив развития экономики регионов на основе генерального плана развития и размещения производительных сил в отдельных странах. При всем этом, инфраструктурные проекты должны по особой схеме последовательно претворяться в жизнь так, чтобы проводимые работы не были помехой в реализации прочих инфраструктурных, строительных и других проектов [1, 44-49].

Отрасли инфраструктуры имеют межотраслевое и межгосударственное значение. Поэтому они должны быть рассчитаны на функционирование в течение длительного периода времени и удовлетворение растущих потребностей в них не только одной страны, но и прочих стран региона и даже континента. В частности, транспортная инфраструктура, Азербайджанской Республики, должна обеспечивать все потребности в грузоперевозках не только нашей страны, но и других стран мира.

Для нашей страны развитие инфраструктуры – это не только решение экономических и военно-стратегических задач, но и обеспечение занятости части трудоспособного населения, устойчивый источник сокращения зависимости госбюджета от добычи и продажи нефти и газа.

Стоит отметить, что развитие инфраструктуры должно во времени несколько опережать развитие отдельных отраслей национальной экономики, т.к. без соответствующего инфраструктурного обеспечения создаваемые предприятия, организации, объекты бизнеса др. не смогут функционировать и развиваться. И еще, если отрасли инфраструктуры обеспечивают жизнедеятельность ведущих отраслей национальной экономики – промышленности, сельского хозяйства, строительства и других отраслей, то и эти отрасли должны самым близким образом участвовать в создании необходимых им и другим подразделений инфраструктуры.

С учетом роли в обеспечении жизнедеятельности тех или иных объектов, инфраструктуры могут делиться на жизненно важные (первостепенные) и не столь важные (второстепенные) составляющие.

Традиционно, т.е. в зависимости от специфики и характеров прикладных объектов, инфраструктуру принято делить на три основные уровня (рис. 2).

Рисунок 2. Классификация инфраструктур, в зависимости от специфики и характеров, принадлежащих к ним объектов [5]

Наряду с приведенным рисунком, стоит обратить внимание на то, что каждая отрасль национальной экономики, а также отдельные предприятия и организации, как каждый дом и квартира должны создавать собственную инфраструктуру с переходами на инфраструктурные сети, носящие межотраслевой, социальный и рыночный характер [6].

Инфраструктура рыночной экономики считается важной специфической подсистемой капиталистической общественно - экономической системы. Инфраструктура рыночной экономики на основе функционального признака делится на торговую-посредническую, финансово-кредитную, экономико-информационную, экономико-правовую и внешнеэкономическую инфраструктуры. На основе системы обслуживания рынков такая инфраструктура может включать в себя структуры общерыночного и универсального характеров, в т. ч. сеть хранилищ и торговых точек, обслуживающих несколько рынков и отдельные рынки [2, 5-14].

С учетом пространственного размещения и функционирования рыночная инфраструктура может делиться на национальную и международную, региональную и межрегиональную, сельскую, районную и городскую инфраструктуры.

На основе форм собственности выделяются следующие разновидности рыночной инфраструктуры: частная, муниципальная, государственная формы собственности.

Из уроков истории мы знаем, что каждая общественно-экономическая система формирует собственную инфраструктуру социальной сферы, производства, транспорта, коммуникаций, институциональных структур и др. Это всецело относится и к инфраструктуре капиталистической системы хозяйствования, т.е. рыночной экономики, которая обслуживает потоки материальных ресурсов, а также финансовых ресурсов, различных услуг, ценных

бумаг, трудовых ресурсов, распределяемых и перераспределяемых в пределах границ данной системы общественно-экономических отношений [7].

Промышленность считается самой крупной отраслью национальной экономики каждой страны. Именно промышленность создает средства труда, а соответственно, мощную технико-технологическую базу для развития всех других отраслей экономики и обеспечения общей военно-стратегической безопасности каждой страны. Поэтому не случайно Общенациональный лидер нашей страны Гейдар Алиев отмечал: «Страна, имеющая сильную экономику, на все способна!».

Промышленность включает в себя полную цепочку создания различных продуктов, в том числе машин, механизмов, оборудования, инструментов, строительных материалов, одежды и обуви для населения, продуктов питания и многого другого, начиная от добычи сырьевых ресурсов и заканчивая производством готовых изделий для производственного и личного потребления со стороны членов общества [4, 316-344].

Стоит напомнить, что до первой Карабахской войны почти все промышленные предприятия данной зоны были интегрированы в единый экономический комплекс Азербайджанской Республики того времени. Сейчас же, т.е. после второй Карабахской войны все некогда развитые отрасли промышленности полностью или частично уничтожены. В настоящее время стоит другая проблема - проблема восстановления и дальнейшего развития этих и других отраслей на основе новых инновационных технологий и их реинтеграцию в национальную экономику современной Азербайджанской Республики.

В годы советской власти, т.е. до начала первой войны в этом многострадальном регионе, бывшая Нагорно - Карабахская Автономная Республика имела прочные транспортно-коммуникационные и экономические связи почти со всеми экономическими районами остальной части Азербайджана, и в первую очередь с равнинным Карабахом. При всем этом, большинство действующих в тот период производственных и прочих структур в НКАО функционировали, как филиалы крупных предприятий столицы Азербайджана г. Баку. К примеру, в 1985 году только 8% сырья для коконов, поступающего на крупную шелковую фабрику в Ханкенди, производилось в самом Нагорном Карабахе. Остальные 92% доставлялись из других регионов Азербайджана. Если на долю Республики Армения в 1986 г. приходилось лишь 0,3% объема внешнеэкономических связей и 1,4% импорта Нагорно-Карабахской области, то ее экспорт в Азербайджан составлял 33,3% [9].

Наряду с отмеченным, Ханкенди (бывший Степанакерт), как центр бывшей Нагорно-Карабахской автономной области, был напрямую связан с азербайджанскими железными и автомобильными дорогами и с транспортно-коммуникационной системой республики в целом. Расстояние от Ханкенди до Баку по железной дороге составляло 392 км. (В период оккупации часть этой железной дороги - участок Барда-Ханкенди - была полностью разрушена. После отвоевания захваченных земель планируется восстановление данного участка).

Сельское хозяйство является самой существенной составляющей национальной экономики каждой страны, в том числе Азербайджанской Республики, т.к. именно эта отрасль выступает ведущей базовой сферой обеспечения населения продуктами питания, а прочих отраслей экономики - сырьевыми ресурсами.

Между тем, как утверждали классики экономической науки, процесс производства только тогда считается завершенным, если готовая продукция доводится до конечного потребителя. Это значит, что до и после производства сельскохозяйственной продукции становится необходимым выполнять работы, связанные с созданием требуемых первичных условий производства в данной отрасли, например, подготовка почвы для посева; приобретение и хранение семян и различных удобрений; проведение посевных и поливных работ; уборка, перевозка и обеспечение сохранности собранного урожая и многое другое. Поэтому, в период интенсивного развития науки, техники и технологии, т.е. в современное время, эффективность сельскохозяйственного производства во многом определяется

наличием, как сопутствующих, так и поддерживающих ее функционирование отраслей и сфер деятельности.

Сельское хозяйство представляет собой соответствующую совокупность отраслей, прямо или косвенно связанных с производством пищевых продуктов для населения и корма животных, а также сырья для пищевой промышленности и других отраслей материального производства.

Стоит отметить, что на состояние и развитие сельского хозяйства и сопутствующих этой сфере отраслей непосредственное влияние оказывает общественно-экономическая система, сформированная в той или иной стране. В этом контексте, наша страна обрела свою независимость 28 мая 1918 года, после объявления первой на востоке Азербайджанской Демократической Республики, а восстановила ее 18 октября 1991 года.

Путь к развитию сельского хозяйства, как и других секторов экономики Азербайджана, из-за Карабахского конфликта и захвата со стороны Армении порядка 20% территории нашей страны, был весьма сложным.

Стоит также напомнить, что на оккупированной армянами территории нашей страны имелись сотни памятников природы, а также уникальных видов флоры и фауны. Захваченные горные массивы Малого Кавказа площадью почти в 246,7 тыс. га были и остаются крупнейшими лесными массивами нашей страны, из которых 5,35 %, т.е. 13197 га. уничтожены армянскими вандалами. При всем этом, к настоящему времени, по всей республике 890 тыс. га природных участков включены в состав особо охраняемых территорий. Из последних почти 5% или 42997 га поныне находятся на отвоеванных от армянских вандалов землях Азербайджанской Республики, где тысячи деревьев вырублены и уничтожены армянами, а редким породам растений и животного мира нанесен вред, для устранения которого потребуются десятилетия [9].

В целях охраны природного ландшафта, редкой флоры и фауны на оккупированных территориях Малого Кавказа был создан ряд заповедников и заказников, среди которых Басичайский заповедник и Лачинский заповедник. Басичайский заповедник был создан в 1974 году в Басичайском ущелье, т.е. на недавно освобожденных территориях Зангилана на юго-западе Азербайджана. Площадь заповедника составляет 107 га. Охраняемым объектом здесь является платан восточный. Вдоль реки на 12 км протянулся платановый лес. Растущим здесь деревьям восточного платана, занесенным в Красную книгу примерно 500 лет.

Другой, Лачинский заказник площадью 21,4 тыс. га, созданный в далеком 1961-м году, порядка тридцати лет находился под армянской оккупацией. В данном заповеднике охранялись горные козлы, косули, кабаны, куропатки и прочая дичь.

Природа и ландшафт всего Карабаха, в особенности города Шуша, не просто очаровательны, но и благоприятны для привлечения туристов. Растущий только здесь красивейший и неповторимый цветок Хары Бюль-бюль является символом всего современного освобожденного Карабаха.

Формирование рынка сельскохозяйственной продукции зависит от функционирования различных звеньев: сельского хозяйства, системы заготовок, хранения, переработки, розничной и оптовой торговли и др. Задачи, стоящие перед ними, обеспечивают единство процесса доведения произведенной продукции до потребителя. Развитие потребительского рынка необходимо для того, чтобы производственно-сбытовая деятельность предприятий и организаций в агропромышленном производстве ориентировалось на удовлетворение запросов конкретных потребителей.

Сегодня высшее руководство Азербайджанской Республики, учитывая современные тенденции развития рынка сельхозпродукции в мире, ставит задачу дальнейшего укрепления продовольственной безопасности страны. Выполнение этой стратегической задачи требует, чтобы помимо мероприятий по повышению эффективности технологии производства, совершенствовать практику заготовки и реализации сельскохозяйственной продукции, а также продовольственных изделий в том числе. Решению этой задачи может способствовать

изучение и прогнозирование рыночной ситуации, в том числе изучение спроса, выявление различных групп потребителей, конкуренции и др., то есть использование принципов и методов маркетинга.

В целях более эффективного и ускоренного обустройства экономики и социальной жизни в Азербайджанской Республике, в том числе на освобожденных землях в Юго-восточной части страны, в соответствии с указом Президента Ильхама Алиева от 7 июля 2021 года, произведено новое разделение экономических районов внутри нашего государства. Так, если раньше территория Азербайджанской Республики делилось всего на 10 экономических районов то, в связи с новыми вызовами и угрозами, а также со значимыми для нашего народа явлениями и процессами, на карте страны были проведены ряд изменений, приведших к выделению 14-ти экономических районов, в том числе двух из них на освобожденных территориях (табл. 1).

Таблица 1

Площадь, население и экономические районы Азербайджанской Республики после 7 июля 2021 года [12, 13]

№№ п/п	Экономические районы	Площадь тыс. км ²	Население (2015) тыс. чел.	Плотность населения, чел. (4 : 3)	Города и районы, входящие в состав экономических районов
1	2	3	4	5	6
1	Бакинский	2,140	2204,20	1030,00 чел.	г. Баку.
...
8	<i>Карабахский</i>	7,330	653,50	89,15 чел.	<i>Агджабединский, Агдамский, Бардинский, Физулинский, Ходжалинский, Ходжавендский, Шушинский и Тертерский административные районы и город Ханкенди.</i>
9	<i>Восточно - Зангезурский</i>	6,420	244,00	38,01 чел.	<i>Джебраильский, Кельбаджарский, Губадлинский, Лачинский и Зангиланский административные районы.</i>
Итого		86,570	9593,00	110,81 чел.	

На основе официальных статистических данных авторами рассчитана плотность населения, в приведенных экономических районах страны. Так, на каждом квадратном километре страны в среднем было сосредоточено 111 человек. Самая высокая сгущенность населения наблюдалась в Бакинском экономическом районе (1030 человек на один кв. км). На каждом квадратном километре вновь созданного Карабахского и Восточно – Зангезурского экономических районов не проживало, а находилось на учете 89 и 38 человек, соответственно. Конечно, все эти и другие сведения, а также информационные материалы должны быть учтены при развитии производственной, социальной и рыночной инфраструктуры данных регионов.

В связи с ограниченностью возможностей освещения перспектив всех приведенных направлений инфраструктуры, мы постараемся осветить возможности приведения транспортной инфраструктуры Карабахского и Восточно – Зангезурского экономических районов в соответствие с общей транспортной сетью остальной части нашей страны.

Заметим, что юго – западные территории Азербайджанской Республики являются континентальной частью страны и в данном регионе нет крупных рек и водных бассейнов, где бы можно было бы развивать водный транспорт. Поэтому, здесь весьма актуально развитие инфраструктуры автомобильного и железнодорожного транспорта, которые традиционно выступали основой для развития прочих отраслей инфраструктуры, в том числе и всей экономики Азербайджанской Республики.

В целях изучения состояния и степени развития отраслей инфраструктуры используются различные показатели, названные именами создавших их ученых. К примеру, для оценки уровня развития транспортной инфраструктуры территорий применяются различные коэффициенты. Наиболее распространенными из них являются коэффициенты Энгеля, Гольца, Успенского, Василевского и других авторов (табл. 2).

Таблица 2

Некоторые формулы расчета степени развития транспортной инфраструктуры в отдельных регионах и странах [11]

№№ п/п	Коэффициенты	Формула	где:
1	Энгеля	$d = \frac{L}{\sqrt{SH}}$	L – общая длина транспортных путей (км); S – площадь территории (тыс. кв. км); Н – численность населения (тыс. чел.).
2	Гольца	$d = \frac{L}{\sqrt{SP}}$	П – число населенных пунктов.
3	Успенского	$d = \frac{L}{\sqrt[3]{SHt}}$	где t – общий вес отправляемых грузов.
4	Василевского	$d = \frac{L}{\sqrt[3]{SHG}}$	Q – общий вес произведенной продукции.

Формулы Гольца и Успенского являются интерпретацией коэффициента, выведенного Энгелем, а показатель Василевского – это чуть измененный вариант коэффициента Успенского.

В современной Азербайджанской Республике практически одинаково хорошо развита материально - техническая база, как автомобильного и железнодорожного транспорта, так и водного и трубопроводного. При этом, протяженность магистральных железных путей составляет 2125 км, а автомобильных дорог с твердым покрытием - 29 210 км. На основе приведенных данных можно рассчитать коэффициент Энгеля, который во многих странах мира считается наиболее популярным. Итак, по Азербайджанской Республике коэффициент Энгеля равняется 34,38 ($\frac{2125+29210}{\sqrt{86,57 \times 9593}}$). Данный коэффициент Энгеля считается общим по Азербайджану. Можно рассчитать протяженность автомобильных и железных дорог, которые при необходимости могут быть проведены в экономических районах страны. Если отмеченное взять за основу, тогда, в частности, в Карабахском экономическом районе общая протяженность автомобильных и железных дорог должна составить 2379,47 км ($L = 34,38 \times \sqrt[3]{7,33 \times 653,5}$) а в Восточно – Зангезурском экономическом районе 1360,72 км ($L = 34,38 \times \sqrt[3]{6,42 \times 244}$).

Заметим, что в составе всех дорог доля магистральных автомобильных дорог с твердым покрытием по Азербайджану в целом составляет 93,22% [29210 км : (2125 км +29210 км)], а железных - 6,78% [2125 км : (2125 км +29210 км)]. При экстраполяции этих показателей на всю страну и территории, протяженность автомобильных дорог в Карабахском экономическом районе составит 2029 км (2379,44-350), а длина железных дорог 350 км (2379,44 x 6,78%), соответственно.

В Восточно – Зангезурском же экономическом районе протяженность автомобильных дорог с твердым покрытием должна будет составить 1160,06 км (1360,72 км -200,7 км), а длина железных дорог 200,7 км (1360,76 км x 6,78%), соответственно.

Как мы уже отмечали, восстановление и формирование транспортной инфраструктуры на очищенных от армянских оккупантов территориях Азербайджанской Республики даст

возможность относительно ускоренными темпами проводить строительство объектов производственной, социальной и рыночной инфраструктуры, направленных на создание всех необходимых условий для возвращения полноценной жизни в эти края.

Если учесть, что во вновь созданные Карабахский и Восточно – Зангезурский экономические районы должны вернуться примерно 1 млн. человек, то для них по современным меркам, сложившимся у нас в стране, нужно построить и сдать в эксплуатацию около 20 млн. кв.м. жилых площадей, т.е. по 20 кв.м. на одного жильца. Последнее потребует по самым скромным подсчетам инвестиций на сумму 2 млрд. дол. США, т.е. минимум 100 \$ на каждый кв. м. При всем этом, необходимо будет создать рабочие места для 250 тыс. человек, т.е. хотя бы для одного кормильца в каждой семье.

В целом, как показывают расчеты, для полного обустройства переселяемого населения в Карабахский и Восточно – Зангезурский экономические районы и реинтеграции этих территорий в национальную экономику Азербайджанской Республики потребуется порядка шести млрд. дол. США, на освоение которых уйдет примерно 10 и более лет.

В современное время эффективность производства и сбыта сельскохозяйственной продукции во многом определяется использованием маркетинга. Однако, как показывают исследования, в Азербайджане по тем и иным причинам маркетинг сельхозпродукции недостаточно развит.

В этом плане, перед НИИ сельского хозяйства и специалистами-маркетологами Азербайджана считается целесообразным поставить и решить следующие основные задачи:

- глубоко проанализировать изменения в составе, структуре и численности населения и тенденции изменения их потребностей в продукции сельского хозяйства;
- создать в стране систему распределения государственных заказов по фермерским хозяйствам на производство и закупку различных стратегически необходимых видов сельхозпродукции;
- определиться с системами организации маркетинга на рынке сельскохозяйственной продукции;
- организовать деятельность аграрных бирж, нацеливающих деятельность бизнеса в аграрном секторе на получение заказов, производство и реализацию продукции сельскохозяйственного происхождения;
- проанализировать состояние и перспективы развития инфраструктуры производства и реализации сельскохозяйственной продукции на уровне регионов и страны в целом.

Выводы

Как показывает опыт стран с относительно устойчивой и динамично развивающейся экономикой, в процессе развития экономики освобожденных от армянских оккупантов регионов нашей страны, в первую очередь, необходимо решить следующие проблемы:

1. За счет динамичного и пропорционального развития экономики обеспечить устойчивый рост экономики;
2. Наряду с производственной и социальной инфраструктурой особое внимание обратить созданию инфраструктуры рыночной экономики (банков, страховых институтов, налоговых и таможенных служб, рекламных агентств, товарных и прочих бирж, ярмарок и т.д);
3. В соответствии со скоротечными изменениями во внешней рыночной среде, а также в связи с новыми вызовами и угрозами быть готовым к непрерывному совершенствованию межотраслевой и внутриотраслевой структуры отраслей национальной экономики на основе передовых инновационных технологий организации управления производством, государственного и регионального управления.
4. В целях комплексного, системного и научного решения проблем, связанных с обеспечением возвращения населения в родные края, создать специальный государственный переселенческий комитет.
5. Для обеспечения принципа добровольности переселения азербайджанцев в Карабахский и Восточно – Зангезурский экономические районы, целесообразнее использовать

экономические рычаги материальной поддержки, такие, как создание рабочих мест, выделение так называемых подъемных, отпуск льготных ипотечных кредитов для строительства жилья и других средств для развития малого и среднего бизнеса, сокращение налогов и др.

6. Развитие экономики юго-западных регионов страны лучше будет начинать с исследования состояния и освоения приисков золотодобычи и месторождений прочих цветных металлов, залежей сырья строительных материалов, приносящих высокие доходы и, соответственно финансовые ресурсы, необходимые для развития экономики края.

7. Учитывая опустошенность отвоеванных от армянских агрессоров земель, привлечь местных и иностранных специалистов для проектирования транспортных коммуникаций, а также местоположения объектов производственной, социальной и рыночной инфраструктуры.

8. Посевные площади и пастбища Карабахского и Восточно – Зангезурского экономических районов использовать для развития многоотраслевых и крупных специализированных сельскохозяйственных предприятий в форме агропарков, укрепляющих стратегически важную продовольственную безопасность страны.

Eldar Abiyev

Azərbaycanın erməni işğalçılarından azad edilmiş ərazilərində iqtisadiyyatın vəziyyəti və inkişaf perspektivlərinin təhlili

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanın erməni qəsbkarlarından azad edilmiş rayonlarında iqtisadiyyatın infrastrukturunun, sənayesinin və aqrar sektorunun vəziyyətinin və inkişaf perspektivlərinin öyrənilməsinə diqqət yetirilir. Aydınlıq gətirmək və tədqiqatın əhatə dairəsini genişləndirmək üçün iqtisadiyyatın təyin edilmiş əsas elementlərindən ibarət olan obyektlərin təsnifatları verilmişdir.

Tədqiqata başlamazdan əvvəl erməni işğalı və geri alınmış ərazilərin iqtisadiyyatının yenidən qurulması ilə bağlı tarixi və bir sıra amillərin nəzərə alınması tövsiyə olunur.

Эльдар Абиев

Анализ состояния и перспектив развития экономики освобожденных от армянских оккупантов территорий Азербайджана

Резюме

В статье исследуются состояние и перспективы развития инфраструктуры, промышленности и аграрного сектора экономики на освобожденных от армянских захватчиков регионах Азербайджана. Для ясности и в целях раскрытия масштабов исследования приводятся классификации объектов выше обозначенных базовых элементов экономики.

Прежде, чем начать исследование рекомендуется учесть историю и ряд факторов, связанных с армянской оккупацией и воссозданием экономики отвоеванных территорий.

Eldar Abiyev

Analysis of the state and prospects for the development of the economy of the territories of Azerbaijan liberated from the Armenian invaders

Summary

The article focuses on the scientific foundations of the study of the state and prospects for the development of infrastructure, industry and the agricultural sector of the economy in the regions of Azerbaijan liberated from the Armenian invaders. For clarity and in order to reveal the scope of the study, classifications of objects above the designated basic elements of the economy are given.

Before starting the study, it is recommended to take into account the history and a number of factors related to the Armenian occupation and the reconstruction of the economy of the reclaimed territories.

Литература

1. Quliyev E N. Ölkənin iqtisadi inkişafı problemləri.-İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika № 3-4 (2007). Bakı: "İqtisad Univesiteti" nəşriyyatı. 2008, səh. 44-49.
2. Ибрагимов, Л.А. Инфраструктура товарного рынка : учеб. пособие / Л.А. Ибрагимов.- 2-е изд., перераб. и доп. — Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2015 .— 360 с.
3. Носова, Светлана Сергеевна. Экономическая теория : учебник / С.С. Носова. — 4-е изд., стер. — Москва: КНОРУС, 2017. - 792 с. (116-126)
4. Экономика предприятия (организации) [Электронный ресурс] : учебное пособие. – Эл. изд. - Электрон. текстовые дан. (1 файл pdf: 501 с.). - Нижний Новгород: НОО "Профессиональная наука", 2018. – Режим доступа <http://scipro.ru/conf/enterpriseconomy.pdf>.
5. https://gufo.me/dict/economics_terms/%D0%98%D0%9D%D0%A4%D0%A0%D0%90%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%A3%D0%9A%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%90
6. https://studref.com/516014/ekonomika/klassifikatsiya_harakteristika_elementov_infrastruktury
7. <http://www.topknowledge.ru/econteoriya/1914-klassifikatsiya-otraslej-materialnogo-proizvodstva.html>
8. <https://studizba.com/lectures/115-selskoe-hozjajstvo-i-pischevaja-promyshlennost/1617-jekonomika-i-organizacija-proizvodstva-na-predpriyatijah-pischevoj-promyshlennosti/30438-2-klassifikacija-otraslej-narodnogo-hozjajstva-i-promyshlennosti.html>
9. <https://report.az/ru/analitika/promyshlennyj-potencial-karabaha-i-vostochnogo-zangezura/>
10. https://azertag.az/ru/xeber/Vusal_Gasymly_Karabah_obladaet_bolshim_ekonomicheskim_potencialom-1621969
11. <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-sostoyaniya-transportnoy-infrastruktury-regiona/viewer>
12. <http://interfax.az/view/839245>
13. https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 08.03.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 11.03.2022

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 25.05.2022

**2022-Cİ İLİN I RÜBÜNÜN YEKUNU ÜZRƏ ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI
İNKİŞAFINA DAİR GÖSTƏRİCİLƏR**

MAKROİQTİSADI GÖSTƏRİCİLƏR

Göstəricinin adı	2022-ci ilin yanvar-mart ayları, faktiki	2022-ci ilin yanvar-mart ayları 2021-ci ilin yanvar-mart aylarına nisbətən, faizlə	<u>Məlumat üçün</u> 2021-ci ilin yanvar-mart ayları 2020-ci ilin yanvar-mart aylarına nisbətən, faizlə
A	1	2	3
Ümumi Daxili Məhsul, milyon manat	30 037,0	106,8	98,7
o cümlədən qeyri neft-qaz ÜDM	15 009,9	110,3	102,1
Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM, manat	2 990,9	106,4	98,2
Sənaye məhsulu, milyon manat	20 585,8	103,9	96,4
o cümlədən qeyri neft-qaz sənayesi	4 599,9	118,1	111,9
Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər, milyon manat	2 440,7	90,5	80,6
o cümlədən qeyri neft-qaz sektoruna	1 442,5	110,1	67,8
ondan qeyri neft-qaz sənayesinə	195,7	67,6	98,3
Kənd təsərrüfatı məhsulu, milyon manat	1 153,1	103,4	102,2
o cümlədən: bitkiçilik	67,8	114,4	102,5
heyvandarlıq	1 085,3	102,8	102,2
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, milyon ton	49,3	105,7	92,0
Nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınması, milyon sərnişin	345,1	136,3	57,5
İnformasiya və rabitə xidmətləri, milyon manat	604,4	114,7	102,5
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi, milyon manat	10 998,4	103,1	98,9
Əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlər, milyon manat	2 112,3	105,2	88,6
Dövlət büdcəsinin gəlirləri, milyon manat	7 009,6	122,2	73,4
Dövlət büdcəsinin xərcləri, milyon manat	5 629,5	101,9	105,1
Dövlət büdcəsinin profisiti, milyon manat	1 380,1	x	x
Əhalinin nominal gəlirləri, milyon manat	16 000,5	118,9	98,9
Əhalinin hər nəfərinə düşən nominal gəlirlər, manat	1 593,2	118,5	98,4
Əhalinin banklardakı əmanətləri, 2022-ci il 01 aprel vəziyyətinə, milyon manat	10 372,0	127,3	98,7

A	1	2	3
Kredit qoyuluşları, 2022-ci il 01 aprel vəziyyətinə, milyon manat	18 007,8	122,3	94,2
o cümlədən vaxtı keçmiş kreditlər	685,2	74,6	66,2
Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	809,0	113,4	95,8
İstehlak qiymətlərinin indeksi	x	112,4	104,0
Əhalinin sayı, 2022-ci il 01 aprel vəziyyətinə, min nəfər	10 167,2	100,4	100,5
Xarici ticarət dövriyyəsi ¹⁾, mlyn. ABŞ \$			
faktiki qiymətlərlə	12 194,2	172,1	105,6
müqayisəli qiymətlərlə	x	109,5	85,4
o cümlədən: ixrac			
faktiki qiymətlərlə	9 267,1	203,6	111,8
müqayisəli qiymətlərlə	x	116,8	91,7
ondan qeyri-neft ixracı			
faktiki qiymətlərlə	727,2	145,0	116,4
müqayisəli qiymətlərlə	x	132,1	103,1
idxal			
faktiki qiymətlərlə	2 927,1	115,6	96,0
müqayisəli qiymətlərlə	x	96,3	75,7

Qeyd:

- 1) Hesabat dövründə gömrük orqanlarında qeydiyyatı aparılmış, lakin gömrük rəsmiləşdirilməsi tam başa çatdırılmamış ixrac olunan

ÜMUMİ DAXİLİ MƏHSUL İSTEHSALI

milyon manat

	Yanvar-mart		2022-ci ilin yanvar-mart ayları əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən, faizlə
	2022	2021	
Ümumi Daxili Məhsul	30037,0	19181,9	106,8
o cümlədən:			
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	653,7	566,0	103,4
Sənaye	16241,8	7871,5	102,6
o cümlədən:			
mədənçıxarma sənayesi	14142,7	6309,1	99,0
emal sənayesi	1715,0	1252,6	120,8
elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	336,0	268,6	102,2
su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	48,1	41,2	110,2
Tikinti	1111,5	1029,9	105,6
Ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri	2375,1	2029,5	104,0
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	1740,1	1435,8	120,5
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	405,2	163,6	220,8
İnformasiya və rabitə	401,4	350,0	114,7
Digər sahələr	4708,9	3964,5	105,2
Məhsula və idxala xalis vergilər	2399,3	1771,1	110,4

MALİYYƏ MƏNBƏLƏRİ ÜZRƏ ƏSAS KAPİTALA YÖNƏLDİLMİŞ VƏSAİTLƏR

	2022-ci ilin yanvar-mart aylarında, milyon manat	Əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən (müqayisəli qiymətlərlə), faizlə	Ümumi yekunda xüsusi çəkisi, faizlə
Cəmi	2440,7	90,5	100,0
o cümlədən:			
Müəssisə və təşkilatların vəsaitləri	1508,9	80,1	61,8
Bank kreditləri	42,0	18,1	1,7
Büdcə vəsaitləri	599,7	2,3 d.	24,6
Büdcədən kənar dövlət fondlarının vəsaitləri	-	-	-
Əhalinin şəxsi vəsaiti	198,6	96,7	8,1
Sair vəsaitlər	91,5	77,2	3,8

**İQTİSADİYYATIN SAHƏLƏRİ ÜZRƏ ƏSAS KAPİTALA YÖNƏLDİLMİŞ
VƏSAİTLƏRİN DƏYƏRİ**

İqtisadiyyatın sahələri	2022-ci ilin yanvar-mart aylarında, milyon manat	Əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən (müqayisəli qiymətlərlə), faizlə	Ümumi yekunda xüsusi çəkisi, faizlə
Cəmi	2440,7	90,5	100,0
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	58,3	85,7	2,4
Sənaye o cümlədən:	1193,9	71,3	48,9
Mədənçıxarma sənayesi	946,1	74,2	38,7
Emal sənayesi	160,4	47,3	6,6
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	77,7	141,7	3,2
Su təchizatı; tullantıların təmizlənməsi və emalı	9,7	182,6	0,4
Tikinti ondan mənzil tikintisi	445,2 172,8	84,4 82,2	18,2 7,1
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	16,0	41,9	0,7
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	607,4	2,9 d.	24,9
o cümlədən:			
nəqliyyat	607,2	2,9 d.	24,9
poçt və kuryer fəaliyyəti	0,2	24,9 d.	0,0
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	12,9	4,4 d.	0,5
İnformasiya və rabitə	31,6	103,1	1,3
ondan rabitə	30,6	101,9	1,3
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	40,7	4,8 d.	1,7
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	0,4	96,1	0,0
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	3,2	2,9	0,1
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	9,8	126,3	0,4
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	14,1	3,0 d.	0,6
Təhsil	1,9	19,8	0,1
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	3,4	72,4	0,1
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	1,7	3,7 d.	0,1
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	0,2	63,0	0,0

PƏRAKƏNDƏ TİCARƏT DÖVRIYYƏSİNİN MƏHSULLAR ÜZRƏ STRUKTURU

	2022-ci ilin yanvar-mart ayları, milyon manat	2022-ci ilin yanvar-mart ayları 2021-ci ilin yanvar-mart aylarına nisbətən, faizlə
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi	10 998,4	103,1
o cümlədən:		
ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları	6 212,3	102,6
toxuculuq məhsulları, geyim və ayaqqabılar	1 665,8	100,3
elektrik malları və mebellər	519,5	100,6
kompyuterlər, telekommunikasiya avadanlıqları və çap məhsulları	125,6	185,7
əczaçılıq məhsulları və tibbi ləvazimatlar	264,7	121,2
avtomobil benzini və dizel yanacağı	572,8	111,4
digər qeyri-ərzaq malları	1 637,7	99,7

İQTİSADİYYATA KREDİT QOYULUŞU

	2022-ci il aprel 1-i vəziyyətinə, milyon manat	Əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən, faizlə
Kredit qoyuluşları – cəmi	18007,8	122,3
o cümlədən:		
qısamüddətli	3430,1	133,1
uzunmüddətli	14577,7	120,0
Ödəmə vaxtı keçmiş kreditlər	685,2	74,6
Kreditlərin ümumi həcmində vaxtı keçmiş kreditlərin xüsusi çəkisi, %-lə	3,8	x

DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN GƏLİRLƏRİ

	2022-ci ilin yanvar-mart ayları, milyon manat *	yekuna görə faizlə	ÜDM-də payı, faizlə
Gəlirlər – cəmi	7013,1	100,0	23,35
o cümlədən:			
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	323,4	4,61	1,08
Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	1047,3	14,93	3,49
Torpaq vergisi	6,1	0,09	0,02
Əmlak vergisi	61,1	0,87	0,20
Əlavə dəyər vergisi	1758,3	25,07	5,85
Sadələşdirilmiş vergi	77,1	1,10	0,26
Aksiz	306,6	4,37	1,02
Yol vergisi	33,0	0,47	0,11
Mədən vergisi	35,8	0,51	0,12
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	327,1	4,66	1,09
Digər daxilolmalar	3037,3	43,31	10,11

* Dövlət borcu və zəmanəti üzrə öhdəliklərin Təminat Fondunun daxilolmaları nəzərə alınmaqla ilkin məlumatlar əsasında

DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN XƏRCLƏRİ

	2022-ci ilin yanvar- mart ayları, milyon manat	yekuna görə faizlə	ÜDM-də payı, faizlə
Xərclər – cəmi	5629,5	100,0	18,74
o cümlədən:			
Ümumi dövlət xidmətləri	869,0	15,4	2,89
Müdafiə və milli təhlükəsizlik	888,2	15,8	2,96
Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq - mühafizə və prokurorluq	457,0	8,1	1,52
Təhsil	819,1	14,6	2,73
Səhiyyə	451,5	8,0	1,50
Sosial müdafiə və sosial təminat	823,3	14,6	2,74
Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən təbiiyyəti, gənclər siyasəti və bu qəbildən olan digər fəaliyyət	83,0	1,5	0,28
Mənzil və kommunal təsərrüfatı	33,2	0,6	0,11
Kənd təsərrüfatı	268,6	4,8	0,89
Ətraf mühitin mühafizəsi	38,9	0,7	0,13
İqtisadi fəaliyyət	801,7	14,2	2,67
Əsas bölmələrə aid edilməyən xidmətlər	96,0	1,7	0,32

NƏQLİYYAT SEKTORUNDA YÜK DÖVRİYYƏSİ

	2022-ci ilin yanvar-mart aylarında	2021-ci ilin müvafiq dövründə	2021-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən, faizlə
Cəmi	21 113,4	20 693,1	102,0
o cümlədən:			
Dəmir yolu	1 394,5	1 375,7	101,4
Dəniz	723,6	761,8	95,0
Hava	769,7	543,6	141,6
Boru kəməri	15 187,4	15 237,4	99,7
neft kəməri	12 001,4	12 370,8	97,0
qaz kəməri	3 186,0	2 866,6	111,1
Avtomobil	3 038,2	2 774,6	109,5

NƏQLİYYAT SEKTORUNDA SƏRNIŞİN DÖVRIYYƏSİ

	2022-ci ilin yanvar-mart aylarında	2021-ci ilin müvafiq dövründə	2021-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən, faizlə
Cəmi	5 649,4	4 077,2	138,6
o cümlədən:			
Dəmir yolu	29,6	21,5	137,7
Dəniz	1,3	1,5	86,7
Hava	578,9	273,3	211,8
Metro	538,6	-	-
Avtomobil	4 501,0	3 780,9	119,0
avtobus	4 183,5	3 393,8	123,3
taksi	317,5	387,1	82,0

2022-ci İLİN YANVAR-MART AYLARINDA AZƏRBAYCANIN TƏRƏFDAŞ ÖLKƏLƏRLƏ XARİCİ TİCARƏT GÖSTƏRİCİLƏRİ*

min ABŞ dolları

Ölkələrin adı	Dövriyyə	İdxal	İxrac
Cəmi	10908070,4	2927143,6	7980926,8
o cümlədən:			
İtaliya	3963285,5	68764,8	3894520,7
Türkiyə	1443267,4	482193,8	961073,6
Rusiya	631373,1	476192,1	155181,0
Çin	481443,9	471433,1	10010,8
Ukrayna	402491,6	85218,8	317272,8
Portuqaliya	393013,6	2395,0	390618,6
İsrail	338058,5	7602,3	330456,2
Yunanıstan	288010,9	5960,1	282050,8
Gürcüstan	257804,4	23502,4	234302,0
Tailand	247391,9	15895,3	231496,6
Almaniya	245023,0	129780,7	115242,3
Qazaxıstan	185911,3	175444,3	10467,0
Birləşmiş Krallıq	178574,6	47626,3	130948,3
Rumıniya	143613,5	25650,1	117963,4
Hindistan	141858,5	41822,9	100035,6
İran	122323,3	113880,8	8442,5
Tunis	121524,8	1374,1	120150,7
İspaniya	116449,9	15405,0	101044,9
Amerika Birləşmiş Ştatları	105337,5	76025,2	29312,3
Çexiya	97962,5	8329,7	89632,8
Belarus	88033,1	22437,8	65595,3
Avstriya	70548,3	14514,5	56033,8
Koreya Respublikası	57378,0	57373,3	4,7
İrlandiya	55611,3	5545,3	50066,0
Yaponiya	51185,1	47151,4	4033,7
Digər ölkələr	680594,9	505624,5	174970,4

*Gömrük məlumatı

İXRAC OLUNAN MÜHÜM NÖV MƏHSULLAR

Malların adı	2022-ci ilin yanvar-mart aylarında		2021-ci ilin yanvar-mart aylarına nisbətən, faizlə	
	miqdarı	məbləği (min dollar)	miqdarı	məbləği
Təzə tərəvəz, ton	35858,0	42867,4	150,6	1,7 d.
Təzə meyvə, ton	59612,3	80529,5	93,9	115,1
Kartof, ton	1250,2	611,2	54,9	66,9
Çay, ton	354,2	2167,0	133,3	107,3
Bitki yağları, ton	2873,5	4774,8	61,6	93,9
Marqarin, qida üçün yararlı digər qarışıqlar, ton	500,0	845,4	58,5	77,5
Şəkər, ton	11844,7	7641,6	66,1	84,7
Meyvə və tərəvəz konservləri, ton	1464,8	1698,0	93,5	86,6
Meyvə və tərəvəz şirələri, ton	2152,4	2458,6	62,7	62,2
Təbii üzüm şərəbləri və üzüm suslosu, min dkl	25,3	431,8	43,1	65,5
Tütün, ton	1518,5	5306,1	3,4 d.	5,1 d.
Bentonit gili, ton	47055,5	2966,9	120,3	131,4
Sement klinkerləri, ton	127089,1	4975,3	120,9	140,4
Mineral gübrələr, ton	79857,3	53199,5	7,3 d.	29,7 d.
Xam neft, min ton	5887,5	3680031,8	83,5	138,1
Xam neft, min ton (ARDNŞ və ABƏŞ-in məlumatlarına əsasən)	6657,0	4817874,0	91,4	1,6 d.
Reaktiv mühərriklər üçün və digər məqsədlər üçün kerosin, ton	22276,6	17652,7	40,7 d.	6,3 d.
Ağır destilyatlar və ya digər məqsədlər üçün qazoyllar, min ton	131235,7	67638,9	66,0	81,4
Maye qaz, ton	5371,8	2571,2	29,5	90,5
Təbii qaz, mlyn. kubmetr	5686,8	3463858,6	92,2	4,0 d.
Təbii qaz, mlyn. kubmetr (ARDNŞ və ABƏŞ-in məlumatlarına əsasən)	5816,4	3612208,4	116,3	4,2 d.
Neft koksu, ton	43717,3	8281,4	44,3	139,9
Polietilen, ton	34202,8	47235,7	101,4	134,4
Polipropilen, ton	27193,3	41165,7	92,0	118,9
Pambıq lifi, ton	32066,9	72205,2	69,6	105,3
Pambıq ipliği, ton	3147,1	13269,9	78,5	129,3
Qara metallardan borular, ton	5090,9	4904,9	136,8	1,8 d.
Qara metallardan yarımfabrikatlar, ton	15739,2	10784,1	76,8	108,5
Qara metaldan çubuqlar, ton	12066,1	9392,3	147,4	2,0 d.
Emal olunmamış alüminium, ton	10872,2	33976,3	1,8 d.	2,7 d.

İDXAL OLUNAN MÜHÜM NÖV MƏHSULLAR

Malların adı	2022-ci ilin yanvar-mart aylarında		2021-ci ilin yanvar-mart aylarına nisbətən, faizlə	
	miqdarı	məbləği (min dollar)	miqdarı	məbləği
İribuynuzlu heyvan əti, ton	890,8	4010,1	48,6	61,9
Quş əti və onun əlavə məhsulları, ton	6956,4	9651,2	126,5	1,6 d.
Kərə yağı, digər süd yağları və pastaları, ton	4966,9	26910,5	119,5	134,0
Kartof, ton	69566,6	19056,1	107,6	117,1
Təzə tərəvəz, ton	10967,9	6499,5	58,5	72,2
Təzə meyvə, ton	45166,9	42565,8	107,4	110,2
Çay, ton	3131,1	15359,2	97,4	121,3
Buğda, ton	182864,2	62391,3	97,3	130,7
Bitki yağları, ton	35295,8	54326,5	85,5	101,5
Xam şəkər, ton	57689,2	30964,9	75,2	92,3
Şokolad və şokolad məhsulları, ton	7026,6	19963,7	94,2	88,6
Unlu qənnadı məmulatları, ton	9907,2	19862,9	115,4	113,3
Siqaretlər, mln. ədəd	55,8	1044,9	19,2	16,7
Sement, ton	5409,5	731,4	107,6	67,8
Dərman vasitələri, ton	7237,0	116410,6	116,0	116,8
Mineral gübrələr, ton	15545,5	10657,8	20,3	57,8
Sintetik yuyucu maddələr, ton	18545,1	17967,9	106,3	104,5
Polietilen, ton	9819,6	14651,0	1,7 d.	2,1 d.
Polipropilen, ton	3759,0	6591,6	125,7	1,6 d.
Rezin şinlər, min ədəd	576444	20967,6	123,1	105,3
Polad prokatı, ton	53985,3	60634,3	131,5	1,8 d.
Qara metallardan çubuqlar, ton	26368,4	21602,0	111,2	146,4
Qara metallardan küncüklər, ton	6421,7	6726,4	119,2	131,6
Qara metallardan borular, ton	22611,6	36157,2	89,2	86,8
Məişət kondisionerləri, ədəd	28779	10001,6	1,8 d.	2,2 d.
Məişət soyuducuları, ədəd	4759	1676,3	56,8	70,9
Paltaryuyan maşınlar, ədəd	42613	10035,5	91,5	103,0
Hesablama maşınları, blok və qurğuları, ədəd	149041	25044,4	85,4	84,9
Minik avtomobilləri, ədəd	15934	148734,3	112,1	112,1
Avtobuslar, ədəd	90	10478,2	2,3 d.	2,4 d.
Yük avtomobilləri, ədəd	1012	22462,4	81,0	132,7
Oturacaq, ofis, mətbəx, yataq və digər mebellər, ədəd	140891	13563,8	102,3	105,5

Məqalələrin təqdim olunma qaydaları

“Statistika xəbərləri” elmi-praktik jurnalı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 21 dekabr tarixli, 2621 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2013-2017-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəsmi statistikanın inkişafı Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq Dövlət Statistika Komitəsinin təsisçiliyi ilə nəşr olunur.

Jurnal 07.10.2015-ci il tarixində 4004 nömrəsi ilə Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmiş, İSSN 2413-6557 nömrəsi ilə Beynəlxalq Standart Seriya Nömrəsi Beynəlxalq Mərkəzində qeydiyyatdan keçirilmiş və 31 mart 2017-ci il tarixli (Protokol № 06-R) qərarla Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası rəyasət heyəti tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəticələrin siyahısı”na iqtisad elmləri üzrə daxil edilmişdir.

Jurnalda statistika elminin nəzəri-metodoloji əsasları, iqtisadi, sosial, ekoloji və demoqrafik proseslərin statistik təhlili, iqtisadiyyat və sosial sahələr ilə bağlı digər məqalələrə üstünlük verilməklə başqa nəşrlərə təqdim edilməmiş məqalələr dərc olunur. Məqalələr azərbaycan, rus və ingilis dillərindən birində hazırlanmalıdır.

Redaksiyaya göndərilən məqalələrdə müəlliflər aşağıdakıları nəzərə almalıdırlar:

1. Məqalə qrafiki materiallar, cədvəllər, düsturlar, xülasə və ədəbiyyat siyahısı daxil olmaqla ümumi həcmi 10 səhifədən çox olmamalı və azərbaycan, rus və ya ingilis dillərindən birində hazırlanmalıdır.
2. Məqalə kağızda və ya elektron versiyada olmalıdır. Kağız versiyası imzalanmış şəkildə redaksiyaya təqdim edilməli, elektron versiyası isə kompakt diskdə verilə, yaxud jurnalın elektron poçtuna (stat.xeber@stat.gov.az) göndərilə bilər.
3. Mətn Microsoft Office Word proqramında **A4** formatda, **Times New Roman–12** şriftində, **1,0** intervalında yığılmalı, soldan **25 mm**, sağdan **15 mm**, yuxarıdan **20 mm**, aşağıdan isə **19 mm** boş sahə buraxılmalıdır.
4. Məqalələr aşağıdakı ardıcılıqla tərtib edilməlidir: məqalənin adı (böyük hərflərlə, qalın şriftlə), müəllifin adı və soyadı (yalnız ilk hərfləri böyük olmaqla, qalın şriftlə), açar sözlər, mətn, xülasə və ədəbiyyat siyahısı. Məqalədə yarımbaşlıqlardan istifadə edildiyi halda, onun yalnız ilk hərfi böyük olmaqla, qalın şriftlə və nömrələnməklə yazılmalıdır. Başlıq və yarımbaşlıqlardan, cədvəl və şəkillərdən əvvəl və sonra əlavə bir sətir ara boşluğu buraxılmalıdır. Mətnə sözlər bütöv yazılmalı, “-” işarəsi ilə sətirdən-sətirə keçirilməməlidir.
5. Cədvəl və şəkillərin adı olmalı və bu ad cədvəllər üçün cədvəlin üstündə sağ küncdə, şəkillər üçün şəklın sol küncündə yerləşdirilərək ərəb rəqəmləri ilə ardıcıl nömrələndirilən müvafiq olaraq “cədvəl” və “şəkil” sözlərindən sonra yazılmalıdır. Cədvəl və şəkillərin başlıqlarının ilk hərfləri böyük olmaqla qalın şriftlə yazılmalıdır. Cədvəlin sütunlarının adı qısa olmalı, ölçü vahidləri göstərilməlidir.
6. Məqalədə müəllif(lər)in işlədiyi müəssisə(lər) və həmin müəssisənin (müəssisələrin) ünvan(lar)ı, müəllif(lər)in elektron poçt ünvan(lar)ı göstərilməlidir.
7. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllif(lər)in gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir.
8. Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinad olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba sırası ilə və ya mətnə istinad olunan ədəbiyyatların rast gəlinədiyi ardıcılıqla nömrələnməlidir (məsələn, [1] və ya [1, səh.119] kimi işarə olunmalı). Eyni ədəbiyyata mətnə başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisın adı göstərilməlidir. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri verilərək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Dissertasiyaların tərtibi

Qaydaları" haqqında təlimatın 10.2-10.4.6 maddələrinə əsasən "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" bölməsinin tələblərinə riayət etmək lazımdır.

9. Xülasə məqalənin hazırlandığı dildən əlavə başqa iki dildə verilməlidir. Məqalənin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-biri ilə eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Məqalədə müəllifin və ya müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin və ya müəlliflərin tam ad(lar)ı göstərilməlidir. Xülasələrin həcmnin 8-10 sətir olması tövsiyə olunur.
10. Hər məqalədə UOT indeksi, PACS kod tipi və açar sözlər göstərilməlidir. Açar sözlər üç dildə verilməli (məqalə və xülasənin yazıldığı dillər) və 5 sözdən az olmamalıdır.
11. Siyahıda göstərilən ədəbiyyatların müəlliflərinin soyadı, adının ilk hərfi, mənbənin adı, nəşr yeri və çap olunduğu il göstərilməlidir. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrə üstünlük verilməlidir.
12. Təqdim edilən əlyazmalara redaksiya heyəti tərəfindən baxıldıqdan sonra onun dərc edilib-edilməsinə qərar verilir və bununla bağlı müəllif məqalə qəbul olunduqdan sonra ən gec bir ay müddətində yazılı şəkildə məlumatlandırılır.
13. Məqalə müəllif(lər)inə redaksiya tərəfindən bir nüsxə jurnal pulsuz verilir, jurnalın elektron versiyası isə Dövlət Statistika Komitəsinin internet səhifəsində yerləşdirilir.
14. Müəllif(lər) məqalənin keyfiyyətinə, göstərilən faktların və elmi nəticələrin doğruluğuna və digər məlumatlara görə cavabdehlik daşıyır.

Redaksiyanın ünvanı: Dövlət Statistika Komitəsi, AZ 1136, Bakı şəh., İnşaatçılar pr. 81.

Tel: (012) 538 77 19

e-poçt: stat.xeber@stat.gov.az

Правила представления статей

Научно-практический журнал «Вестник статистики» был учрежден Государственным Комитетом по Статистике Азербайджанской Республики во исполнение «Государственной Программы развития официальной статистики в Азербайджанской Республике в 2013-2017 гг.», утвержденной Указом Президента Азербайджанской Республики от 21 декабря 2012 года за № 2621.

7 октября 2015 года журнал был включен в реестр печатных изданий Министерства Юстиции Азербайджанской Республики под № 4004, зарегистрирован в Международном Центре, получил Международный стандартный серийный номер ISSN 2413-6557 и по решению Президиума Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики от 31 марта 2017 года (Протокол № 06-R) включен в «список научных публикаций, рекомендованных для публикации основных результатов диссертаций по экономическим наукам в Азербайджанской Республике».

В журнале издаются статьи, в которых затрагиваются вопросы теоретико-методологических основ статистической науки, статистического анализа экономических, социальных, экологических и демографических процессов, а также другие статьи, по экономической и социальной проблематике, которые не были опубликованы в других изданиях. Статьи подготавливаются на азербайджанском, русском или английском языках.

Авторы, предоставляющие в редакцию статьи должны учитывать следующее:

1. Статья не должна быть больше 10 страниц, включая графические материалы, таблицы, формулы, резюме и список литературы и должна быть написана на одном из трех языков: азербайджанском, русском или английском.
2. Статья должна быть в электронном форме и на бумажном носителе. Бумажная версия статьи должна быть предоставлена в редакцию журнала с соответствующей подписью

автора, а электронная версия может быть предоставлена в редакцию журнала на компакт диске или выслана по электронной почте (stat.xeber@stat.gov.az).

3. Текст статьи должен быть набран с помощью программы Microsoft Office Word в формате **A4**. Шрифт текста **Times New Roman**, размер шрифта **12**, интервал **1,0**. На страницах оставляются поля слева **25 мм**, справа **15 мм**, сверху **20 мм** и снизу **19 мм**.
4. Статьи должны оформляться в следующей последовательности: название статьи (выделяются прописными буквами, жирным шрифтом), имя и фамилия автора (только первые буквы прописными, жирным шрифтом), ключевые слова, текст, резюме и список литературы. При использовании в статье подзаголовков, только первые буквы должны быть выделенными, жирным шрифтом и пронумерованы. Перед и после заголовка и подзаголовка, таблиц и рисунков необходимо оставлять промежуток размером в один интервал. Слова в статье должны писаться полностью, слова нельзя переносить с одной строки на другую с использованием знака «-».
5. Таблицы и рисунки должны иметь заголовки. Заголовки для таблиц должны быть размещены в правом углу над таблицей, для рисунков в левом углу под рисунком. Заголовки должны быть напечатаны, после последовательно пронумерованных арабскими цифрами соответствующих слов «таблица» и «рисунок». Заголовки таблиц и рисунков должны быть напечатаны прописными буквами и жирным шрифтом. Название колонок таблицы должны быть короткими, должны быть указаны единицы измерения.
6. В статье должны быть указаны название учреждения (учреждений), в котором работает автор (авторы) и адрес (адреса) данного учреждения (учреждений), адрес (адреса) электронной почты автора (авторов).
7. В конце научной статьи в соответствии с характером статьи и областью науки должны быть четко отмечены научные выводы, к которым пришел автор (авторы), научная новизна, практическая значимость и экономическая эффективность работы и т. д.
8. Должны быть ссылки на научные источники, связанные с темой статьи. Предоставляемый в конце статьи список литературы должен быть пронумерован в алфавитном порядке или в последовательности в которой встречается ссылаемая литература в тексте (например, обозначаться как [1] или [1, стр. 119]). При повторной ссылке на одну и ту же литературу в другом месте, ссылаемая литература должна быть пронумерована предыдущим номером. Ссылаясь на одни и те же статьи, тезисы симпозиумов, конференций и других влиятельных научных мероприятий должны быть указаны названия статей, докладов и тезисов. При библиографическом описании ссылаемого источника нужно следовать требованиям пункта 10.2-10.4.6 раздела «Использованная литература» инструкции о «Правилах оформлении диссертаций» Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики.
9. Резюме должно быть представлено на двух других языках, отличающихся от языка, на котором написана статья. Резюме статьи, написанные на разных языках должны быть одинаковыми и должны соответствовать содержанию статьи. Научные выводы, к которым пришли автор или авторы, научная новизна, практическая значимость и экономическая эффективность работы и т.д. должны кратко отражаться в резюме. В каждом резюме должно указываться название статьи, полное имя автора или авторов. Рекомендуется писать резюме объемом 8-10 строк.
10. В каждой статье должны указываться индексы UOT, коды типа PACS и ключевые слова. Ключевые слова должны даваться на трех языках (языки на которых написаны статья и резюме) и не должны быть меньше 5 слов.
11. Для литературы указанного в списке должны указываться фамилии и первые буквы имен авторов, название источника, место и год издания. В списке литературы должно даваться предпочтение научным статьям, монографиям и другим достоверным источникам последних 5-10 лет.

12. Решение о публикации или не публикации предоставленной рукописи принимается после ее рассмотрения редакционным советом и в связи с этим автор письменно уведомляется не позднее 1 месяца после принятия статьи.
13. Автору (авторам) статьи со стороны редакции бесплатно предоставляется 1 экземпляр журнала, а электронная версия журнала размещается на интернет странице Государственного Комитета по Статистике.
14. Автор несет ответственность за качество статьи, достоверность предоставленных фактов, научных результатов и прочей информации.

Адрес редакции: Государственный Комитет по Статистике, AZ 1136, г. Баку,
пр. Иншаатчылар 81.

Тел: (012) 538 77 19

e-mail: stat.xeber@stat.gov.az

Rules for presentation of articles

Scientific-practical journal "Statistical news" is published by the State Statistical Committee in accordance with the "State Program for the Development of Official Statistics in the Republic of Azerbaijan for 2013-2017", approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated December 21, 2012, No. 2621.

The journal was registered on July 7, 2015 with the number 4004 in the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan and included in the International Standard Serial Number International Center of ISSN 2413-6557 and signed on 31 March 2017 (Protocol No: 06-R) by the Presidium of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan "on the list of the periodical scientific results recommended for publication of the main results of the dissertations in the Republic of Azerbaijan".

The theoretical and methodological bases of statistical science, statistical analysis of economic, social, ecological and demographic processes, as well as other articles related to economics and social sciences are published in the journal. The articles must be developed in one of Azerbaijani, Russian and English languages.

Authors have to take the followings into account:

1. Total volume of article, including graphical materials, tables, formulas, summaries and list of literature should not exceed 10 pages and should be prepared either in Azerbaijan, English or Russian languages.
2. Article text should be in a paper or electronic form. Paper version must be submitted to editorial office in a signed form; an electronic version could be presented on CD or sent to e-mail (stat.xeber@stat.gov.az).
3. Article should be in Microsoft Office Word A4 format, **Times New Roman**, Font **12**, line spacing – **1,0**, margins: left - **25 mm**, right - **15 mm**, top – **20 mm**, bottom – **19 mm**.
4. Article should be compiled in a following sequence: title of article (in capitals, bold), name and surname of author (only first letters in capitals, bold), keywords, text, summary and list of literature. If subtitles, only first letter is written in capitals, bold and numbered. Before and after titles and subtitles, tables and pictures it is necessary to skip down one space. Words in the text should be written completely, it shouldn't be allowed to skip from line to line with a sign "-".
5. Tables and pictures have to be titled and these titles for tables should be placed at the right corner of the top of the table, for pictures – at the left corner of the bottom of the picture; titles should be numbered by Arabic figures which have to be indicated correspondingly after words "table" and "picture". First letters of titles of tables and pictures should be written in capitals and bold. Names of tables' columns should be short and measurement units have to be indicated.
6. Institution(s) where author(s) works and address(es) of this (these) institution(s), e-mail(s) of author(s) should be indicated in the article.

7. At the end of research article the conclusions reached by author(s), scientific novelty of a paper, importance of its application, economic efficiency and etc. should be clearly indicated in accordance with nature of domain of science and article.
8. As regard to the subject of article the scientific sources should be referred. List of literature at the end of article should be numbered either by sequence of referred literature met in the text (for example, it should be indicated as [1] or [1, page 119] or by alphabetical order. If the same literature is referred again in another part of the text, then the referred literature should be indicated by previous number. When referring to the same articles, theses of symposiums, conferences and other important scientific events the title of article, paper or thesis has to be indicated. When specifying the bibliographic description of referred source it is necessary to rely on requirements of item 10.2-10.4.6 of the section “List of literature” of effective guideline on “Compilation rules of the dissertations” of the High Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan.
9. Summary should be provided in two languages other than language of article. Summaries of article in several languages should be the same and correspond to the content of article. Summary should reflect condensate of conclusions reached by author or authors, scientific novelty of a paper, importance of its application and etc. Each summary should specify title of article, full name(s) of author(s). It is recommended summary to be of 8-10 lines.
10. UOT indices or PACS-type codes and keywords should be specified in each article. Keywords should be given in three languages (languages of articles and summaries) and be not less than 5 words.
11. Surnames, first letter of names of authors of the used literature, source, place of publication and a year of issue should be specified in the list. In the list of literature scientific articles and monographs of the last 5-10 years and other reliable sources are preferable.
12. After editorial office staff reviews the presented manuscripts it is made decision whether publish it or not and the author is informed about it at the latest during a month.
13. Editorial office presents a copy of journal to author(s) of article free of charge; e-version of journal is posted on the web-page of the State Statistical Committee.
14. Author bears responsibility for quality of article, reliability of the indicated facts and scientific results and other information.

Address of editorial office: State Statistical Committee, Baku city, Inshaatchilar av. 81, AZ 1136.

Tel: (012) 538 77 19

e-mail: stat.xeber@stat.gov.az

Korrektor: Fatimə Qibləliyeva

Çapa imzalanmışdır: ///.2022